

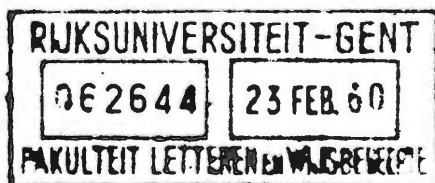
HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XIII

1959

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 88, St.-Amandsberg.
Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent.

Secretaris-penningmeester :

Dr. R. VAN CAENEGHEM, Nelemeersstraat 32, St.-Martens-Latem.

Secretaris voor de publicaties :

Professor Dr. J. DHONDT, Universiteitsstraat 16, Gent.

Lidmaatschap :

Bijdrage : 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
A. VERHULST : <i>Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12e eeuw.</i>	3
M. DERUELLE : <i>Problemen aangaande de S. Pietersabdij te Gent</i>	25
L. CEYSSENS : <i>Les dernières années de Triest</i>	35
C. DE RAMMELAERE : <i>De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569-1796)</i>	53
D. DALLE : <i>De verwoestingen aangericht door de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18e eeuw</i>	99
D. DALLE : <i>Pogingen tot heropbeuring van de wolnijverheid te Veurne (15e - 17e eeuw)</i>	103
A. DE VOS : <i>Bloei en verval van de plaatselijke Handweefnijverheid te Evergem (1794-1880)</i>	113
H. COPPEJANS-DESMEDT : <i>Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische weefgetouwen te Gent</i>	163
E. ELIAS : <i>Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16e eeuw</i>	179

Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12e eeuw

DOOR

Dr. A. VERHULST

Bij de voorbereiding van de uitgave van de oorkonden der graven Diederik en Filips van de Elzas, welke we in opdracht van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis ondernemen, hebben we reeds vele onuitgegeven en onbekende oorkonden van deze graven ontdekt. Het heeft geen zin deze afzonderlijk uit te geven nu alle oorkonden der Elzassers in één publicatie zullen opgenomen worden. Men zal het ons echter niet kwalijk nemen wanneer wij op deze stelregel één uitzondering maken, waarvan het belang uit deze studie moge blijken.

In het fonds van het Rijke Gasthuis op het Rijksarchief te Gent, ontdekten we inderdaad een tot nu toe onbekend gebleven en in origineel bewaarde oorkonde van Filips van de Elzas voor het Gentse Leprozenhuis, waarvan de inhoud voor de geschiedenis van de stad Gent zó belangrijk is dat de afzonderlijke kritische uitgave ervan meer dan verantwoord is.

Anderzijds komen zekere beschikkingen uit deze oorkonde eveneens voor in een andere, de enige tot nu toe wél bekende oorkonde van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, eveneens in origineel bewaard, die we bij de commentaar van het eerste stuk nodig hebben. Deze tweede, reeds vaker gedrukte oorkonde zullen we daarom op deze plaats opnieuw uitgeven, mede omdat er van dit stuk twee minuten of ontwerpen bewaard zijn, die interessante verschillen met de definitieve redactie opleveren en waarvan we de tekst derhalve eveneens in deze studie opnemen.

Het eigenlijke diplomatisch onderzoek van deze stukken zullen we opzettelijk achterwege laten omdat we dit willen overlaten aan dhr W. Prevenier, assistent bij het Seminarie voor Paleografie en Diplomatiek van de Rijksuniversiteit te Gent, die in het kader van een doctorsdissertatie een studie voorbereidt over de kanselarij en de diplomatiek der oorkonden van de graven van Vlaanderen van Diederik van de Elzas tot en met Boudewijn IX, welke de uitgave van deze oorkonden zal voorafgaan. Voegen we echter voor alle zekerheid hier aan toe dat de oorkonden die we zullen bespreken geen bijzondere problemen van diplomatische aard stellen en dat we dergelijke problemen, waar ze zich toch stellen, zullen aanstippen. Voor gegevens betreffende de uitwendige kenmerken van de besproken stukken verwijzen we overigens naar hun beschrijving bij de uitgave en naar de facsimilés ¹.

(1) Zie verder blz. 20 vlg.

Het Leprozenhuis te Gent, later Rijkse Gasthuis genoemd, de ontvanger van onze oorkonden, ontstond niet lang vóór 1146-1149, waarschijnlijk op initiatief van de Gentse schepensbank². Zowel oorsprong als tijdstip zijn typisch voor de zeer talrijke leprozerijen die tijdens de 12e eeuw in de meeste steden van Noord-West-Europa werden gesticht als bescherming tegen de grote uitbreiding die de melaatsheid er sedert de Kruistochten genomen had³. De plaats waar het Leprozenhuis te Gent werd opgericht is eveneens zeer kenschetsend: op enkele honderden meter van de eigenlijke stad, even buiten de Torrepoot (op het kruispunt Houtlei-Hoogstraat)⁴, ook *Porta Leprosorum* genoemd⁵, daar waar zich heden het Dominikanenklooster bevindt (hoek Holstraat-Hoogstraat)⁶. De grond waarop het Leprozenhuis werd gesticht behoorde toe aan de St Baafsabdij⁷, zoals de meerderheid van de gronden op de linkeroever van de Leie te Gent trouwens⁸. Het stond de abdij vrij een cijns te vragen voor deze grond, hetgeen ze niet blijkt gedaan te hebben⁹. Hij omvatte het gebouw (*mansio, mansus*) met een eerder geringe oppervlakte er omheen, hetgeen tot verdere grondverwervingen noopte, zoals we dadelijk zullen zien. Het was de leprozen verboden de hun niet uitdrukkelijk toegewezen gronden van Sint-Baafs die omheen het huis lagen in te palmen¹⁰. Deze gronden lagen dus blijkbaar onbebouwd. Waarschijnlijk zeer kort na, zoniet gelijktijdig met de stichting van het Leprozenhuis werd er een kapel voor

(2) F. Blockmans, *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302* (Rijksuniversiteit Gent, Werken uitg. Fac. Wijsb. en Letteren, 85e afl., Antwerpen, 1938), blz. 393. De datum « vóór 1146-1149 », bij Blockmans door een drukfout verkeerd aangegeven als « vóór 1147-1149 », steunt op de niet gedateerde oorkonde van Anselmus, bisschop van Doornik, welke hierna, blz. 5, ter sprake komt. Ze dateert blijkbaar van vlak na de stichting van het Leprozenhuis. De datum ervan wordt bepaald door het episcopaat van Anselmus: 1146-1149 (Gams, *Series episcoporum*, Leipzig, 1931, blz. 251). Over het Leprozenhuis, zie C. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, I (Gent, 1814), blz. 573 vlgg.

(3) J. Imbert, *Les hôpitaux en France* (coll. « Que sais-je », 1958), blz. 13-17; H. Van Werveke, *De Steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden* (Algemene Geschiedenis der Nederlanden, II), blz. 415.

(4) Over deze poort: H. Van Werveke, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent* (Univ. Gent. Werken uitg. Fac. Wijsb. en Lett., 69e afl., Antwerpen, 1933), blz. 88.

(5) Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 483, A.

(6) Blockmans, *a.w.*, Bijlage IV, Plan van Gent omstreeks 1300, nr 18 (referenties op blz. 477, nr 18).

(7) Van Werveke, *Kritische studiën*, blz. 37; A.E. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit* (Verhandel. Kon. Vl. Academie, Klasse der Letteren, nr 30, Brussel, 1958), blz. 279, n. 244.

(8) Van Werveke, *a.w.*, blz. 37-40; Verhulst, *a.w.*, blz. 277-283.

(9) Oorkonde van Anselmus, bisschop van Doornik, uitg. [C.P. Serrure], *Cartulaire de Saint Bavon à Gand* [Gent, 1836-1840], nr 33, blz. 39: « *In voluntate quoque abbatis et capituli sui erit si censum singulis annis de terra in qua commenant et quam extra mansum tenent habere voluerint* ». Uit de cijnsregisters van Sint-Baafs betreffende haar bezittingen op de linker Leieoever blijkt niet dat de abdij ooit een cijns heeft geheven voor de grond waarop het Leprozenhuis stond.

(10) Zie de oorkonde geciteerd in voorg. noot en daaruit nog de volgende bepaling: « *leprosis etiam terminos mansionis sue sine assensu abbatis et monachorum suorum extendere non liceat, quod si forte fecerint ab omni possessione tam mansi quam terre extra iacentis. privandos esse censemus* ».

de leprozen opgericht toegewijd aan O.L.Vrouw¹¹. Ze werd tussen 1146 en 1149 door Anselmus, bisschop van Doornik, gewijd¹². Dit gaf aanleiding tot een regeling der kerkelijke rechten met de St Baafsabdij die de patronaatsrechten op de gehele linker Leieoever te Gent uitoefende. Het Leprozenhuis was gelegen in de parochie Akkergem en de rechten van de pastoor van de St Maartenskerk aldaar moesten gewaarborgd worden. Hoe dit geschiedde kan hier verder buiten beschouwing blijven¹³.

Reeds stipten we aan dat het Leprozenhuis weldra uitbreiding moest zoeken buiten het kleine stukje grond dat door St Baafs bij de stichting — niet in eigendom! — was afgestaan.

Met deze verwerving van grond in de onmiddellijke nabijheid van het Leprozenhuis staan de twee oorkonden van Filips van de Elzas voor deze instelling in verband welke we in het kader van deze studie wensen te bespreken. Beide hebben immers tot voorwerp de schenking door Filips van de Elzas aan het Leprozenhuis van het in de nabijheid daarvan gelegen Marialand. Elk van hen bevat echter nog andere gegevens waarvan het belang ver uitreikt boven de geschiedenis van het Leprozenhuis zelf en die we in een afzonderlijke paragraaf zullen bestuderen.

De eerste van beide in origineel bewaarde oorkonden is gedateerd, de andere niet. De gedateerde oorkonde, meteen degene die tot nu toe onbekend en onuitgegeven bleef, dagteekent van vóór augustus 1176¹⁴. De niet gedateerde oorkonde kunnen we, op grond van de getuigenlijst, dateren: 1183-1184¹⁵.

(11) De toewijding aan O.L. Vrouw blijkt uit de oorkonde van Filips van de Elzas welke we op blz. 22 uitgeven: « *per manum meam in ecclesia beate Marie Gandavi ad usus leprosorum et aliorum ibidem Deo militantium* ». Diericx, *Mémoires*, I, blz. 581-582 (a), geeft deze oorkonde eveneens uit. In de aangehaalde zinsnede verbeterde hij, op eigen houtje, « *in ecclesia beate Marie Gandavi* » in: « *in terra beate Marie juxta Gandavum* » en verwijt hij Mireus in zijn uitgave (Mireus-Foppens, *Opera diplomatice*, IV, blz. 212) de woorden « *in ecclesia sancte Marie Gandavi* » gesubstitueerd te hebben aan de versie die hij, Diericx, als de oorspronkelijke geeft! Het Leprozenhuis wordt in latere stukken genoemd « *het gasthuis van Onser Vrouwen ter lazarien* » (oorkonde van 1478, uitg. Diericx, *Mémoires*, I, blz. 579, n. 2).

(12) Zie de oorkonde geciteerd in n.9.

(13) Men leze de tekst van de in n. 9 geciteerde oorkonde erop na.

(14) Zie verder, op blz. 20 n. 1. Deze oorkonde bleef onbekend, zelfs aan Blockmans, wellicht omdat ze tot voor enkele jaren berustte in het archief van het Bisdóm Gent, waarvan het grootste deel, dank zij de zorgen van Dr Gijsseling, thans op het Rijksarchief te Gent is gedeponereerd. De tweede oorkonde van Filips voor het Leprozenhuis, welke o.m. door Mireus-Foppens werd uitgegeven, berustte tot voor enkele jaren eveneens op het archief van het Bisdóm. Wij betwijfelen het of Dr Blockmans die in zijn *Stadspatriciaat*, blz. 78 n.6 (op blz. 79) naar het origineel verwijst, dit origineel van het Bisdóm wel gezien heeft. Als bewaarplaats geeft hij aan: Rijksarchief Gent, Rijke Gasthuis, charters, doos I en vermeldt: « oorspronkelijk (met klad?) ». Hieruit blijkt dat hij het ontwerp beginnende met een *invocatio* per vergissing voor het origineel gehouden heeft, en het tweede ontwerp (terecht) voor een klad. Tot vóór enkele jaren berustten immers op het Rijkarchief enkel de twee ontwerpen!

(15) G. de Mecinis, met de titel *Insulensis prepositus* als getuige in deze oorkonde geciteerd, werd proost van St Pieters te Rijsel in het begin van 1183: deze *terminus a quo* werd reeds aan onze oorkonde gegeven door Reusens, *Les chancelleries inférieures en Belgique* (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique

In het stuk van 1176 deelt Filips van de Elzas mede dat hij aan het Gentse Leprozenhuis heeft geschonken « *terram illam novam iuxta domum illorum* ». Het is niet moeilijk te bewijzen dat hiermede het naast het Leprozenhuis gelegen Marialand is bedoeld, dat later — blijkbaar wegens het bezit ervan door het aan de H. Maria toegewijde Leprozenhuis — zo werd genoemd. Het Marialand, tenminste het deel ervan dat aan het Leprozenhuis toebehoorde, strekte zich uit binnen de driehoek die als basis had de Peperstraat en als opstaande zijden de Hoogstraat en de huidige Begijnengracht, tussen het einde van de Burgstraat en de vroegere Brugse Poort. Nog in de 16e eeuw was dit bezit van het Leprozenhuis afgebakend door een kruis op de uiteinden van de Peperstraat en door een blauwe paalsteen op de punt van de driehoek, waar thans Begijnengracht en Hoogstraat samenkomen¹⁶. De tekst zelf van de oorkonde zegt dat deze « *terra nova* » onmiddellijk naast het Leprozenhuis gelegen was. Bovendien was deze grond, die blijkbaar niet lang voordien nog braak lag, eigendom van de graaf. De grafelijke gronden op de linkeroever van de Leie, waar vanouds de St Baafsabdij nagenoeg de enige allodiale grondbezitter was, waren niet talrijk. Prof. Van Werveke heeft ze destijds alle geïdentificeerd¹⁷. Het waren meestal « upstallen », woeste gronden, die de graaf zich temidden van het abdijsdomein, waarschijnlijk sedert de 10e eeuw, had voorbehouden. De grond die in 1176 door Filips van de Elzas aan het Leprozenhuis werd geschonken was blijkbaar zo'n grafelijke « upstal » geweest. Wanneer de graaf in 1300 aan de stad Gent zijn rechten op de « *terre Sainte Marie* » verkoopt maakt hij uitdrukkelijk voorbehoud voor de rechten die het Leprozenhuis in het Marialand bezit¹⁸. Als bovendien de Gentse schepenen in een memorie van 1505 deze verkoop en het daarin gemaakte voorbehoud betreffende de rechten der Leprozen in het Marialand vermelden, dan voegen zij daaraan toe dat het grondbezit der Leprozen aldaar precies 22 gemeten bedraagt¹⁹. Welnu, in de tweede oorkonde van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis wordt van de geschonken *terra nova* gezegd dat hij in 22 *mansurae* was verdeeld, iedere *mansura* dus blijkbaar met een omvang van 1 *gemet*. De bestendigheid van deze verdeling is in ieder geval treffend en de identificatie van de geschonken *terra nova* met het Marialand duidelijk genoeg.

Bij deze verdeling van het grondbezit der Leprozen in het Marialand in 22 *mansurae* moeten we nu iets langer blijven stilstaan. Het is de tweede, niet gedateerde oorkonde van Filips (waarschijnlijk a°1183-1184) die ons hierover de meeste bijzonderheden mededeelt. De oorkonde van 1176 vermeldt deze verdeling weliswaar niet uitdrukkelijk; maar de gegevens die zij op haar beurt over de *terra nova* mededeelt vullen op

de la Belgique, 2e série, dl X = dl. XXVI, 1896), blz. 111 n. 2. De *terminus ad quem* wordt gegeven door de datum van het laatst bekende optreden van een andere getuige, *Sigerus notarius Gandensis*, nl. 1184 (vgl. Reusens, a.w., blz. 128).

(16) Diericx, *Mémoires*, I, blz. 584-585; Blockmans, *Stadspatriciaat*, Bijlage IV, Plan van Gent ca 1300, B 5

(17) H. Van Werveke, *Kritische studiën*, blz. 39.

(18) Diericx, *Mémoires*, I, blz. 570-571, n. ; Van Werveke, a.w., blz. 73.

(19) Diericx, *Mémoires*, I, blz. 584-585.

bijzonder merkwaardige en gelukkige wijze aan hetgeen wij hierover uit de andere oorkonde weten.

Eerst en vooral blijkt uit beide oorkonden dat deze *terra nova*, vooraleer zij door de graaf aan de Leprozen werd geschonken, in het bezit was geweest van een zekere *Gerardus Albus* (volgens de oorkonde van 1183-1184) of *Gerardus Blundus* (volgens de oorkonde van 1176). De verschillende vertaling door de twee oorkonden van de bijnaam « De Witte » laat niet toe te twijfelen aan de identiteit van Gerardus Albus en Gerardus Blundus, een identiteit die ons overigens straks tot belangrijke conclusies in staat zal stellen. Voorlopig stellen we ons tevreden met de mededeling uit de oorkonde van 1176, volgens dewelke Gerardus « De Witte » een *serviens* was van de graaf, aan wie de graaf de *terra nova* had uitgegeven, blijkbaar als leen. Dezelfde oorkonde zegt immers dat Gerardus de grond terug bracht in handen van de graaf, niet alleen « *in presentia scabinorum Gandensium* » — hetgeen waarschijnlijk door de verdere bestemming van de grond moet verklaard worden — maar in de eerste plaats « *in presentia hominum meorum* », hetgeen wel duidelijk op de teruggave wijst van een leen.

Zoals reeds werd aangestipt deelt de tweede (ongedateerde) oorkonde van Filips van de Elzas mede dat Gerardus dit leen reeds geruime tijd voordien in 22 *mansurae* had verdeeld en iedere *mansura* had uitgegeven tegen een jaarlijkse cijns van 4 *solidi*. Hieruit volgt dat het Gerardus is geweest die de grafelijke « upstal » tot een bewoonbare « *terra nova* » heeft omgevormd. Daarna heeft hij het terrein verkaveld in percelen van 1 gemet die blijkbaar bestemd waren om er een huis op te bouwen met een lapje grond er omheen. Hij heeft tenslotte deze percelen alle uitgegeven tegen een eenvormige geldcijns van 4 *solidi*. In 1176, d.i. op het ogenblik van de schenking aan het Leprozenhuis van het verkavelde terrein, waren de *mansurae* reeds bewoond. We vernemen immers uit de eerste oorkonde van Filips van de Elzas dat Gerard, bij de afstand van zijn leen, de voorwaarde bedong dat de cijns van één der *mansurae*, nl. de 4 *solidi* opgebracht door de *mansura Tanchredi*, niet zou afgedragen worden aan het Leprozenhuis, al verwierf het blijkbaar wel het eigendomsrecht van deze *mansura*, maar aan de priester van de St Veerlekerk die *capellanus* was van de graaf, opdat hij ermede « *in sex ecclesiis gandensis opidi* » een jaargetijde zou laten plaats hebben op de 17e januari, ter nagedachtenis van het overlijden van Diederik van de Elzas ²⁰.

De verkaveling en de vercijnzing door Gerardus, vóór 1176, van de *terra nova* werd reeds terloops door F. Blockmans aangestipt in zijn studie over het Gentse stadspatriciaat, met verwijzing naar de ontwerpen van de ongedateerde oorkonde van Filips voor het Leprozenhuis ²¹. Dr Blockmans heeft echter het geval niet verder onderzocht terwijl de grafelijke oorkonde van 1176 voor het Leprozenhuis hem bovendien onbekend bleef. Tegen de door Blockmans geschetste achtergrond van de verkaveling en vercijnzing van de *portus*-bodem ²² neemt het geval van het Maria-

(20) Hierover verder, blz. 13.

(21) Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 78, n.6 (op blz. 79). Zie hoger, n. 14.

(22) Blockmans, *a.w.*, blz. 75-97.

land nochtans een zeer bijzondere plaats in. Allereerst gaat het niet om de verkaveling of vercijnzing van een patricische *hereditas*. De grond is evenmin in het eigenlijke *portus* gelegen. Toch zijn er elementen die een vergelijking en zelfs een verband opdringen met hetgeen er op de patricische *hereditates* in het *portus* gebeurde. Zowel hier als daar verkaveling in *mansurae*, dit zijn: geen eigenlijke landbouwuitbatingen, doch in de eerste plaats gronden voor woningen met eventueel een stukje land of tuin er omheen. De verkaveling van het Marialand heeft echter iets systematischer, hetgeen tot uiting komt in de eenvormige en uitsluitend in geld gestipuleerde cijns van 4 *solidi* voor ieder der 22 even grote *mansurae*, terwijl de bekende cijnsen voor *mansurae* in het *portus* onderling verschillen, waarschijnlijk ook wel wegens een minder eenvormige oppervlakte der *mansurae*, en bovendien niet uitsluitend in geld gestipuleerd zijn, maar meestal eveneens de jaarlijkse levering van enkele kippen omvatten²³. Dit verschil moet hoofdzakelijk verklaard worden door het feit dat het Marialand een voordien niet uitgebate of bewoonde *terra nova* was die, zoals vele *terrae novae* op het platteland rond dat tijdstip, ineens werd verkaveld en vercijnst. Voor het overige heeft de vercijnzing van het Marialand meer gemeen met de vercijnzing van stadsgronden dan met de uitgifte van nieuw ontgonnen landbouwgronden. Al geschieden de uitgiften van nieuw ontgonnen gronden op het platteland. vnl. in de omgeving van Gent (!), eveneens tegen eenvormige en uitsluitend in geld gestipuleerde cijnsen, toch is het bedrag van deze laatste inderdaad veel minder hoog. Op het platteland in de omgeving van Gent stipuleerde men op het einde van de 12e eeuw doorgaans een cijns van 1 sol. per bunder²⁴. Vergeleken met de 4 sol. per gemet in het Marialand betekent dit een verhouding van 1 : 12²⁵. Men ziet uit deze sprekende cijfers hoe duur de stadsground, of zelfs de grond vlak naast het *portus*, op het einde van de 12e eeuw geworden was en welk een aanzienlijk bedrag hij opbracht aan degene die hem vercijnsde.

Het is dus vrij waarschijnlijk dat Gerardus bij deze winstgevende operatie het voorbeeld van de vercijnzing der patricische *hereditates* voor ogen heeft gehad. Dit lijkt nog waarschijnlijker als men weet dat Gerardus Albus wellicht tot een Gentse patricische familie behoorde. Hij zelf was geen *opidanus Gandensis*, zoals we verder zullen zien. Zijn broeder *Henricus* evenmin: deze was een leenman van de St Pietersabdij²⁶. Doch er is een Fulc(h)ro Albus bekend als Gents schepen in 1169²⁷ die zelfs de oorkonde van Filips voor het Leprozenhuis van 1176 in die hoedanigheid mede ondertekende. We mogen aannemen dat het de vader, zonet de broer van Gerardus Albus was. Gerardus Albus moet dus een lid geweest zijn van een patricische familie die nochtans een andere loopbaan gekozen heeft, zoals we verder zullen zien, hetgeen tevens een verklaring voor de wijziging van zijn familienaam van *Albus* naar *Blundus* zal kunnen

(23) Blockmans, *a.w.*, blz. 80-83.

(24) Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, blz. 305.

(25) Er gingen in het Gentse 3 gemeten in een bunder. Zie Verhulst, *a.w.*, blz.

XXXIII.

(26) Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 498, r. 13-14 (a^o 1227).

(27) Blockmans, *a.w.*, blz. 456.

blijken te zijn²⁸. Zijn patricische afkomst zou meteen de vrijgevigheid van Gerardus Albus tegenover het Leprozenhuis verklaren. Dit hospitaal was immers zeer waarschijnlijk door de Gentse schepenbank gesticht en twee Gentse schepenen traden op als beheerders of voogden van deze instelling²⁹.

We hebben ons tot nu toe nog niet beziggehouden met de vraag waarom, nadat in 1176 een eerste oorkonde betreffende de schenking aan het Leprozenhuis door de graaf was afgeleverd, enkele jaren later, zeer waarschijnlijk in 1183-1184, de aflevering van een tweede oorkonde door de graaf noodzakelijk bleek. Een vergelijking van de tekst van beide stukken wekt al gauw een vermoeden hieromtrent op. De oorkonde van 1176 is zeer bondig : ze vermeldt eenvoudig de schenking en het hoger aangestipte voorbehoud betreffende de bestemming van de cijns van de *mansura Tanchredi*. Het doel van de tweede oorkonde is niet de schenking zelf, die bij het begin slechts even vermeld wordt, maar het regime van de geschonken *mansurae*, zowel tegenover de nieuwe eigenaar, het Leprozenhuis, als tegenover de graaf. In de eerste oorkonde was hierover niets gezegd en men kan vermoeden dat hier al vlug betwisting was over ontstaan. We worden in dit vermoeden gesterkt door het feit dat van de tweede oorkonde twee minuten of ontwerpen bewaard zijn³⁰ die, op een punt van essentieel belang in het regime der *mansurae*, belangrijke verschillen opleveren met de tekst van de oorkonde. De minuten onderling verschillen niet, tenzij dat in één van beide de tekst wordt voorafgegaan door de *invocatio* « *In nomine sancte et individue trinitatis amen* ». Op de zuiver tekstuele verschillen tussen oorkonde en minuut zullen we niet ingaan. De lezer zal ze in de uitgave achteraan in dit artikel gemakkelijk zelf ontdekken. We vermelden hier enkel de protocollaire verschillen welke er op wijzen dat we met een minuut of ontwerp te maken hebben: aldus de *invocatio* van de oorkonde welke verschilt van de zo juist aangehaalde, voorkomend in één van beide ontwerpen; aldus het feit dat het ontwerp opgesteld is als een objectieve *notitia* (wat reeds op een redactie door de beneficiaris wijst), terwijl de oorkonde de gebruikelijke subjectieve vorm aanwendt; de afwezigheid in het ontwerp van de gebruikelijke *corroboratio*-formule, in de oorkonde de bezegeling en de getuigen aankondigend welke in het ontwerp natuurlijk ontbreken en de vervanging in het ontwerp van dit deel door een typische kerkelijke *sanctio*, met aan het slot de *apprecatio*: « *Amen* ».

Na aan de verdeling van de *terra nova* in 22 *mansurae* te hebben herinnerd vermeldt de oorkonde het bedrag van de cijns (4 sol.) die, zoals gebruikelijk, in twee keren kon voldaan worden (Kerstmis en 24 juni). Vervolgens behandelt zij het geval van de overgang van de *mansura* op de erfgenaam bij de dood van de erflater, waaruit meteen het erfelijk karakter van de tenure blijkt : dit wordt alleen beperkt door de verpflich-

(28) Zie verder, blz. 13.

(29) Blockmans, *a.w.*, blz. 344 n. 5 en 350 n. 2. Vgl. een gelijkaardige toestand te Luik vermeld door Van Werveke, *De Steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden* (Alg. Gesch. der Nederlanden, II), blz. 380.

(30) Zie de uitgave achteraan in dit artikel, blz. 23.

ting voor de erfgenaam de *magister hospitalis* te verzoeken hem in het bezit van de tenure te stellen, echter zonder dat dit de betaling van enig verheffingsrecht mocht meebrengen. In plaats van hiervoor de term *relevium* te gebruiken spreekt het ontwerp van « *absque manuum unctione* », een wel zeer typische uitdrukking³¹. In geval van verkoop van de *mansura* door de tenure-houder daarentegen, int de *magister hospitalis* van de verkoper en de koper 18 *nummi*, waarschijnlijk *solidi*, en voor de verkoop van een deel van de *mansura*, welke hier ook als normaal is voorzien, wordt dit bedrag naar evenredigheid bepaald (9 *nummi* voor een halve *mansura* enz.). Wellicht wordt hier op de zo winstgevende ondervercijsing door de tenurehouder gezinspeeld. De *mansura* mocht in pand gegeven worden door de tenurehouder, echter niet zonder de toestemming van de *magister hospitalis* die hiervoor weer geen betaling mocht eisen. Een gunstig persoonlijk statuut voor de bewoners der *mansurae* werd eveneens bedongen : van hen mocht geen vernederende betaling (*exactio*) noch enig « *servile* » (*opus*) geëist worden ; ze waren, na er « *per annum et diem* » gewoond te hebben zonder door hun eventuele vroegere heren te zijn teruggehaald, vrij van iedere persoonlijke verplichting. In dit opzicht stonden ze dus op gelijke voet met de inwoners van de eigenlijke stad en gold ook voor hen de regel : « *Stadtluft macht frei* »³². Deze gelijkstelling met de *opidani Gandenses* komt ook tot uiting in de laatste bepaling van de oorkonde. Indien de bewoner van een *mansura* uit het Marialand een handelaar is dan mag hij daarom nergens strenger behandeld worden dan een handelaar uit het *portus*, m.a.w. overal zal hij van dezelfde voorrechten genieten. Uit de tekst van het ontwerp, die hier expliciet is, blijkt dat hiermede meer bepaald de tolvrijstellingen waarvan de Gentenaars genoten bedoeld worden³³.

(31) Inderdaad, « *manuum unctio* » is geen technische term, doch integendeel een uitdrukking die zeer waarschijnlijk aan de (volkse) omgangstaal is ontleend en hieruit in het latijn werd vertaald. Daarom werd ze in de oorkonde dan ook vervangen door het woord « *relevium* ». Voor het equivalent in de volkstaal van « *manuum unctio* » moet men zeer waarschijnlijk denken aan de middelnederlandse uitdrukking : (*enen*) *die hant salven*, met de betekenis : aan iemand iets geven, geld in de hand stoppen om van hem iets te krijgen (Verwijs-Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. VII, *sub v^o salven*). In de omgangstaal uit onze tijd, ook in het frans en het engels, wordt deze uitdrukking gewoonlijk gebruikt wanneer het een omkoperij geldt. De betekenis van de uitdrukking is echter ruimer. Zij impliceert niet noodzakelijkerwijze een onwettelijke handeling, maar wel het toekennen van een gunst, echter steeds tegen betaling. De semasiologische ontwikkeling van *relevium-manuum unctio* is dus vrij duidelijk : het « *relevium* » wordt inderdaad aan de heer betaald, als prijs voor zijn instemming tot het in het bezitnemen van de erfelijke tenure door de erfopvolger. Het is wel zeer typisch, èn voor de reële betekenis die de term *relevium* in de 12e eeuw had, èn voor de oorsprong van het ontwerp van de oorkonde (hierover blz. 11), dat in het ontwerp de volkse uitdrukking « *manuum unctio* » wordt gebruikt. Wij danken van harte Prof. Dr. F.L. Ganshof die ons deze verklaring heeft voorgesteld.

(32) Van Werveke, *De Steden* (Alg. Gesch. der Nederlanden, II), blz. 398; Blockmans, *Stadspariciaat*. blz. 78 n. 4.

(33) Een voorbeeld van een dergelijk tolprivilegie rond het tijdstip dat ons bezighoudt bij Blockmans, *a.w.* blz. 178. De tekst van het ontwerp bepaalt dat de verkoop van tiendopbrengsten van dit gunstig regime niet kan genieten. De grafelijke oorkonde, die trouwens algemener is in haar formulering, heeft deze bepaling niet weerhouden.

Tot hier toe zijn de verschillen tussen oorkonde en ontwerp slechts van ondergeschikt belang geweest. Met opzet hebben we echter de voorlaatste beschikking uit de oorkonde onbesproken gelaten. Zij verschilt immers grondig van de overeenkomstige bepaling uit het ontwerp. Deze bepaling betreft de uitoefening van de rechtspraak over het Marialand. In het ontwerp wordt bepaald dat een misdrijf waarbij bloed is gevloeid (« *aliquod forisfactum utpote sanguinis effusionem* ») of een misdrijf dat op dezelfde voet mag gesteld worden (« *vel aliquid huiusmodi* »), m.a.w. dat tot de hoge rechtspraak behoort, door de *hospitarius*, d.i. de *magister hospitalis*, en zijn medebroeders, in rechte zal behandeld worden. Slechts wanneer dezen de zaak niet kunnen behandelen « *pro difficultate cause* », zullen zij haar aan de graaf overmaken. De graaf is, blijkens de tekst van de oorkonde, op dit voorstel niet ingegaan. Bovendien heeft hij de wederzijdse gerechtelijke bevoegdheden nauwkeuriger afgebakend. Zijn beschikking luidt immers : « *magnam autem iusticiam mihi retinui, minorem vero eis reliqui* ». Deze bepaling ligt helemaal in de lijn van de strafrechtelijke politiek van de Elzassers, die zich overal de bloedrechtspraak (*magna iusticia*) hebben voorbehouden. Dit is waarschijnlijk ook één van de punten geweest die tot de aflevering van een tweede oorkonde aan het Leprozenhuis in verband met het Marialand aanleiding hebben gegeven. Tot aan de verkoop van de rechtspraak over het Marialand aan de stad Gent, in 1300, is de bepaling uit deze oorkonde van kracht gebleven. In dit verband stellen wij tenslotte de volgende vraag : mag men in de beschikking van het ontwerp betreffende de hoge rechtspraak niet een poging zien van de Gentse schepenen hun invloed onrechtstreeks tot de rechtspraak over het Marialand uit te breiden? Zij waren immers toch van rechtswege beheerders van het door hen gestichte Leprozenhuis? Trouwens, aan wie moet de redactie van het ontwerp worden toegeschreven? Licht het niet voor de hand hier aan de beheerders van het Leprozenhuis te denken? Deze vraag heeft ook nog een ander aspect : het eigenlijke op schrift stellen van beide ontwerpen en van de twee grafelijke oorkonden. Wat deze laatste betreft geloven wij, zonder op de conclusies van dhr Prevenier te willen vooruitlopen, dat zij in de grafelijke kanselarij, in ieder geval niet door de ontvanger werden opgesteld. Waar werden echter beide ontwerpen op schrift gesteld? Beschikte het Leprozenhuis over een scribent of heeft het beroep gedaan op zijn beheerders, m.a.w. op de diensten van de Gentse schepenbank? Wij hopen dat het diplomatisch onderzoek van dhr Prevenier op deze vragen een antwoord zal brengen dat meteen ook op de zo juist gestelde vragen betreffende de inhoud van de bestudeerde teksten licht zal kunnen werpen.

Bij de aanvang van dit artikel hebben wij er al op gewezen dat de tot heden onbekend gebleven oorkonde van graaf Filips van 1176, behalve in verband met het Leprozenhuis, ook gegevens bevat die rechtstreeks voor de geschiedenis van de stad Gent belangrijk zijn. In deze laatste

paragraaf zullen wij ze dan ook afzonderlijk, los van de geschiedenis van het Leprozenhuis, behandelen.

1. Uit de vergelijking van de oorkonde van 1176 met de niet gedateerde oorkonde van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis is ons reeds de identiteit gebleken van *Gerardus Blundus* met *Gerardus Albus*. We hebben ook het feit vermeld dat Gerardus in de oorkonde van 1176 een *serviens* van de graaf wordt genoemd. Welnu, slaan wij het standaardwerk van H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre* erop na, dan stellen we vast dat de *serviens* Gerardus Blundus in feite één van de vroegst bekende baljuws uit het graafschap is, meer nog: de eerste baljuw van Gent. Uit teksten welke Nowé aanhaalt, dagtekenend van ca 1169-1170, blijkt dat hij er de titel draagt van *minister comitis* en *vices comitis agente*³⁴. Niet alleen kennen we dus nu een titel en een activiteit meer dan deze eerste baljuw — de verkregen gelijkstelling van *Gerardus Blundus* met *Gerardus Albus* werpt bovendien een nieuw licht op de oorsprong en de afkomst der eerste baljuws. We zijn immers tot het besluit gekomen dat Gerardus uit een Gentse patriciërsfamilie stamt, waarvan een lid schepen was te Gent rond hetzelfde ogenblik. Zoals zijn broer Henricus, die leenman werd van de St Pietersabdij, koos Gerardus een carrière buiten het eigenlijke patriciërsmilieu. Het geval van *Gerardus Blundus* vormt dus een mooie illustratie van de stelling van Pirenne en Nowé volgens dewelke de graaf de eerste baljuws buiten het kader der grafelijke officieren van het oude type recruteerde. In een zekere zin mogen we *Gerardus Blundus* dan ook als een *homo novus* bestempelen. Voorzeker, hij was geen *notarius*, zoals verschillende vroege baljuws. Dit doet echter niets af aan de stelling van Nowé in wiens opvatting de baljuws vooral *als instelling* sommige bevoegdheden der verdwijnende *notarii* hebben overgenomen. De stelling van Nowé over de oorsprong van de baljuws is trouwens soepel genoeg opdat een geval als dat van *Gerardus Blundus* er zijn plaats zou kunnen in vinden. Is het bezit door *Gerardus Blundus* van de grafelijke «*upstal*» in het Marialand trouwens niet een aanduiding dat deze *serviens*, zoals talrijke andere grafelijke *servientes*, op de ene of andere wijze iets met het beheer van het grafelijke domein te maken had? Nowé citeert zelfs het geval waarbij *Gerardus Blundus*, samen met een *notarius*, de grafelijke rechten vrijwaart over enkele onvrijen binnen het St Pietersdomein³⁵, hetgeen toch als een daad in verband met de grafelijke domaniale administratie mag beschouwd worden.

Een laatste opmerking tenslotte. *Blundus* of *Albus* zijn twee vertalingen van de familienaam «*De Witte*». Het is echter typisch dat de

(34) H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre* (Académie royale de Belgique, Classe des Lettres, Mémoires in-8°, XXV. Brussel, 1929), blz. 42, 44, 54. Nowé vermeldt als één van de kwalificaties: *vices comitis agente Gandavi*. Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 455 n. 6 heeft echter opgemerkt dat *Gandavi* in de oorkonde waaruit deze titel komt, geen bepaling is van *agente* doch wel van *Actum...* Niettemin blijft het duidelijk dat Gerardus baljuw was te Gent.

(35) Nowé. *a.w.* blz. 165 n. 1.

naam *Blundus* precies voorkomt in stukken waarin Gerardus als *serviens* en *minister comitis* optreedt ³⁶ of in stukken die, zoals de oorkonde van 1176, aan het grafelijke initiatief zijn ontsproten, om het zo uit te drukken. In de teksten waarvan het ontstaan langs de kant van het stads-magistraat of het Leprozenhuis te zoeken is, zoals de beide ontwerpen en de niet gedateerde oorkonde van Filips die er het resultaat van is, wordt Gerardus daarentegen steeds met zijn *Gentse* familienaam *Albus* aangeduid. Dit is o.i. meer dan een louter toeval.

2. Een tweede gegeven uit de oorkonde van 1176 is de vermelding van de « *sex ecclesiis gandensis opidi* » waar een jaargetijde voor het overlijden van Diederik van de Elzas moest gehouden worden op 17 januari. Met deze zes kerken worden waarschijnlijk bedoeld: de O. L.-Vr. kerk bij de St Pietersabdij, de H. Kerstkerk bij de St Baafsabdij en de vier eigenlijke *portus*-kerken: St Jans, St Niklaas, St Jacobs en St Michiels. Zo we het niet reeds uit andere bronnen wisten dan blijkt hieruit dat meer bepaald de *portus*-kerken in 1176 zelfstandige parochiekerken waren ³⁷. Indien verder onze opsomming der zes kerken juist is dan blijkt hieruit eveneens dat de parochiekerken naast beide abdijen wél, de St Veerle en de St Maartenskerk echter niet, als eigenlijke stadskerken werden beschouwd. T.a.v. de St Maartenskerk is zulks een bevestiging van de constatacie van De Clercq dat de St Michielskerk zeer vlug de landelijke kerk te Akker-gem, waarvan zij oorspronkelijk een kapel was, wegens haar stedelijk karakter en het daaraan verbonden economisch en prestige-overwicht, in de schaduw heeft gesteld ³⁸.
3. De bepaling van de oorkonde van 1176 dat de « *sacerdos sancte Pharaheldis, capellanus meus* » ontvanger zal zijn van de 4 *solidi* uit de *mansura Tanchredi* die hij jaarlijks voor het jaargetijde van Diederik van de Elzas onder de zes Gentse kerken moet verdelen, verdient eveneens een nadere beschouwing, al heeft ze minder rechtstreeks belang voor de Gentse geschiedenis. De vermeldingen van plaatselijke grafelijke *capellani* vóór 1180 zijn immers zeer schaars, zoniet volledig ontbrekend. Prof. Strubbe heeft erop gewezen dat pas omstreeks 1180 de *capellani* uit het centrale grafelijke hofbestuur werden getrokken en plaatselijk met de bediening van een grafelijke kapelanij werden belast ³⁹. We vragen ons af of bepaalde *capellani* te dier gelegenheid niet tot *notarius* werden bevorderd en met de inning van het geheel of een deel van de inkomsten behorend tot de grafelijke domaniale centrale van hun standplaats werden belast. Sommige *capellani* waren

(36) Nowé, *a.w.*, blz. 42, 44, 54.

(37) Zij waren dit waarschijnlijk ten laatste sedert 1169. Vgl. G. De Clercq, *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis* (Nederlandsche Historiebladen, II, 1939), blz. 129-131.

(38) De Clercq, *art. cit.*, blz. 133-134.

(39) E.I. Strubbe, *Egidius van Breedene* (Rijksuniv. Gent. Werken uitg. Fac. Wijsb. en Lett., 94e afl. Brugge, 1942), blz. 39.

inderdaad tegelijkertijd *notarii*⁴⁰. In ieder geval treft het ons dat de Gentse *capellanus* uit de oorkonde van 1176, tevens priester, zoals alle *capellani*, en waarschijnlijk ook kanunnik van de castrale kapel Ste Veerle, met de inning van de 4 *solidi* uit het Marialand was belast. Het kan weliswaar een louter praktische schikking zijn, maar het treft ons toch, niet alleen omdat het Marialand grafelijk domein was geweest, doch vooral omdat enkele jaren later, in 1179, precies een kanunnik van Ste Veerle, Simon, uitdrukkelijk *Gandensis notarius* wordt genoemd⁴¹ er er vanaf dat ogenblik te Gent dus een tweede *notarius* blijkt te bestaan, naast de *Sigerus Gandensis notarius* die de oorkonde van 1176 voor het Leprozenhuis mede ondertekent. Het toeval wil zelfs — is het wel een toeval? — dat de tweede niet gedateerde oorkonde van graaf Filips voor het Leprozenhuis, als enige in haar soort, door beide Gentse *notarii samen* ondertekend is! De vraag luidt dus: is de *capellanus* uit de oorkonde van 1176 (die slechts door één *notarius Gandensis* nl. Sigerus is ondertekend) kort nadien bevorderd geworden tot *notarius* en is hij te identificeren met de *Simon notarius Gandensis*, kanunnik van Ste Veerle, die vanaf 1179 te Gent optreedt, waar hij ook belast is met het toezicht op de scholen die te Gent zouden worden opgericht?⁴² De uitzonderlijke toestand van het bestaan van twee *notarii* voor één domaniale centrale is trouwens maar tijdelijk geweest. Na de verdwijning van Sigerus (omstreeks 1184)⁴³ bleef Simon de enige *notarius* te Gent⁴⁴.

4. Uiterst belangrijk voor de Gentse geschiedenis is de getuigenlijst van de oorkonde van 1176 voor het Leprozenhuis. Naast de broer van de graaf, een aantal vooraanstaanden uit de grafelijke *curia*, de grafelijke zegelbewaarder en de reeds genoemde *Sigerus notarius*, komen in deze getuigenlijst 11 Gentse schepenen voor, aangekondigd door: *S(ignum) scabinorum Gandensium*. Voor dat vroege tijdstip beschikten we tot nu toe alleen voor de periode tussen 1169 en 1198 over een lijst van

(40) Strubbe, *a.w.*, blz. 35, n. 7; H. Pirenne, *La chancellerie et les notaires des comtes de Flandre avant le XIIIe siècle* (Mélanges Julien Havet, Parijs, 1895), blz. 740, n. 4 (op blz. 741).

(41) H. Pirenne, *L'instruction des marchands au moyen âge* (herdruk in: *Histoire économique de l'occident médiéval*, 1951), blz. 565 n. 2. Verdere referenties betr. *Simon notarius Gandensis* bij Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 128. Het is ook merkwaardig dat er slechts één vermelding van een *Simon capellanus*, uit 1186, bekend is (Reusens, *loc. cit.*).

(42) Zie voorg. noot.

(43) Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 128.

(44) Dit blijkt duidelijk uit de grafelijke rekening, de zgn. Grote Brief, van 1187, waar voor de zeer belangrijke domaniale centrale te Gent, alleen door *Simon notarius* de rekening wordt voorgelegd. Het gedeelte van de Grote Brief van 1187 waarin o.m. de grafelijke inkomsten uit de Gentse spijker staan opgetekend, bleef tot nu toe onbekend. In samenwerking met Dr Gijsseling bereiden wij de uitgave van dit belangrijke document voor. Verdere referenties betr. Simon, tot en met het jaar 1187, bij Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 128.

7 Gentse schepenen, dagtekenend van 1169, die Blockmans uit het *Liber Traditionum* van St Pieters gehaald heeft ⁴⁵.

Drie schepenen uit onze getuigenlijst van 1176 worden reeds in 1169, in de door Blockmans opgestelde lijst als schepenen aangetroffen. Het zijn : *Henricus filius Reinburgis*

Fulchro Albus

Willelmus Ersbil.

De overige vier namen uit de lijst van 1169 bij Blockmans verschijnen in 1176 niet meer. In de plaats daarvan komen in de oorkonde van 1176 voor het eerst als Gentse stadsschepenen voor :

Sigerus de Foro : vgl. de 13e-eeuwse vermeldingen van een Godefrius de Foro, echter niet uitdrukkelijk als schepen, onder de voornaamste patricische families van Gent, bij Blockmans, *Stadspatriciaat*, p. 66 (n.), p. 526.

Gerulphus de Schalda : in 1218 was een Gerulfus de Scalda schepen (Blockmans, *a.w.*, p. 456). In okt. 1223 was hij reeds overleden. (*Ibidem*, p. 402-403, nr 17). Misschien geldt het dezelfde persoon als in 1176.

Henricus Werregaren : Reeds vermeld, doch niet als schepen, in 1168 (A. Fayen, *Liber Traditionum sancti Petri*, p. 187, r. 26). Geen andere vermeldingen van schepenen uit deze belangrijke familie zijn bekend vóór 1302. Wellicht dezelfde als de eigenaar van een grond te Addendijk, die in 1231 reeds overleden bleek te zijn (Blockmans, *a.w.*, p. 402-403, nr 24 = *ibid.*, p. 498-99). Een Symon Werregarn was in 1208-1212 proost van de St Baafsabdij (Blockmans, *a.w.*, p. 499 n. 1). Te Gent bestond er een Werregarenstraat (*ibid.*, p. 499. n. 1).

Boidinus filius Gerardi : Misschien te identificeren met Balduinus, filius Gerardi de Scaldo (A. Fayen, *Liber Traditionum sancti Petri*, p. 187, r. 25) (a° 1168).

Boidinus Bloma : zoon van Hobarnus de Velde, Gents schepen vóór 1164 (A. Fayen, *Liber Traditionum Sancti Petri*, p. 177, r. 13).

Philippus filius Gerelmi : waarschijnlijk de zoon van Gerelmus Buttelttrin, schepen in 1169 (Blockmans, *a.w.*, p. 455). Vgl. Philippus filius Gerelmi Buttelttrin vermeld in 1183 (Fayen, *LT*, p. 203, r. 9-10). Vgl. ook de schenking in 1220 door Jutha, weduwe van Filips Buttelttrin, aan Boudelo (Blockmans, *a.w.*, p. 400-401, nr 14). De aanduiding *filius Gerelmi* ligt aan de oorsprong van de latere familienaam *ser Gherelmszone* (Blockmans, *a.w.*, p. 538).

Arnulphus Rusticus : een *Arnoldus Rusticus dictus* wordt, samen met Fulcro Albus en Balduinus Morel (schepenen in 1169 : Blockmans, *a.w.*, p. 456), vermeld in 1168 als broeder van *Wethericus de*

(45) Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 455-456.; A. Fayen, *Liber Traditionum sancti Petri Blandiniensis* (Gent, 1906), nr 187, blz. 189, r. 20-24.

Oldenarde (Fayen, *LT*, p. 185). Een *Eustase Dorpre* was schepen te Gent kort na 1 juni 1281 (Blockmans, *a.w.*, p. 400).

Everdeius de Curia : eerste vermelding van een schepen uit de belangrijke familie der Utenhove's. Een Eustachius de Curia wordt vermeld als schepen in 1198 (Blockmans, *a.w.*, p. 456).

Uit dit onderzoek kunnen enkele conclusies gehaald worden, in de eerste plaats wat het aantal schepenen in de tweede helft van de 12e eeuw betreft. Afgaande op gegevens uit het begin van de 13e eeuw waaruit het bestaan van 13 schepenen blijkt, neemt men algemeen aan dat voordien, onder de Elzassers, eveneens 13 schepenen de Gentse schepenbank vormden. Die veronderstelling wordt dank zij onze lijst nog waarschijnlijker. De getuigenlijst van 1176 noemt er weliswaar maar elf, doch ze beweert niet dat *alle* schepenen de oorkonde medeondertekend hebben. Door een gelukkig toeval kennen we bovendien een afwezige twaalfde schepen, Giselbertus Longus, die zowel vóór als na 1176, nl. in 1169 en 1198 in andere documenten als schepen verschijnt⁴⁶. We bezitten dus thans voor het jaar 1176 zeer waarschijnlijk een bijna volledige lijst der Gentse schepenen, nl. twaalf van de dertien.

Een andere vraag, voor de oplossing waarvan Blockmans slechts over enkele magere aanduidingen beschikte, betreft de levenslange ambtsduur der schepenen, die Blockmans onder het bewind der Elzassers niettemin voor waarschijnlijk hield⁴⁷. De voorbeelden van Henricus filius Reinburgis, Fulchro Albus en Willermus Ersbil, vermeld in 1169 en 1176 en van Gerulphus de Schalda, vermeld in 1176 en 1218, maken deze waarschijnlijkheid welhaast tot een zekerheid.

Ook op de laatste vraag die Blockmans zich stelde⁴⁸, nl. of het Gentse schependom een oligarchie was, kunnen we thans met meer stelligheid een bevestigend antwoord geven. We hoeven zelfs niet meer op de 13e-eeuwse voorbeelden beroep te doen om te bewijzen dat de schepenfunctie zeer dikwijls van vader op zoon overging : Boidinus Bloma en Philippus filius Gerelmi (Butteltrin) zijn duidelijke 12e-eeuwse voorbeelden. De vroege vermelding van schepenen uit families waarvan men tot nu toe slechts een latere vertegenwoordiger kende, bevestigt eveneens de stelling dat het schependom een clan was, gebaseerd op het patriciaat. Sigerus de Foro, Henricus Werregans, Arnulphus Rusticus en Everdeius de Curia mogen in dit verband als typische gevallen worden aangehaald.

5. Het laatste gegeven uit de oorkonde van 1176 van graaf Filips voor het Leprozenhuis brengt een volkomen nieuw element in de geschiedenis van de Gentse burcht. Het komt voor in de datum van de oorkonde : « *Actum Gandavi in domo mea lignea* ». Iedereen die enigszins vertrouwd is met de problematiek van het Gentse *castrum* zal beseffen voor welk een belangrijk nieuw gegeven we hier staan. Tot nu

(46) Blockmans, *a.w.*, blz. 456.

(47) Blockmans, *a.w.*, blz. 333.

(48) Blockmans, *a.w.*, blz. 334.

toe immers kende men binnen het Gentse *castrum* slechts één grafelijke verblijfplaats vóór 1180, nl. de *lapidea domus et turris*, waarvan de vroegste vermelding dagtekent uit 1128 en voorkomt in het verhaal van Galbert van Brugge⁴⁹. Het is het stenen rechthoekig gebouw dat de basis vormt van de huidige Meeste Toren en waarvan de constructie wellicht uit de eerste helft van de 11e eeuw dagtekent⁵⁰. Men is het erover eens dat dit gebouw tot uitgangspunt diende voor de aanleg van het huidige Gravensteen, dat door Filips van de Elzas in 1180 als een volkomen nieuwe constructie, als een dwangburcht, werd opgericht⁵¹. Vóór 1180 bestonden er dus met absolute zekerheid twee grafelijke verblijfplaatsen binnen het Gentse *castrum*: een stenen gebouw met het uitzicht van een « *turris* », op de plaats van de latere Meeste Toren, en een houten gebouw, op een plaats binnen of in de onmiddellijke omgeving van het huidige Gravensteen, welke we thans nader moeten trachten te bepalen. We worden hierin op zeer gelukkige wijze geholpen door een vermelding die weliswaar niet aan vroegere auteurs is ontgaan⁵², doch waarvoor men geen uitleg wist. In december 1269 verkocht gravin Margareta nl. aan *Fulco Masc*, lid van het Gentse patricisch geslacht van die naam en kapelaan van de O.L.V.-kerk te Doornik, « *fundum loci in quo sita erat domus que aula comitis dicebatur* »⁵³. Aan de hand van de tekst van de verkoopakte heeft Blockmans de preciese ligging van dit stuk grond zeer goed kunnen bepalen⁵⁴. Het strekte zich uit langs de oever van de Lieve, vlak naast de « *Hovetbrugghen* » (= *Hofbrug*, huidige zgn. Onthoofdingsbrug)⁵⁵, tussen de straat naast het Gravensteen die op de *Hovetbrugghen* aansluit (« *strata juxta castrum* »)⁵⁶ en de grond in de hoek van de Lieve en de Leie waar, aldus de tekst, de scholen van Ste Veerle stonden en het huis van de proost van Ste Veerle had gestaan⁵⁷. Van deze gebouwen werd het gescheiden door een smal straatje dat naar de Lieve toe liep⁵⁸.

(49) *Galbert de Bruges, Histoire du meurtre de Charles le Bon*, uitg. H. Pirenne (Parijs, 1891), blz. 156. Uit de passage bij Galbert blijkt met voldoende duidelijkheid dat *domus* en *turris* één geheel vormden, in tegenstelling met de verkeerde interpretatie van J. Vuylsteke, *Het Gravenkasteel* (Handel. v. de Gesch. en Oudhk. Kring van Gent, II, 1895-96), blz. 70.

(50) H. Van Werveke, *Opgravingen en navorsingen in verband met de oudste geschiedenis van de stad Gent* (Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, IX, 1954), blz. 36. Een afbeelding van de reconstructie van dit gebouw in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, pl. 16, 2 (tegenover blz. 185).

(51) A. De Vlaminck, *Le château des comtes à Gand* (Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles, XV, 1901), blz. 306-308.; Vuylsteke, *Het Gravenkasteel*, blz. 67-71.

(52) De Vlaminck, *art. cit.*, blz. 299.

(53) Uitg. F. De Potter, *Petit cartulaire de Gand* (Gent, 1885), blz. 16 n° VI. Over de verkoop: Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 309 n. 1.

(54) Blockmans, *a.w.*, Bijlage IV, Plan van Gent ca 1300, en blz. 480, nr 53.

(55) *Ibidem*, Plan en blz. 482, nr VIII.

(56) *Ibidem*, Plan en blz. 475, bn

(57) « *post scholas sancte Phœrabilidis Gandensis et post locum ubi domus et virgultum Gerardi prepositi dicte ecclesie sita erant* ». Vgl. Blockmans, *a.w.*, Plan en blz. 480, nrs 51 en 52.

(58) Blockmans, *a.w.*, Plan en blz. 475, bo.

We zijn ervan overtuigd dat de *domus lignea* van de graaf van 1176 heeft gestaan op het perceel (*fundus*) dat door gravin Margareta in 1269 aan Volker Masch werd verkocht. Volgens de tekst van de verkoopakte had hierop eens gestaan een *domus* die « *aula comitis* » werd genoemd. Met *aula comitis* wordt in alle 12e-eeuwse teksten de grafelijke verblijfplaats binnen de burcht bedoeld⁵⁹. Dat de graaf in 1176 er te Gent ae voorkeur aan gaf te verblijven in een houten *domus*, zal niemand verwonderen wanneer men bedenkt hoe weinig aantrekkelijk het verblijf moet geweest zijn in de donkere, weinig geschikte en oude *lapidea domus et turris* die trouwens kort daarop, in 1180, tot een ruimere verblijfplaats werd omgebouwd. Ook te Brugge bestond er, naast een ouder « steen », een wellicht jonger huis van de graaf⁶⁰. De toestand te Brugge zou echter nog nauwkeuriger onderzocht moeten worden aan de hand van de gegevens bij Galbert van Brugge. De verdwijning van de *domus lignea* — ze bestond blijkbaar al lang niet meer in 1269⁶¹ — moet zeer waarschijnlijk door de oprichting van het Gravensteen verklaard worden. Uiteraard heeft de bouw van het Gravensteen tot grote wijzigingen in de topografie van het Gentse *castrum* aanleiding gegeven. Zou het zelfs niet zó zijn dat de verdwijning van de *lignea domus* aanleiding is geweest tot die grote veranderingen? We zinspelen hier op de grote brand die de stad Gent kort vóór 1179, wellicht nog in 1176, geteisterd heeft. Het is bekend dat o.m. de Ste Veerlekerk en haar archief in deze brand vernield werden⁶². Is het trouwens niet eigenaardig dat in de verkoopakte

(59) De uitdrukking « *domus comitis* » is nochtans frekwenter. Vgl. niettemin : « *Brugis in aula comitis* » (1176) (H. Coppieters Stochove, *Regestes de Philippe d'Alsace*, Handl. Maatsch. Gesch. en Oudhk. te Gent, VII, 1906, blz. 50 nr 130); « *Insulis in aula comitis* » (1152) (H. Coppieters Stochove, *Regestes de Tbierris d'Alsace*, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudhk. te Gent, IV, 1902, blz. 264 nr 115). Zie als verhalende bron Galbert, uitg. Pirenne, index, sub v^o *domus*.

(60) J. Dhondt. *De vroege topografie van Brugge* (Handel. Maatsch. Gesch. te Gent, Nieuwe reeks, XI, 1957), blz. 3, 7 (plan: nrs I en III) en 15. In dit artikel heeft Prof. Dhondt de vermelding van de *lapidea domus comitis* te Brugge in 1088, gesignaleerd door N.N. Huyghebaert OSB, *Une notice du cartulaire de l'abbaye de Saint-Nicolas-des-Prés* (Bull. Comm. Royale d'Histoire, CXVI, 1951), blz. 130-131, over het hoofd gezien.

(61) « *fundum loci in quo s'ita erat domus que aula comitis dicebatur* ».

(62) Vgl. de oorkonde van aartsbisschop Willem van Reims van 1179 voor Ste Veerle, geciteerd door Pirenne, *L'instruction des marchands* (herdruk), blz. 565, n. 2: « *Postmodum autem infortunio miserabili, praefato oppido penitus igne consumpto, etiam dicta ecclesia (Ste Veerle) in pulverem et in cinerem redacta, cum privilegia ejusdem ecclesiae ... fuissent in combustione et cibus ignis ...* ». Zonder enig argument plaatst Pirenne, *loc. cit.*, deze brand omstreeks het midden van de 12e eeuw. Het lijkt ons waarschijnlijker dat hij niet zeer lang vóór 1179 plaats had. Blockmans, *Stadspatriciaat*, blz. 71, plaatst de brand in 1176, zeer waarschijnlijk in navolging van V. Fris, *Histoire de Gand* (Brussel, 1913), blz. 31, die echter geen bron opgeeft. Beide auteurs schijnen o.m. te steunen op het feit dat geen Gentse handvesten ouder dan 1178 bewaard zijn. D't argument schijnt ons aanvaardbaar mede omdat de tekst van een oorkonde van Filips van de Elzas van 1169 voor Ste Veerle verloren is en zelfs niet in een cartularium werd overgeleverd (Rijksarchief Gent, Ste Veerle (voorheen St Nikolaaskerk), kanton K: bundel « Histoire », « Extracta ex quodam antiquo libro pergamento pro instructione DD. capituli Sancti Pharaïldis porrigenda », saec. XVII).

van 1269 ook van het huis van de proost wordt gezegd dat het eertijds naast de *aula comitis* gestaan had en er toen blijkbaar niet meer stond? Het komt ons dan ook, mede wegens de samenloop der data, vrij waarschijnlijk voor dat de grote brand van kort vóór 1179 alle houten gebouwen aan de voet van het latere Gravensteen vernietigd heeft, de *domus lignea* van de graaf inbegrepen, en dat o.m. dit de aanleiding is geweest tot de bouw van het Gravensteen in 1180 en de grote veranderingen die er ongetwijfeld mede gepaard zijn gegaan. In afwachting van een nog steeds zeer gewenste studie over de vroege topografie van het Gentse *castrum* houden wij deze verklaring voor waarschijnlijk.

Filips, graaf van Vlaanderen en van Vermandois, schenkt aan het Leprozenhuis te Gent de nieuw ontgonnen grond naast het hospitaal die Gerardus Blundus van hem had gehouden, met uitzondering van de cijns van het huis van Tanchredus, welke dezelfde Gerardus bestemd heeft voor een jaargetijde in zes Gentse kerken ter nagedachtenis van graaf Diederik.

Gent, [vóór augustus]¹ 1176.

A. ORIGINEEL. Perkament (H. links 346 mm., rechts 331 mm.; plica 28 mm.; B. 244 mm.) Op dubbele staart van witte en bruine zijde, door dubbele spleet in de plica, sterk beschadigd zegel van de graaf (Rond. Bruine was. Randschrift volledig vernield. Type: gehelmde ridder met opgeheven zwaard en schild op dravend paard naar rechts. Tegenzegel: rond, diameter: 50 mm.; van het randschrift enkel nog bewaard [VIROM] ANDIE +; type: gehelmde ridder met banier op dravend paard naar links). Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedeponeerd archief van het Bisdom Gent), charters *sub* ^o 1176. Op de rug: hand van 1621, "M5"²; hand s. XVII, « Ghifte van Maria Lanc belast met een jaerghetije »; hand s. XVIII, « Ghifte van grave Filips Elsaten den soen van G. Dieric Elsaten van het goet gheleghen ontrent het rycke gasthuis ».

B. AFSCHRIFT van 27 okt. 1390 in een vidimus van de schepenen van Gent. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedep. archief van het Bisdom), charters, *sub* ^o 1176. — C. Afschrift van 15 juli 1623 op los papier, geauthentificeerd door notaris J. Lievens. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedep. archief van het Bisdom), charters, zelfde enveloppe als A, naar A.

FACSIMILÉ: hierna, nr I.

† In nomine sancte et individue trinitatis in perpetuum. Ego Philippus Flandrie et Viromandie comes notum esse volo tam futuris quam presentibus quod pro salute anime mee et patris mei et antecessorum meorum dedi in elemosinam in perpetua pace et quiete possidendam leprosis de Gandavo, terram illam novam iuxta domum illorum quam ego dederam Gerardo Blundo servienti meo. Ita sane quod prefatus Gerardus in presentia hominum meorum et scabinorum Gandensium pretaxatam terram in manus meas resignavit ad opus illorum pauperum et omne ius quod in ea habebat werpivit. Una tamen mansura excepta, Tanchredi videlicet, quattuor solidos quot annis reddente, quos Gerardus instituit ad faciendum anniversarium patris mei comitis Theoderici in sex ecclesiis Gandensis opidi, ita quod sacerdos sancte Pharaheldis, capellanus meus, prescriptos nummos singulis annis recipiet et eos distribuet pretaxatis VI ecclesiis, pro faciendo anniversario quod est XVI° kalendas februarii. Ut autem hoc ratum et inconcussum permaneat, sigilli mei auctoritate et testium subnotatione presentem paginam corroborari precepi.

(1) Deze precisering van de datum is gesteund op de ondertekening van de oorkonde als getuige door Petrus, de broer van graaf Filips, die in augustus 1176 overleed. Vgl. L. Vanderkindere, *La formation territoriale des principautés belges*, I² (Brussel, 1902), blz. 310.

(2) Verwijzing naar een inventaris der charters van 1621. fol. 12 v°. Rijksarchief Gent, Fonds Rijke Gasthuis, register nr 2.

Ego philippus
 et uicomandis comes notu esse uolo. cum futuris quia presentibus
 pro salute anime mee et patris mei et amice mee. sed in elemosinam
 in pacia pace o quere possideam leprosi de gandauo terra illam nouam
 iuxta domus illas quam ego dederam Gerardo blundo seruenti meo. Ita sane
 quod predictus Gerardus in presentia hominum meorum et scabinos gandensium
 preteritam terram in manus meas resignauit ad opus illius pauperum. et omne
 id quod in ea habebat recepit. Una tamen manna excepta canche
 di uidelicet quatuor solidos quot annis reddente. quos Gerardus in
 it ad faciendum annuarium patris mei comitis theoderici. in sex ecclesiis
 gandensium opidi. ita quod sacerdos sancte parabelis. capellanus meus. pro
 septem numos. singulis annis recipiet. et eos distribuet praxato. vi. ecclesiis.
 pro faciendis annuaris. quod est. xvi. kalendas february. Ut autem
 hoc ratu. et inconculsum permaneat. sigilli mei auctoritate et testam
 innotatione presentem pagina approbati praxi. S. Petri fratris mei.
 S. Radonis buticularii mei. S. Walteri de rememondis. S. Rogeri cur
 mensis castellanii. S. Gerardi de meensis. notarii et sigillarii mei. S. Si
 geri gandensium notarii. S. Symonis de stambekis. S. scabinos gandensium
 um. Sigeri de baso. Gerardi de schalda. Henrici waregani. Boidam
 ni gerardi. Boidam bloria. Hugues filii reynburgis. philippi filii Ger
 mi. fulchronis albi. Willielmi albi. Arnulphi rullei. Euerdei de
 curia. S. fulconis fratris Godefridi mei. actum gandauo. in domo mea
 lignea. Anno dñice incarnationis. m. ccc. lxxvi.

IN NOMINE SANCTE ET INDIVISIBILE TRINITATIS AMEN //

San pleneū quā futurū cognoscit uniuersitas. qm̄ philip^{us} flandrie et iurisdictione
comel nouam terrā quam Gerardus albus possederat. Gerardus consensente in
beate marie gandau ad usum leprosoꝝ. q̄ alioꝝ hodie deo militanciu. pro amonitione
et auxilioꝝ suoz conuulit. Precancam itaq; terrā p̄fariū Gerard suo in remissione
quingentis mansuris ordinauit q̄ unāquāq; sub censi quatuor solidoz annu
dantur. quoz dimidietas in natali dñi. restona uero dimidietas in natiuitate beati iohannis
baptiste perducenda est. Preterea quonenscūq; possidentiu aliquid noui cont
tū hōis et ea q̄ p̄t possidit. ab hospicio et cōstrabus regunt. quibz manuum
in chentē uel aliqua sui impensa. donū hereditariū sui de manu illoz recipit. Si uero
alios portione quā in p̄bata terra habuerit. uendiderit. hospicio tūq; ex
illa erement decē et octo nūmos et mansura operabit. Ex dimidietate uero p̄t
dimidietate raris frigit. uerūz nummos dimidiabit. hōis etiā nisi hospicio cō
tinent. amonit. q̄ etiam grati debet. cum ruidat. iohes ad mōnitione
in quā p̄bationem uel aliq̄ seruite nemo frigit. sed solum cōs. cōstrabus et
p̄t. et diem in ea habitauerit. ab omni debito lib. q̄ illi in pace et
q̄ dñi debunt. Si uero aliq̄ fructū uel p̄t sanguinis effusione uel aliquid
dñi cōmiserit. coram hospicio et cōstrabus uari habunt. q̄ si pro
causē uerūz non poterit. coram dñi coram a quo dñi
im cōmiserit. causa cōmiserit. Sciendū est q̄ si
u uel uendiderit. uel amonit. dñi coram
u uel uendiderit. uel amonit. dñi coram
u uel uendiderit. uel amonit. dñi coram
u uel uendiderit. uel amonit. dñi coram

ARCHIVES DE L'ETAT
A GAND

S. Petri fratris mei³. S. Ratsonis buticularii mei⁴. S. Walteri de Tenremonda⁵. S. Rogeri Curtracensis castellani⁶. S. Gerardi de Mecinis, notarii et sigillarii mei⁷. S. Sigeri Gandensis notarii⁸. S. Symonis de Stenbeka⁹. S. scabinorum Gandensium¹⁰: Sigeri de Foro, Gerulphi de Schalda, Henrici Werregaren, Boidini filii Gerardi, Boidini Bloma, Henrici filii Reinburgis, Philippi filii Gerelmi, Fulchronis Albi, Willelmi Ersbil, Arnulphi Rustici, Everdei de Curia. S. Fulcoudi fratris Godefridi Rufi¹¹.

Actum Gandavi in domo mea lignea, anno dominice incarnationis M.C.LXXVI^{to}.

2

Filips, graaf van Vlaanderen en van Vermandois bevestigt zijn tussenkomst in de schenking door Gerardus Albus aan het Leprozenhuis te Gent van een nieuw ontgonnen grond. Hij regelt het regime der tenures, het persoonlijk statuut der tenurehouders en de uitoefening van de rechtspraak binnen dit gebied.

[1183-1184]¹²

(3) Broeder van Filips van de Elzas, elect van Cambrai (1167), overleden in augustus 1176. Over hem: L. Vanderkindere, *La formation territoriale des principautés belges*, I² (Brussel, 1902), blz. 310; J. Johnen, *Philipp von Elsass* (Bull. Commission royale d'Histoire. LXXIX, 1910), blz. 423.

(4) Raas [IV] van Gavere, schenker van de graaf; geboren ca 1139, overleden tussen 1182 en 1190. Over hem: T. de Limburg-Stirum, *Les seigneurs de Gavre* (Brussel, 1926), blz. 15-21.

(5) Walter [II], heer van Dendermonde, zoon van Walter [I] van Dendermonde en kleinzoon van Daniël van Dendermonde. Vermeld vanaf 1163 (A. Duchesne, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardre, de Gand et de Coucy*. Parijs, 1631. Preuves, blz. 106). In 1176 bevestigt hij een schenking van zijn vader (uitg. A. De Vlaminck, *Cartulaire de la ville de Termonde*, Gent 1877, blz. 49, nr LIX). Hij was gehuwd met Adelisa van Boiscure (Annales du Comité flamand de France, VI, blz. 254). Wij mochten, door bemiddeling van Prof. Dhondt, deze gegevens ontlenuen aan de onuitg. dissertatie van Mevr. L. Dhondt-Sevens over de abdijvoogdijen in Vlaanderen. De heren van Dendermonde waren inderdaad voogd van de Sint-Baafsabdij te Gent.

(6) Roger [I], burggraaf van Kortrijk, wordt vermeld tussen 1133 en 1190. Van 1151 tot 1187 was hij tegelijk burggraaf van Gent, hetgeen waarschijnlijk zijn optreden als getuige in deze oorkonde verklaart. Over hem: F. Vercauteren, *Etude sur les châtelains comaux de Flandre du XIe au début du XIIe siècle* (Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne. Brussel, 1937), blz. 441-442.

(7) Gerard van Mesen, grafelijk zegelbewaarder vanaf 1169, en bovendien, vanaf 1183, proost van St Pieters te Rijsel; overleed waarschijnlijk in 1191. Over hem: Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 111-114.

(8) Vermeld tussen 1170 en 1184. Over hem: Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 128.

(9) Getuige in een oorkonde van Philips van de Elzas voor St Baafs (1170): Coppieters Stochove, *Regestes de Philippe d'Alsace*, blz. 31, nr 78. Een Lambert van Steenbeke wordt in 1138 vermeld als getuige in een oorkonde van Diederik van de Elzas: Coppieters Stochove, *Regestes de Thierry d'Alsace*, nr 44, op blz. 232.

(10) Tot deze groep behoren klaarblijkelijk de volgende elf namen. Over hen: hoger, blz. 14. De laatste getuige, Fulcoudus, behoort — blijkens het afzonderlijk *signum* — niet tot deze groep.

(11) Niet identificeerbaar. Een Godefridus Rufus komt met Gentse voor-aanstaanden voor in 1163 en 1164 (A. Fayen, *Liber Traditionum sancti Petri*, blz. 174, r. 17; blz. 177, r. 17).

(12) Voor de vaststelling van de datum, zie hoger, blz. 3, n. 15.

A. *ORIGINEEL*. Perkament (H. 220 mm.; plica 26 mm.; B. 272 mm.). Eertijds gezegeld op dubbele staart van wit leder; zegel verdwenen. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedeponeerd archief van het Bisdóm Gent), charters, *sub* a° 1168-1191.

Op de rug: hand s. XVI: « van sente maeren lande »; hand van 1621, « I. 1 »¹³; hand s. XVII, onleesbaar.

a) Ontwerp: zie nr 3. β) Ontwerp zie nr 3.

B. *AFSCHRIFT* in vidimus van ca 1242-1252 door de prior der Dominikanen te Gent. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedeponeerd archief van het Bisdóm Gent), charters, *sub* a° 1168-1191. — C. Afschrift: idem als B. — D. Afschrift in een Cartularium van 1381, fol. 1 r° , naar B. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis, register nr 4. — E. Afschrift s. XIV in het Premier Cartulaire de Flandre, fol. 23 r° . Lille, Archives dép. du Nord, B 1561. — F. Middelnederl. vertaling s. XIV. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (gedep. archief van het Bisdóm), charters *sub* a° 1168-1191.

UITGAVEN: a. *MIRAEUS-FOPPENS*, *Opera diplomatica*, dl IV, blz. 212-213. — b. C. *DIERICKX*, *Mémoires sur la ville de Gand*, dl I, 1814, blz. 581-584 (n.).

REGESTEN: A. *WAUTERS*, *Table chronologique*, dl II, blz. 696.; H. *COPPIETERS-STOCHOVE*, *Regestes de Philippe d'Alsace*. blz. 119, nr. 336.

FACSIMILÉ: hiema, nr II.

In nomine patris et filii et spiritus amen ^(a). Ego Philippus Flandrie et Viromandie comes, tam presentibus quam futuris notum fieri volo quod terram novam quam Gerardus Albus possederat par manum meam in ecclesia beate Marie Gandavi ^(b) ad usus leprosorum et aliorum ibidem Deo militantium pro anima sua et antecessorum suorum concessit. Pretaxatam itaque terram prefatus Gerardus suo in tempore in viginti duas mansuras divisit et unamquamque sub censu quatuor solidorum annuatim instituit, quorum dimidietas in Natali Domini, reliqua vero dimidietas in Nativitate beati Johannis Baptiste est persolvenda. Preterea quotienscumque possidentium aliquem mori contigerit, heres eius ea que pater possedit a magistro hospitalis et confratribus requiret et absque omni relevio et exactione donum hereditatis sue de manu illorum gratis recipiet. Si vero aliquis porcionem quam in prelibata terra habet vendiderit, magister hospitalis tam ex vendente quam ex emente XVIII nummos ex mansura habebit, ex dimidia IX. Si vero plus minusve venderit secundum quod ratio exigit plus minusve hospitalarius habebit. Nemo etiam nisi de consensu et voluntate magistri hospitalis, quod etiam gratis debet concedere, eam invadiabit. Insuper ab inhabitatoribus aliquam exactionem vel aliquid servile opus nemo exiget, sed soluto censu constituto, ex quo per annum et diem in ea sine impetitione et calumpnia habitaverint, ab omni debito liberi, sua in pace et quiete possidebunt. Magnam autem iusticiam mihi retinui, minorem vero eis reliqui. Ceterum si quis eorum mercator extiterit, non strictiori lege quam ceteri Gandenses opidani alicubi teneri poterit. Ut autem hoc ratum incon vulsumque permaneat presentem paginam sigilli

^(a) sancti *ontbreekt* in A. — ^(b) sancte Marie ^a; in terra beatae Mariae juxta Gandavum ^b. Zie hoger, blz. 5, n. 11.

(13) Verwijzing naar een inventaris der charters van 1621, fol. 11 r° . Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis, register nr 2.

mei appensione et subscriptarum testimonio personarum muniri feci. S.G. de Mecinis Insulensis prepositi ¹⁴. S. Sigeri notarii Gandensis ¹⁵. S. Simonis portarii ^(a) fratris eius ¹⁶. S. Jeorgii presbiteri ¹⁷. S. Simonis notarii Gandensis ¹⁸. S. Magistri Danielis clerici comitis ¹⁹.

(^a) *portarii A* (sic).

3

Ontwerp, in notitia-vorm, van de oorkonde van graaf Filips voor het Leprozenhuis te Gent [1183-1184], hiervoor uitgegeven onder nummer 2. [ca 1183-1184]

α) Perkament (H. 222 mm.; B. 216 mm.). Geen plica, niet gezegeld. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (eigendom Rijksarchief), charters, *sub a^o* 1168-1191 (oud nummer :1).
Op de rug : hand s. XVII, « O.8. Ghifte van het nieulant door grave Philips » ²⁰.

β) Perkament (H. 269 mm.; B. 204/210 mm.). Geen plica, niet gezegeld. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis (eigendom Rijksarchief), charters, *sub a^o* 1168-1191 (oud nummer : 2). Klad van α).
Op de rug: hand. s. XVII, « O.8. Ghifte van het Nieulant door grave Philips » ²⁰.
Daar β) blijkbaar een klad is van α) werd α) als basis van de uitgave genomen. α) en β) zijn van dezelfde hand.

VERMELDING : F. BLOCKMANS. *Het Gentsche stadspatriciaat* (Antwerpen. 1938), blz. 78, n. 6 (op blz. 79) : zie hoger, blz. n. 14.

FACSIMILÉ van α) : hiernaast nr III.

In nomine sancte et individue trinitatis, amen (^a). Tam presentium quam futurorum cognoscat universitas quoniam Philippus Flandrie et Viromandie comes novam terram quam Gerardus Albus possederat, Gerardo consentiente, in ecclesia beate Marie Gandavi ad usus leprosororum et aliorum ibidem Deo militantium pro anima sui et antecessorum suorum concessit. Pretaxa-

(^a) *ontbreekt in β*

(14) Zie hoger, blz. 21, n. 7.

(15) Zie hoger, blz. 21, n. 8.

(16) Enige bekende vermelding. Het ambt van *portarius* bij de grafelijke burcht te Gent komt voor in de Grote Brief van 1187. De *portarius* had recht op een vaste jaarlijkse vergoeding uit de Gentse spijker. In de late middeleeuwen was het een leen, gehouden van de Oudburg te Gent en « wellebootscap » geheten. Zie onze aangekondigde uitgave van de Grote Brief van 1187.

(17) Priester van de Ste Veerlekerk te Gent : vgl. Fayen, *Liber Traditionum*, nr 195, blz. 200, r. 26 (a^o 1177-1187).

(18) Vermeld tussen 1178 en 1189 (Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 128). Misschien de zoon van *Sigerus notarius Gandensis* : vgl. de oorkonde van Filips van de Elzas voor Biervliet (1183), vermeld bij Coppieters Stochove, *Regestes de Philippe d'Alsace*, blz. 99, nr. 281. Zie ook hoger, blz. 14.

(19) Misschien te identificeren met een *Daniel notarius*, getuige in een oorkonde van Filips voor St Niklaas te Veurne : vgl. Reusens, *Chancelleries inférieures*, blz. 124.

(20) Verwijzing naar een inventaris der charters van 1621, fol. 14 v°. Rijksarchief Gent, fonds Rijke Gasthuis, register nr 2.

tam itaque terram prefatus Gerardus suo in tempore in viginti duas mansuras ordinavit, quam ^(a) unamquamque sub censu quatuor solidorum annuatim instituit, quorum dimidietas in Natali Domini, residua vero dimidietas in Navitate beati Johannis Baptiste persolvenda est. Preterea quotienscumque possidentium aliquem mori contigerit, heres eius ea que pater possedit ab hospitario et confratribus requiret et absque manuum unctione vel aliqua sui impensa donum hereditatis sue de manu illorum recipiet. Si vero aliquis portionem quam in prelibata terra habuerit vendiderit, hospitarius tam ex vendente quam ex emente decem et octo nummos ex mansura optinebit, ex dimidia vero prout dimidietatis ratio exigit uterque nummos dimidiabit. Nemo etiam nisi hospitario consentiente et mediante, quod etiam gratis debet, eam invadiabit. Insuper ab inhabitatoribus aliquam exactionem vel aliquid ^(b) servile nemo ^(c) exegerit, sed soluto censu constituto, ex quo per annum et diem in ea habitaverint, ab omni debito liberati sua in pace et quiete possidebunt. Si vero aliquid ^(d) forisfactum utpote sanguinis effusionem vel aliquod huiusmodi commiserint, coram hospitario et confratribus iuri stabunt. Quod si pro difficultate cause corrigere non ^(e) poterint, coram domino comite a quo dominium emanavit causa terminabitur. Sciendum est preterea quod si aliquis que ad mercatoria spectabunt vel vendiderit vel emerit, decimationibus exceptis, non strictiori lege quam ceteri Gandenses opidani in theloneo alicubi tenebitur. Si quis ^(f) itaque hec instituta vel alienaverit vel possessoribus deterioraverit, a supernorum civium consorcio ^(g) alienetur et perpetue maledictionis cumulo condempnetur. Amen.

^(a) et β . — ^(b) aliquod β — ^(c) *boven de lijn bijgeschreven in β* — ^(d) aliquod β . — ^(e) nom (*sic*) α . — ^(f) *boven de lijn bijgeschreven in β* — ^(g) *consorcio β* .

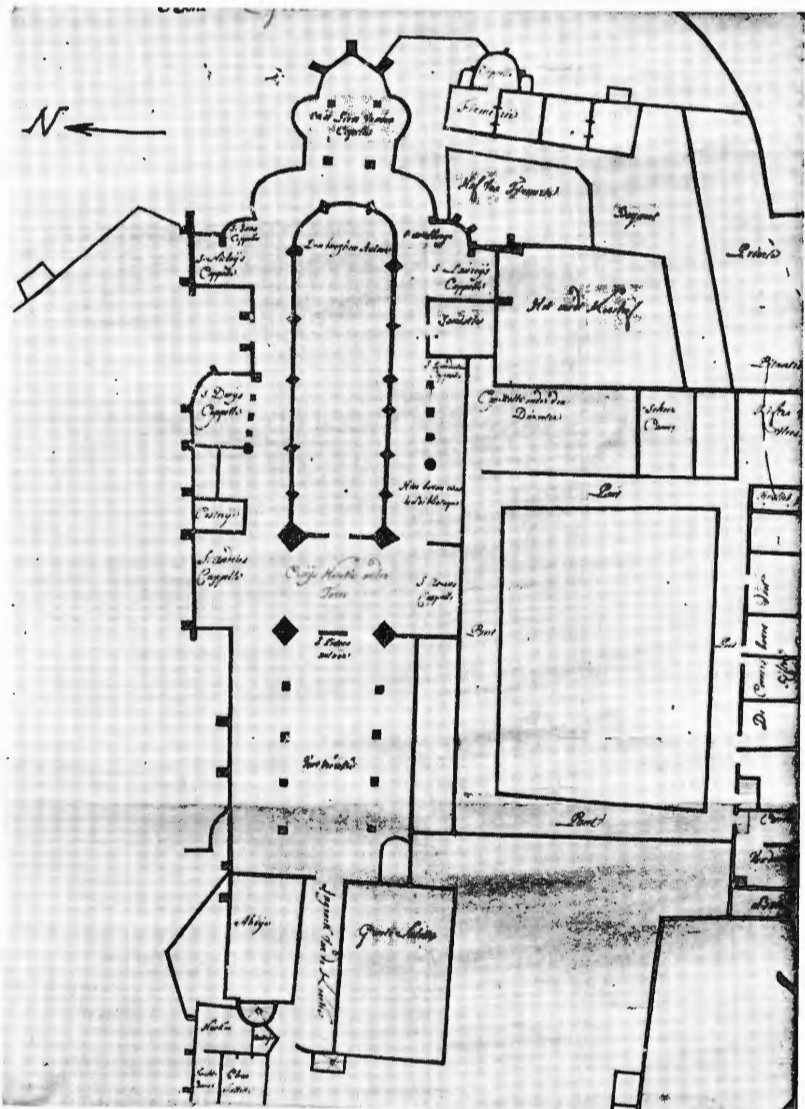

Fig. 1 — Plattegrond der Abdijkerk en aanpalende gebouwen vóór de Beeldstormerij (Rode Plan). — De W.-gevel van de kerk en van de refter (rechts)

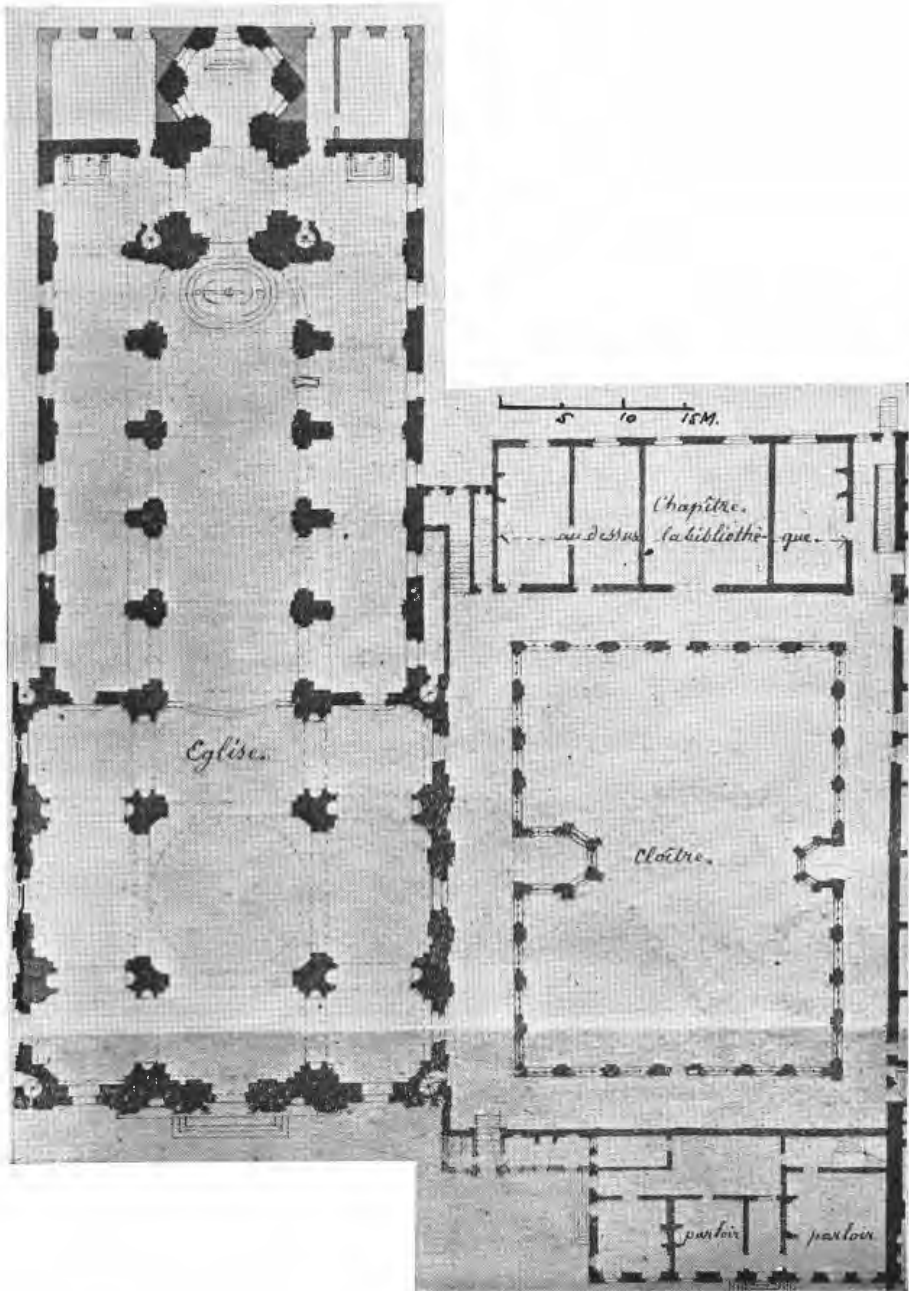

Fig. 2. Plan of the hospital building (1620-1730) and an hospital plan.

Problemen aangaande de S. Pietersabdij te Gent

DOOR

Dr. M. DERUELLE

Hoe zeer de theorie afwijkt van de praktijk, hoe weinig de algemene principes soms stroken met de werkelijkheid waarvan ze afgeleid zijn, hoeveel problemen oprijzen bij het onderzoek van een wel omschreven onderwerp, in dit geval een gebouwen-complex, kan best bewezen worden als men aan de S. Pietersabdij op de Blandinusberg te Gent zijn kritische aandacht wijdt ¹.

ETYMOLOGIE VAN BLANDINIUM :

Volgens de overlevering zou de St. Pietersabdij ontstaan zijn op de plaats van een vroegere romeinse nederzetting. De tastbare bewijzen hiervan zijn de romeinse munten, ontdekt rond 1813 in de omgeving ² en de moeilijk te dateren steenblokken en muren, gevonden in en rond de funderingen van de oude abdijkerk.

Hier dient opgemerkt, indien de romeinse heirweg, die van Doornijk in de richting van Gent liep, inderdaad deze plaats bereikte, dat de romeinse voorpost, die de ganse vlakte moest beheersen, noodzakelijkerwijze op de Blandinusberg moest gevestigd zijn, de enige heuvel van belang in de omgeving ³. Stippen we evenwel aan, dat in de vroege middeleeuwen, de bewoners van nederzettingen, die steen nodig hadden, de oude romeinse wegen moeten gebruikt hebben als steengroeven, zodat ze plots ophouden in de nabijheid van bepaalde nederzettingen (hier Gent). Dit zou ook verklaren waarom, in bepaalde gebouwen ('s Gravensteen en S. Baafsabdij) blokken opus spicatum voorkomen op architectonisch niet verantwoorde plaatsen; deze blokken zouden ingemetseld zijn in hun geheel ⁴ dus zonder dat de doornijkse breuksteen losgemaakt werd.

S. Amandus zou echter zelf deze naam — Blandinium — Blandinio, aan de heuvel hebben gegeven, volgens de kronijk van S. Baafsabdij te Thielrode ⁵, mogelijks hem hebben ontleend aan de bevolking ter plaatse, bij de stichting der abdij, rond 630.

Nu zou *binnen het Gents grondgebied dit toponiem het enig Gallo-*

(1) Als basis : M. DERUELLE, *De S. Pietersabdij te Gent*. Vijncke Gent 1933.

(2) Zie V. FRIS, *Histoire de Gand*. Bruxelles, Libr. Nat. d'Art et d'Histoire, G. Van Oest & Co 1913 blz. 16.

(3) Id. id. blz. 16.

(4) Onderzoek van de mortel binnen en rondom deze blokken zou hierover zekerheid kunnen geven.

(5) A. VAN LOKEREN, *Charters et Documents de l'Abbaye de S. Pierre à Gand*. 2 D. Gand Annoot Braeckman 1876, D. 1 blz. 47.

Romeins zijn, dat als spoor van romanisatie mag beschouwd worden⁶. Gallo-romeinse namen zijn van een latijnse of prae-latijnse persoonsnaam afgeleid met behulp van een meestal aan de vroegere taal ontleend suffix dat — in mindere mate — inium is. Blandinium is met behulp van het suffix inium afgeleid van de latijnse persoonsnaam Blandius.

Tweede hypothese⁷: « Blandius en Blandus zou als persoonsnaam onbekend zijn (alleen blandus: (adj.) zacht, zacht hellend). Inium is wel een latijns suffix, dat gevoegd wordt bij germaanse of keltische stammen of woorden. Zie:

London: Lond-inium

Leuven: Lov-anium

Oxford: Ox-onia

Bologne: Bon-onia

Dus zou Blandinium de latinisatie zijn van een germaanse naaam.

Heeft nu dit toponiem oorsprong gegeven aan de volkse naam Blankenberg (langs Blandenbergr) of hebben beide dezelfde Germaanse oorsprong: Blandin (Odin, Baldwin, Adalwin)?

Anderzijds dient opgemerkt dat de heuvel bestaat uit witte Balegemse zandsteen (blank) hetgeen eveneens zijn weerstand verklaart aan de wateren, die uit het Z.W. zijn gekomen en door deze hinderpaal, aan zijn beide flanken, O. en W, twee gleuven hebben gegraven: de Leie en de Schelde (dus geen kwestie van kanalisatie).

VOORRANG DER S. PIETERSABDIJ IN VLAANDEREN:

Deze voorrang op alle andere abdijen, die van S. Baafs inbegrepen, dient niet bewezen door vage documenten enigzins te verdraaien, maar door feiten.

A. Van Lokeren⁸ die zijn onderwerp buitengewoon goed kende, maar niet altijd zijn bronnen vermeldt, zegt in één adem: « Ces princes (graven van Vlaanderen) témoignèrent en toute occasion à cette puissante abbaye de S. Pierre un intérêt ... signalé: ils adoptèrent son oratoire pour nécropole ... ils contractèrent l'habitude dès une époque très ancienne d'aller recevoir dans son temple conventuel l'investiture de leur souveraine puissance en prenant des mains du prélat l'épée inaugurale et d'y promettre sur l'évangile de respecter ses droits et privilèges avant même de faire leur entrée solennelle dans la ville de Gand pour y prêter serment aux lois de leurs puissants sujets. »

Waren inderdaad begraven in S. Pietersabdijkerk⁹: in de Mariakapel: Boudewijn de IJzeren, Boudewijn de Kale, Elstrude, zijn vrouw, Arnold de Grote, Alisa, zijn vrouw, Lutgardis, hun dochter, Boudewijn, zoon van Boudewijn de Kale.

(6) DR M. GYSSELING. *Gentse vroegste Geschiedenis in de Spiegel der Plaatsnamen*. 1954 Standaard Gent, blz. 17.

(7) Door R. Harteel, Dr. klassieke Phil. Gent.

(8) A. VAN LOKEREN, *Chartiers et Documents enz...* voorrede blz. 1.

(9) M. DEREULLE, *de S. Pietersabdij te Gent*, blz. 106.

In de S. Laurentiuskapel : Arnold de Jonge, Suzanna of Rosala, zijn weduwe, ex-koningin van Frankrijk, verstoten door Robert Capet (zoon van Hugues), Mathilde, vrouw van Boudewijn de Jonge, Ogina, vrouw van Boudewijn met de Baard, Gisla, haar zuster, Boudewijn met de Baard, Lodewijk, koning van Duitsland, zoon van Arnold.

En wanneer Karel de Goede te Brugge vermoord wordt, eist de abt van S. Pieters vruchteloos zijn lichaam op om het nevens zijn voorouders bij te zetten in de abdijkerk.

In het koor : Isabella van Oostenrijk, geboren 1501, zuster van Keizer Karel V, vrouw van Christiern II, koning van Denemarken, overleden te Zwijnaarde in 1526¹⁰;

Het feit dat de graven van Vlaanderen in de abdijkerk de investituur verkregen (zie verder) maakte van de abt een soort van officieel persoon, die hem aan de suzerain, de koning van Frankrijk, verbond. Wanneer nu, in 1340, Jacob van Artevelde een bondgenootschap sluit met Edward, koning van Engeland, dan verblijft zijn koningin Philippine, wanneer ze te Gent komt, dus niet in de S. Pietersabdij, maar wel in de abdij van S. Baafs, alwaar ze het leven schenkt aan de prins John of Gaunt. Alhoewel de koningen van Engeland — waar de S. Pietersabdij leengoederen bezat tot in de 16e eeuw — wanneer ze op doorreis waren, in de S. Pietersabdij logeerden.

Toen nu, in 1540, na de opstand van Gent, Karel V een geschikte plaats zoekt om er de vesting op te richten, die de stad moet bedwingen, ontstaat een zware bedreiging voor de S. Pietersabdij. Zoals hoger opgemerkt en zoals ook bewezen door het feit dat het hollands bestuur in 1826, op de flank van de Blandinusberg, het « Fort » bouwt, is deze heuvel de enige plaats om een doelmatige versterking op te richten in de omgeving.

Toen dus op de 24 maart 1540¹¹ Keizer Karel V. vergezeld van Ferdinand van Bohemen en de Hertog van Alva, de toren beklimt van St. Jan, nu St. Baafs, om een geschikte plaats te vinden voor de bouw van de toekomstige vesting, heeft hij ongetwijfeld geen gehoor gegeven aan zijn raadslieden, die hem fataal de Blandinusberg moesten aanwijzen. In plaats daarvan kiest hij de Abdij van S. Baafs, die gedeeltelijk wordt afgebroken (de abdijkerk inclus) om er het Spanjaards Kasteel op te richten, aldus de naŕver der twee abdijen beslechtend, op een onherroepelijke wijze, ten voordele van de S. Pietersabdij. Had hij trouwens bij zijn investituur niet gezworen deze abdij te beschermen, haar goederen, bezittingen, lijfeigenen, enz... ?

Wat nu de ceremonieën betreft, die deze investituur traditioneel begeleidden, bezitten we een laattijdig document, dat ze uitvoerig beschrijft¹². Het gaat over de blijde intrede van Maria Christina, zuster van Jozef II

(10) Id. id. blz. 94.

(11) V. FRIS. *Histoire de Gand* blz. 192.

(12) Relation de l'Inauguration solennelle de sa sacrée Majesté Leopold II, empereur des Romains, Roi d'Allemagne, de Hongrie, de Bohême, etc... comme Comte de Flandres, célébré à Gand le 11 juillet 1791.

A Gand, chez Adrien Colier, rue de Bruges, 95.

Imprimeur des Etats de Flandre 1792.

en haar gemaal, in naam van Leopold II, de keizer van Oostenrijk in 1791. Ziehier het verkort relaas en de woordelijke herhaling der eden :

Leurs Altesses Royales Marie Christine, Princesse royale de Hongrie et de Bohème, Archiduchesse d'Autriche et Albert, Casimir, Prince Royal de Pologne et de Lithuanie, Duc de Saxe et de Teschen (beau frère et cousin de Leopold II)... de se faire inaugurer solemnellement dans les Provinces des Pays Bas, selon la forme et l'usage qui de tout temps ont été suivis. (venant d'Alost) Les sérénissimes Princes continuèrent leur route vers Gand (blz. 5) arrivant au faubourg de la porte dite de l'Empereur (Keizerpoort) (blz. 6) le cortège passa par la rue de l'Empereur, par la fausse Porte de S. Georges, par le Brabant-dam, le Pont du Grand Moulin à l'eau, la Brabantstaete et le Walpoortbrugge, et de là à l'Abbaye de S. Pierre, où leurs altesses Royales devaient prendre leur logement (blz. 7)

Le 6e jour, fixé pour l'inauguration (blz. 8) leurs Altesses Royales sortant de leur appartement, l'abbé dénommé (Martin van de Velde) leur a présenté le Bois Sacré (blz. 9).

Leurs Altesses Royales entrèrent à l'église au bruit des timbales et trompettes (blz. 10).

Les députés des Villes, Chatellenies et autres Collèges précédèrent leurs Altesses Royales, entrèrent les premiers à l'Eglise ... puis Henri Theodore Philippe de Fourneau, Comte de Cruyckenbourg, Maréchal Héréditaire de Flandre ... portant l'épée nue, nommée Estoc, la pointe élevée ... (blz. 10)

Les Evêques, les Ecclésiastiques, les Députés du Clergé remplissaient les stalles du choeur à droite, à gauche les Nobles titrés et au milieu du choeur, sur des chaises en quatre lignes, les Députés des Villes, Chatellenies et Collèges de la Province, le Magistrat de S. Pierre était placé ... du côté droit de l'escalier du Presbitère (blz. 11).

La Messe étant finie, son altesse Royale s'avança jusqu'à la première marche de l'Autel ... le secrétaire de sa Majesté L.C. Vande Velde lut en langue latine le formulaire du serment à faire au nom de sa Majesté à l'Eglise et à l'Abbaye de S. Pierre... que son altesse Sérénissime prêta, tenant la main sur le Saint Evangile (blz. 11).

— *Ego Albertus Casimirus, Princeps etc... (blz. 23) promitto et juro super Sanctis Evangeliiis in nomine dictae suae Majestatis, quod sua Imperialis et Regia Majestas conservabit tamquam bonus, fidelis et supremus Gardianus, sive Advocatus et conservator immediatus, bene et fideliter, contra et erga cunctos omnia Privilegia, Libertates, Franchisias, usus, consuetudines, bona, possessiones, personas, subditos et familiares hujus Ecclesiae Sancti Petri in Monte Blandino a predecessoribus dictae suae Imperialis et Regiae Majestatis fundatae. Ita me Deus adjuvet et omnes Sancti quorum corpora hic quiescunt, omnesque Sancti Paradisi — Signatum Albertus.*¹³

(13) IK, Albert, Casimir, prins, enz... belooft en zweert op de Heilige Evangelien, in de naam van de voornoemde Majesteit, dat Zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit zal beschermen als een goede, trouwe en allerhoogste bewaker, 't zij

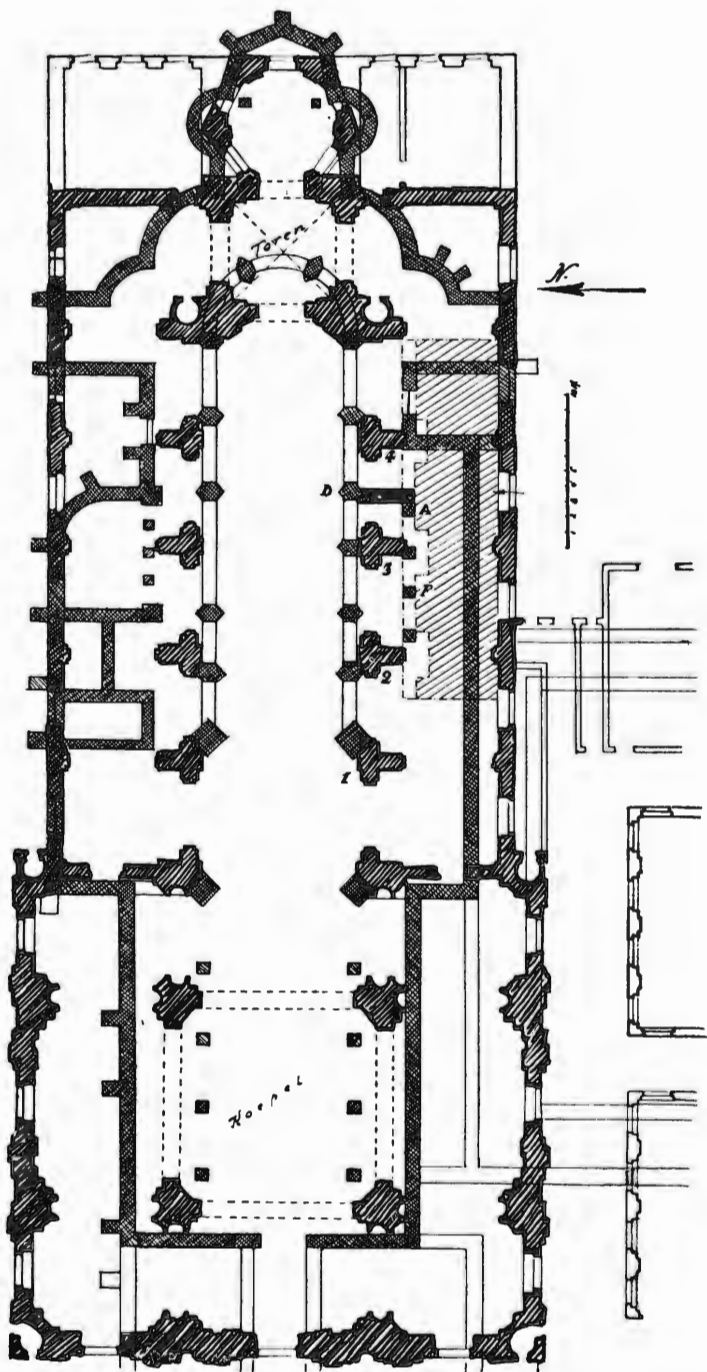

Fig. 3 — De nieuwe Abdijkerk in verband met de fonderingen van de oude.
Zie rechts midden hoe de oude pand loopt door de nieuwe kapittelzaal.

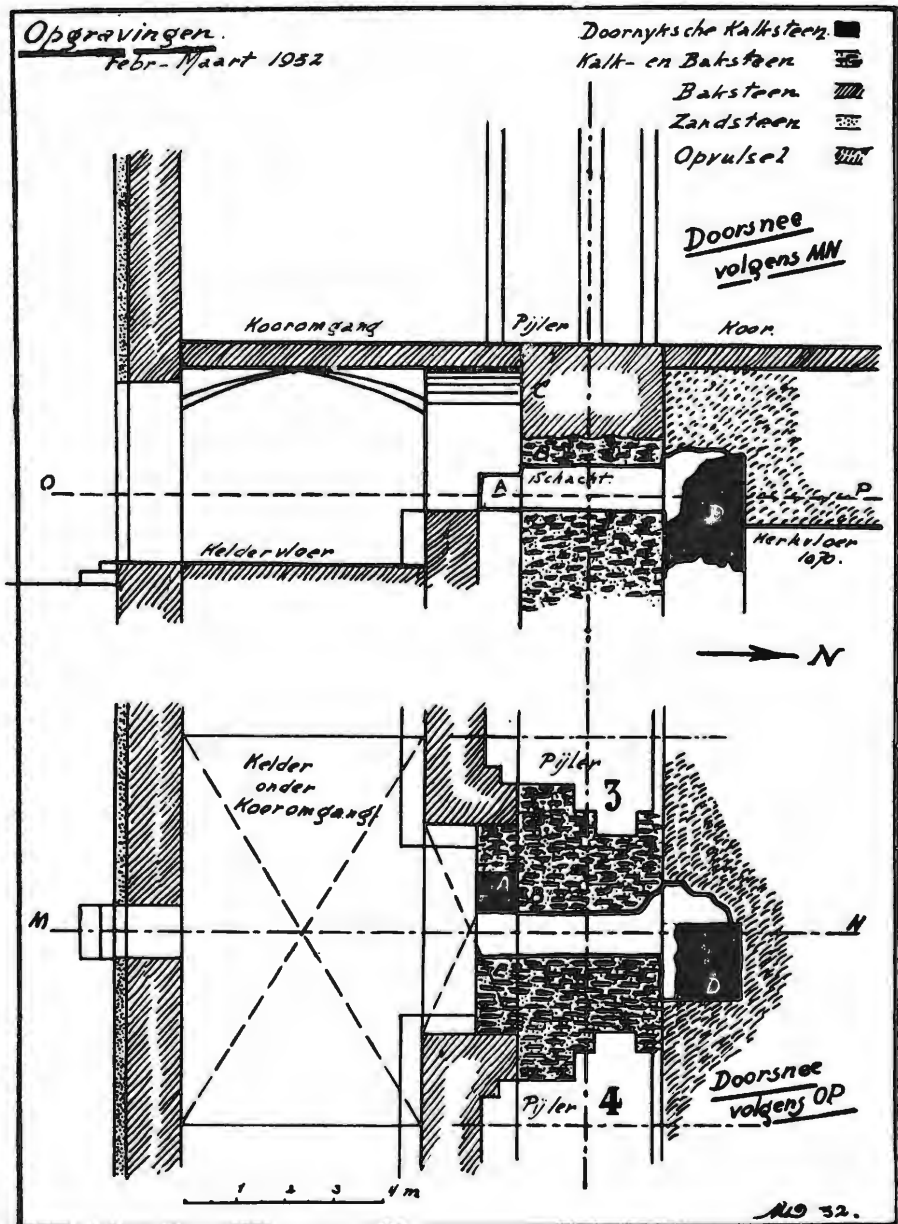

Fig. 4 — Opgravingen van 1932. Zie fig. 3 gearceerd gedeelte. Boven N. midden rechts te lezen : kerkvloer of krechtvloer 1070.

Dès qu'ils furent levés, le Grand Maître de la Cour vint oter l'épée, que son Altesse Royale portait au côté et l'ayant mise avec le ceinturon sur un Bassin de Vermeil, il fut la poser sur l'Autel où l'officiant alla la prendre, lequel, après avoir chanté quelques oraisons, en ceignit son Altesse Royale en prononçant les paroles du Psaume 44. Accingere Gladio tuo super femur tuum Potentissime. Ajoutant ces autres passages du texte sacré : Et attende quod Sancti non per Gladium, sed per Fidem vicerunt regna. Esto Vir fortis et proeliare regna. Esto Vir fortis et proeliare proella Domini¹⁴.

Pas daarna grijpt de blijde intrede plaats op de Vrijdagmarkt.

Het is duidelijk, waarom dit relaas zo uitvoerig is : de troebelen der Brabantse Omwenteling hadden het oud regime danig geschokt en deze getuigenis van de terugkeer tot de traditie moest ten eerste beklemtoond worden.

OUDE EN NIEUWE ABDIJ VAN ST. PIETERS (fig. 1 en 2)

De afbraak der S. Pieterskerk en abdij (1566-1580) en de heroprichting van de barokkerk (1629-1729), de kloostergang (in Gothische stijl, 1592), de refter (1615-1631) en andere gebouwen heeft op architecturaal gebied een aantal problemen doen oprijzen.

Eerst en vooral dient opgemerkt, dat vaststellingen, wat betreft gebouwt materiaal, gothische overblijfselen, enz., ten eerste gewaagd blijken omdat oude steen, zelfs in onregelmatig verband, werd gebruikt, dat herstellingen in de oude stijl werden uitgevoerd en zelfs een gevel werd afgebroken en heropgebouwd zoals hij vroeger was, terwijl het verband van overgebleven fragmenten dikwijls onopgelost blijft. Zo ontmoet men op vele plaatsen (kelder, refter, O. buitenmuur van kapittelzaal, enz...) muren bestaande uit doornijkse kalksteen in onregelmatig verband — dus zg. romaans — die echter blijken eenvoudig hergebruikt oud materiaal te zijn in een laag, waaronder dan de 16e of 17e eeuwse baksteen te voorschijn komt.

Een andere verrassing was het ontdekken, bij het verwijderen van de witte kalklaag, dat de refter bij de beeldstormerij veel meer gehavend geweest was, dan men dacht en zowel de spitsbogige vensters aan de Z. zijde als de zg. oude gothische lichten aan de N. zijde restauraties waren

Verdediger van de belangen en vastberaden Hoeder, goed en trouw tegen en jegens allen, alle privilegiën, vrijheden en vrijstellingen, gebruiken, gewoonten, goederen, bezittingen, personen, lijfeigenen en beschermelingen van deze Kerk van den H. Petrus op de Blandinusberg door de voorgangers van Zijne Vooroemde Keizerlijke en Koninklijke Majesteit gesticht.

Zo moge God mij helpen en alle Heiligen wiens lichamen hier rusten, en alle Heiligen in de Hemel (Get.) Albertus.

(Vert. Dr R. Harteel)

(14) Zeer machtige (Heer), wees omgord met uw zwaard op Uw dij. En gedenk dat de Heiligen de Staten hebben overwonnen, niet door het zwaard maar door het geloof.

Wees een moedig man en strijd de kampen van den Heer.

(Vert. dr. R. Harteel)

van 1615-1631, terwijl de gothische W-gevel duidelijk werd heropgebouwd naar het W. toe door uitbreiding van de refter eerst in de 17e eeuw en dan opnieuw bij de bouw van stallen en ontvangstzalen in de 18e eeuw.

Dit wordt hier duidelijk bewezen door het slordig gebruik van heteroog materiaal : doornikse kalksteen, balegemse zandsteen en baksteen, evenals door de oorspronkelijke W-buitenmuren, die binnen het gebouw dadelijk opvallen door hun buitengewone dikte (fig. 5 en 6).

Deze vaststelling doet het argument te niet volgens hetwelk de oude kerk langer was naar het W. toe, dan de nieuwe, omdat haar gevel op dezelfde lijn stond als de W-gevel van de oorspronkelijke refter van 1337-75, evenals de bewering als zou de pand herbouwd zijn op de oude grondvesten. Zodat de proef van het op elkaar schikken der twee kerkplannen, oude en nieuwe (fig. 3) betrekkelijk juist blijkt te zijn, des te meer daar fragmenten van de gothische kerkmuren zichtbaar zijn in de kelder (gearceerd gedeelte) en als fonderingen voor de nieuwe kerk werden gebruikt. Bovendien werd de fondering van de steunbeer der oude kerk (fig. 3, rechts boven, onder N.) bij sporadische opgravingen blootgelegd.

Bij het wegbreken van de grote trap aanleunend bij de Z.-gevel van de refter kwamen gothische waterlijsten te voorschijn, die bewijzen dat deze Z.-gevel onaangeroerd bleef, wat het gelijkvloers betreft.

Een ander probleem blijkt nog te zijn : de oude kelder, bestaande uit twee zalen met ton-gewelf die in Z.-Z.O. richting aansluit aan de Z.-zijde, dus onder de grote binnenkoer, aan de wijnkelder onder de refter (verschil van niveau : 4 m).

Dit dubbel lokaal, dat gebouwd is in baksteen van groot formaat, vertoont geen stijleigenaardigheden ten ware een half cirkelvormige vout boven de doorgang tussen beide zalen en in de W.-zaal een drietal, nu gemuurde, driehoekige vensters met gewelfde zijden. Waarschijnlijk be kroonde een gebouw dit keldergedeelte, maar het komt op geen enkel plan voor.

Een aanduiding aangaande het tijdperk ervan zouden opgravingen geven, die een eventuele dateerbare vloer boven de vouten zouden blootleggen.

DE OPGRAVINGEN :

Naarmate de alleszins merkwaardige restauratiewerken in de S. Pietersabdij vorderden, werden opgravingen gedaan, waarvan hierna een beknopt relaas.

1. In de kapittelzaal :

Hier werden, benevens de funderingen der muren, die de zaal in drie deelden, ook twee niet te dateren basissen van kolommen blootgelegd, ongeveer op de lange as van het gebouw, die aanduiden dat de monniken, in 1592, er eerst aan dachten de zaal te vouten, met twee pijlers als steun. Verder werden nog — benevens enkele geraamten — een drietal traptreden

opgegraven (richting O.-W.) van vier meter lengte, waarschijnlijk deel van de oude O.-kloostergang, die volgens fig. 3 door de nieuwe kapittelzaal liep.

2. In de pand of kloostergang :

Ziehier hoe E. De Busscher¹⁶ de pand beschrijft, die een groot aantal graven bevatte, periode 1595-1759, dus tussen het afbreken der oude abdijkerk en het volledig in gereedheid brengen van de vloer der nieuwe barokkerk.

« Au nord et au sud de la cour des cloîtres ou préau spécial de la maison conventuelle se présentent en saillies demi-circulaires deux petites chapelles, donnant dans ces cloîtres, et dont l'une, plus profonde que l'autre, fut pendant longtemps la chapelle funéraire, où s'établissait la chambre ardente aux décès des religieux. C'est dans cette chapelle que se trouve le caveau de l'abbé Joachim Arsène Schayck.

En 1781, on voyait dans les cloîtres les épitaphes ou les pierres tumulaires des abbés Lambert Huberti, mort en 1595, Corneille Vranx, 1615, Joachim Schayck, 1631, Gérard Rym, 1636, Antoine Engrand, 1654, Armand Hovelinck, 1677, Robert Willoqué, 1682, Jérôme Steuperaert, (coadjuteur du prélat et prévôt de l'abbaye) 1708; Maur. Verschuieren, 1712, Amélien Cryucke, 1719, Antoine Musaert, 1730, Philippe Standaert, 1759. Voici dans quel ordre et où étaient situés les caveaux des abbés susmentionnés : dans l'aile des cloîtres joignant l'église, en partant de l'entrée, 1° celui de Maur. Verschuieren, 2° d'Antoine Musaert, 3° d'Antoine Engrand, 4° de Philippe Standaert, 5° de Jérôme Steuperaert, 6° d'Amélien Cryucke, en continuant dans l'aile orientale :

1° d'Amand Hovelinck, 2° de Gérard Rym, 3° de Robert Willoqué, au midi Lambert Huberti, à peu près vers le milieu, et son successeur Corneille Vranx vis-à-vis de la porte du vieux réfectoire. A l'occident : le caveau de Martin Gheerts, ancien moine de St. Pierre et depuis prélat de l'abbaye d'Audenbourg, mort à Gand en 1700. »

Er werd begonnen met de graven der abten Schayck (in de N. kapel) en Cornelius Vranx (aan de kapittelzaal). Ongelukkig kwam daar alleen een hoop beenderen voor de dag, nadat de grafkelders, zonder toezicht, waren blijven openstaan.

De andere begraafplaatsen werden met meer zorg behandeld en gaven de volgende resultaten : een aantal der grafkeldermuren waren min of meer behendig met waterverf beschilderd (waarschijnlijk door de monniken zelf) met : Calvariebergen (drie), S. Pietersfiguur, engelen. De voornaamste hiervan werden verstevigd en na de behandeling tentoongesteld in de pand. Ongelukkig schijnt het daglicht ze te doen verbleken. Op te merken valt, dat, door de weinig artistieke scholing der schilders, de taferelen, alhoewel uitgevoerd in de 17e en 18e eeuw, dikwijls een bepaald primitief, ja romaans uitzicht hebben (zo de S. Pieter met de grote sleutel, fig. 7) maar soms ook een modernistisch (S. Paulus, fig. 8).

(15) Zie M. DERUELLE. *De S. Pietersabdij te Gent*. blz. 54.

In een paar kisten droeg het lijk in de rechter hand een wassen pateen, dat waarschijnlijk het oorspronkelijke zilveren of verguld voorwerp verving, weggenomen vóór de begrafenis, langs een daarvoor dienend luikje in de rechter zijwand van de kist. Terwijl in de baar, waarschijnlijk van proost Steuperaert, het lijk een riet van 1,70 m in de linkerhand hield. Deze magere oogst kan de schending van deze graven moeilijk rechtvaardigen (geef hen, o Heer, de eeuwige rust!) alhoewel het doel de middelen heiligt.

3. Onder de abdijkerk :

Onder mijn leiding¹⁵ werden in 1932 opgravingen begonnen in de kelder onder de Z kooromgang (zie fig. 3 en 4)¹⁷ en gevonden : fragmenten van een oude vloer (9e-10 eeuw) bestaande uit breuksteen bedekt met een roze mortellaag en een pijlerbasis uit dezelfde tijd D.

In 1957 werd de 4 m. dikke muur, die de monniken rond de overblijfselen van het koor der afgebroken abdijkerk hadden gebouwd, weggebroken. Bij het openleggen van de keldervloer kwamen te voorschijn : 1° de buitenmuur der oude abdijkerk (fig. 3) echter niet zover Z.-waarts als voorzien, een oudere, niet te dateren funderingsmuur die in schuine O-W W-richting liep en een leeg graf, gebouwd uit doornijkse breuksteen in dikke kalklaag en langs binnen bedekt met een dunne bekleding van roze mortel (10e eeuw.)

Daar dit graf niets meer bevatte en we dus ons hier in of onder de S. Benedictuskapel bevinden, is het waarschijnlijk dat dit de rustplaats was van abt Adalwinus (gest. 995), zoals vermeld op de stenen plaat opgesteld in de O. pandgang met het volgend opschrift : « *Anno MDCXIII in Restauratione Monasterii Reperta fuerunt ossa Abbatis infra scripti intra parietes sacelli S. Benedicti ab haereticis demoliti Anno MDLVIII cum hac inscriptione Hic iacet Adalwinus Abbas et sacerdos qui obyt XVII kal. July anno Domini CMXCV Rexit Hanc Blandiniensem Ecclesiam annis VIII mensibus VII successit Medoni Abbati* »¹⁷.

Verder bleek dat de pijler D van uitzonderlijk belang was vermits meer dan 2 m in doorsnee, hetgeen de hypothese bevestigt dat hij die oorspronkelijke hoeksteen vormde van de kerk van 1000¹⁸.

Eindelijk werd op hetzelfde niveau overal dezelfde oude bevoering gevonden, als hierboven beschreven (10e eeuw).

Het is onmogelijk uit te maken of we ons hier in de krocht der oude afgebroken abdijkerk bevinden ofwel op het gelijkvloers ervan. Indien dit laatste echter het geval was, dan zouden we waarschijnlijk *niet* de oorspronkelijke bevoering vinden van het jaar 1000. Een andere moeilijkheid is nog, vermits we geen krocht onder dit gelijkvloers aantreffen,

(16) E. DE BUSSCHER. *l'Abbaye de S. Pierre à Gand*. Gand De Busschere 1867, blz. 39 & 41.

(17) Zie M. DERUELLE. *De S. Pietersabdij te Gent*. blz. 170.

(18) Zie id. id. Fig. 20.

Fig. 5 — Tekening van 1660 (Atlas Goedgebuer, Bibl. Univ. Gent), toestand vóór koepel en W.-gevel der abdijkerk werden opgebouwd. De refter (met dakruiter), toestand vóór de uitbreiding naar het W. toe. Zie afstand tussen dakruiter en W.-gevel en afwezigheid van schouwen op het dak van de refter.

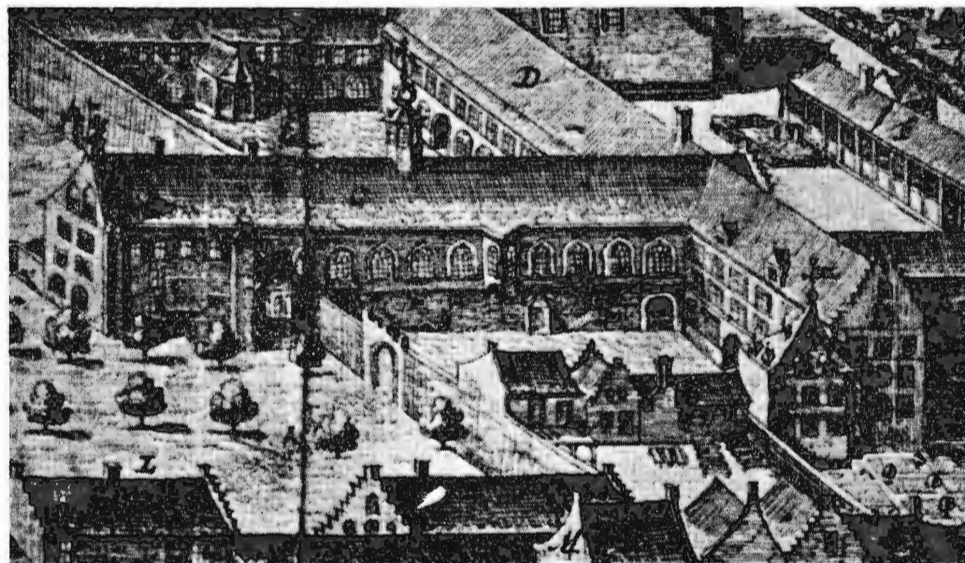

Fig. 6 — Detail uit Siedens, *Floris Illustrate*. Toestand na voltooiing der aanbouwen.

Fig. 7 — S. Petrus met sleutel. Waterverfschildering.
Versiering van grafkelder in de Pand.

Fig. 8 — St. Paulus.

alhoewel het bestaan ervan overvloedig bevestigd is¹⁹, dat ze zou zijn beperkt gebleven tot de eerste traveeën van het koor zoals te Hastières en te S. Brice (Doornijk).

Is dit *wel* de krocht, dan schijnt haar niveau te hoog (drie meter onder de huidige kerk) en dan moeten we aannemen, dat na de beeldstormerij de oude kerk met inbegrip van de krocht werd afgebroken en het niveau der barokkerk lager ligt dan de vloer der oudere.

Problemen...

(19) Zie M. DEREULLE. *de S. Pietersabdij te Gent*, blz. 49.

Les dernières années de Triest

par

L. CEYSSENS O.F.M.

Le 23 septembre 1653, le vieil évêque, agenouillé devant le jeune internonce assis, reçut l'absolution des censures encourues pour jansénisme¹. Aux vicaires généraux d'Anvers qui l'en félicitèrent, il répondit deux jours plus tard :

«...Laqueus, cui ex observantia in Regem eiusque Concilia, ac zelo conservandorum privilegiorum, concordatorum et morum patriae, passus sum me implicari, avita obedientia in S. Sedem apostolicam et studio² conservandae pacis inter duas potentias, [et] tranquillitatis publicae, contritus fuit 23 mensis Septembris. Utinam factum meum sortiatur effectum desideratum et prosit rei publicae»³

Dans sa joie, l'évêque regrette profondément que son archevêque et ami, Jacques Boonen, ne participe pas à cette absolution⁴. Il ne pourra s'en réjouir qu'un mois plus tard⁵.

(1) Voir l'acte d'absolution dans P.F.X DE RAM, *Synodicon Belgicum*, IV, Malines 1839, 307-310. Pour les circonstances de la punition et l'absolution de Triest, cf. nos études *La publication officielle, aux Pays-Bas, de la bulle « In eminenti »* et *Les dernières années de Boonen*, à paraître dans *Augustiniana*.

Notons qu'en la présente étude ne seront relevés que les faits ayant une certaine connexion avec le jansénisme. Une des meilleures sources de l'activité pastorale de Triest est son *Itinerarium* (aux Archives de l'Etat à Gand) où il annote ses déplacements de visite canonique. Cet *Itinerarium* est muet du 8 mai 1653 au 15 octobre suivant, jour où Triest fait la visite des monastères féminins à Termonde. En réalité, l'évêque ne reprit ses activités que le 25 février 1654, pour les continuer jusqu'au 2 septembre suivant.

(2) Triest écrit *studium*

(3) Archives de l'archevêché de Malines, *Museum Bellarminum* (=Mus. Bell.) D 3,77.

(4) Voir *ibid.*, quelques lettres de Triest à Boonen.

(5) Le 2 novembre 1653 Triest écrit (pour la seconde fois depuis l'absolution de Boonen) à ce dernier :

« Copiam absolutionis ab Rmo Internuncio Illustrissimae Dominationi Vestrae impartitae [accepi] una cum alia copia libelli porrecti [per] sanctissimum episcopum Angelopolitanum [Jean de Palafox] in Nova Hispania, eamque communicabo D. Decano [Cornelio Ooms]. Miramur audaciam et praesumptionem Sociorum; sed amamus scire quid Sanctissimus Dominus desuper inscripserit et an non expediat illum traduci in gallicam linguam et praelo mandare illi qui impressit *Ius Belgarum*. Non est multum quod timeat Illma D. V. de successu rerum nostrarum in Curia Romana, quantum possum iudicare ex letteris Patris Isidori [4 Octobris] ex quibus extractum ipsi mitto. Translatio boni Doctoris Formundi [Froidmont] procul dubio causabit novas turbas et provisiones forte faciendas hominibus parum idoneis et pacificis » ... ; Mus. Bell. D 1, n. 55. Les difficultés entre Jean de Palafox et les jésuites sont assez connues. Les évêques belges eurent quelques rapports avec ce

En attendant, Triest montre sa reconnaissance. Il offre à l'interne un encensoir d'argent⁶. Au pape, il écrit le 23 octobre :

« *Experientia didici Sanctitatem Vestram nullum, quantumque graviter offendentem, poenitentem reicere. Statim enim ubi contumacem inobedientiam confessus fui, absolutionem misericorditer impartiri dignata fuit*⁷. Sed quid adaequate respondeam pro tanto beneficio non habeo, nihil mihi restat quam surgere cum filio prodigo, et ire ad patrem meum, ac per has testari me peccasse in coelum et coram te, meque non esse dignum vocari filium suum, confidens quod pro sua clementia absolute me in osculo pacis recipiat et reddat mihi stolam primam. Orabo omnipotentem Deum, ut miseri peccatoris sacrificia offerenda Patri misericordiarum pro longa et salutari vita Sanctitatis Vestrae benigne recipiat.

Auxit aliquo modo probata clementia vestra praesumptionem meam, petendi alteram gratiam et orandi ut non dedignetur mecum etiam pro hac vice, quae forte ultima erit, dispensare de non mittendo aliquem de gremio ad visitanda limina Sanctorum Apostolorum, ac obœdiantiam meam deferendam Sanctae Sedi, ac admittendi, uti fecit de simili gratia et ob easdem, sinon graviore causas anno 1649, Patrem Isidorum de S. Joseph, ordinis carmelitarum discalceatorum definitorem generalem⁸, quippe quod, qui hoc munere meo nomine fungatur, non potueram invenire qui hanc provinciam in se suscipere voluit in hoc rerum Belgarum deplorando statu, et profitebor me in aeternum... »⁹.

collègue espagnol par l'entremise des députés jansénistes à Madrid ; cf. L. CEYSSENS, *Jean Recht en mission à Madrid pour l'Augustinus et l'Augustinisme*, dans *Augustiniana*, 1 (1925) 21-47, 107-139 ; 192-204 ; Id., *Correspondances de deux Jansénistes belges à Madrid*, dans *Handelingen... te Gent*, n.s. 12 (1958) 61-100. Les suppliques adressées par Palafox au pape ont été reproduites dans les *Vies de Palafox*. Les réponses du pape se trouvent dans le *Bullarium* (édit. Turin), XV, 705, 713, 719.

(6) Mus. Bell. D 3, 79. Mangelli ne veut pas recevoir le cadeau mais Je fait remettre aux soeurs anglaises. C'est ce qu'il fait savoir par son secrétaire Nipho.

(7) Triest parle ici contre sa conviction. Il ne se reconnaissait aucune faute réelle. Voir notre étude *La publication officielle de la bulle « In eminenti »*.

(8) Le P. Isidore de Saint-Joseph avait déjà servi Triest dans ses difficultés avec les Brigittines de Termonde et le chapitre de Saint-Bavon. Voir notre article *Triest et les rigueurs romaines*, dans *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 31 (1958) 207-280.

(9) Archives du Vatican, Nunziatura di Fiandra (= NF), 37, 440.

Triest avait exprimé à peu près les mêmes sentiments dans le premier projet de rapport diocésain, rédigé en décembre 1653 : « ...Hinc confidit de clementia ac innata bonitate Sanctitatis Suae, quod non amplius recordabitur offensionis, suae ob non comparitionem per procuratorem in ordine ad expurgandum se de sibi obiectis ; sed quod benigne, eadem qua ipsum a censuris absolvi fecit gratia, eum etiam a personali visitatione, in hac sua aetate 76 [annorum], hac vice (quae apparetur erit ultima) excusabit... » (et vers la fin) ...Denique declarat bullam... *In eminenti*... necnon constitutionem Sanctitatis Vestrae, qua declarantur et definiuntur quinque propositiones in materia fidei, cum maiore quam umquam solemnitate publicatas, fuisse receptas et observari ab omnibus timentibus Deum (nisi quod aliqui exempti partis adversae contra expressam tenorem eorumdem bullarum in vicinis diocesisibus

Les dispositions nouvelles de Triest semblaient donc excellentes. Dans une lettre du 1er novembre 1653, l'internonce Mangelli en donne des preuves d'un caractère spécial, très probantes à son jugement :

« ... Il P. Dorotheo Loufio della Compagnia di Giesu (a cui dalla sua religione sta commessa la cura di tutte le materie toccanti a Jansenio) mi ha riferito, due giorni sono, che la settimana passata, alla mensa di Monsignor Vescovo di Gante, fu alcuno che li disse in proposito dei passati successi : « Veda Vostra Signoria Illustrissima, in che angustie l'havevano posti li Padri Giesutti » et che egli amaramente rispondendole dicesse : « Voi, coi vostri consigli, e non li Giesuiti, mi hanno ridotto a questi termini ». Il che, quando sia stato detto senza artificio, pare un argomento grande di sincera conversione di quel prelato »¹⁰

Mais cette sincérité va être mise à l'épreuve. D'après les lettres que Triest reçoit de son procureur romain, Isidore de Saint-Joseph, carme déchaux, l'absolution donnée par l'internonce n'est qu'un début de la réconciliation. Isidore, en effet, écrit le 11 octobre 1653 :

« Plurimum gaudeo Illmam D.V. recreatam fuisse meis secundis litteris et iam per tertias, cum quibus missum fuit breve cum facultate absolvendis Illmo D. Internuncio, expertus fuerit hunc primum effectum favoris Illmi D. Albici¹¹ ; quo etiam adiuvante, confido quod abstergemus omnem notam, respondendo ad capitalia instantia fisci per procuratorem, quem substituiam statim ac receperimus nova quod Illma D.V. receperit absolutionem ; ita enim ordinavit D. Albicius, ad quem bene faciet scribendo epistolam gratiarum actionis. Ideoque etiam Illma D.V. moerorem omnem abstergat et in plagas sacratissimas Domini Nostri Jesu Christi, pro sua ad eas devotione, transfundat, sic per easdem rogo et obsecro totius consolationis patrem »¹²

Cette lettre rend à Triest une confiance qu'il communique aussitôt à Boonen¹³, mais qui semble un peu excessive.

et provinciis praesumant edere aliquos libellos in eadem materia *de auxiliis* ». Ce dernier passage fut barré et remplacé par cet autre : « et ut etiam ab aliis observentur sedulo advigilabit ». Voir Gand, Archives de l'Etat, Evêché, Correspondance, B VIII, n° 6 et 6'. Notez que les évêques belges n'allaient jamais personnellement à Rome pour la visite *ad limina*. Un bref du 24 juillet 1655 (1.c. B VIII, n°17) autorisa Triest de donner charge au P. Ignace De Dyckere, augustin antijanséniste, de faire en son nom la visite *ad limina*.

(10) NF, 37, 448-449.

(11) François Albizzi, assesseur du Saint-Office, bientôt cardinal, était celui qui dirigeait à Rome toute l'action antijanséniste. Voir nos études, par ex. *Jansenista*, III, Malines 1957, 23-26.

(12) Mus. Bell. D I, n. 35.

(13) Mus. Bell. D I, 35, lettre du 2 novembre.

En effet, pour des raisons que nous avons exposées ailleurs, la liquidation de l'affaire prend à Rome une tournure imprévue. En dépit de la soumission et de l'absolution, Albizzi fait insérer dans le décret du 23 avril 1654 (complément de la bulle *Cum occasione*, condamnant, pour une seconde ou troisième fois un grand nombre d'ouvrages jansénistes) les *Raisons* de Triest et de Boonen, sans cependant y joindre, ce qui est curieux, leurs Mandements¹⁴.

C'est donc autour des *Raisons*, condamnées une seconde fois, que l'attention se concentre. Les évêques auront à les révoquer d'après une formule qu'Albizzi rédige et que la petite commission, chargée du jansénisme, corrige¹⁵. Cela prend du temps. Ainsi Triest commence à croire que par la seule absolution donnée par l'internonce ses difficultés ont pris fin. Il se trompe néanmoins.

Entre temps, Corneille Ooms, doyen du chapitre, bras droit de Triest, venait de mourir, le 20 septembre 1654¹⁶. Aux yeux des antijansénistes, cette mort était une victoire. Mangelli écrit le 26 septembre suivant à son secrétaire d'Etat :

« ... Nel primo anno della mia residenza in questo ministerio mori il Caleno, nel secondo mori il Fromondo, nel terzo mese del terzo anno, cioè sei giorno sono, è morto il canonico Ooms, decano della cathedrale di Gante, che è stato una delle pietre angolari dello scandalo maggiore in proposito della dottrina janseniana ; che essendo iurisperito ha consigliato e fomentato più d'ogni altro l'inobedienza dell' arcivescovo di Malines e del vescovo di Gante et ha sempre favorito con ogni conato li seguaci della dannata setta »¹⁷.

Mangelli profite aussitôt de la mort de ce janséniste pour mettre en avant quelque antijanséniste. Le 26 septembre suivant il peut écrire :

« Ho pregato con mie lettere Mons. Vescovo di Gante a volere invigilare che si elegga per decano un soggetto senza suspicione e di sana dottrina, mostrando in ciò lo zelo dovuto, di cui le ho scritto che ne darei conto a Nostro Signore et egli mi ha risposto che impiegará ogni sua auctorità et officio acció che cosi segua »¹⁸

Non seulement l'internonce fait pression sur l'évêque en mêlant le pape

(14) Voir nos études (à paraître) : *La publication officielle et Les dernières années de Boonen*.

(15) Déjà le 29 décembre 1653 on lit dans un rapport de la petite commission : « Resolutum qualificandos libros DD. Mechliniensis et Gandavensis et formulam retractationis iungendae per manus mittendam »; Bibliothèque du Vatican, Chigi, B. VI. 103, fol. 595. Ce n'est qu'un an plus tard que la mesure sera mise à exécution.

(16) Voir sur lui une notice biographique dans la *Biographie nationale*, XVI, 204-207.

(17) NF, 38, 581.

(18) Ibid.

à l'élection (supposée libre) d'un doyen du chapitre, mais surtout il travaille par l'intermédiaire des jésuites.

François L'Hermice ¹⁹, recteur du collège de Gand, écrit, le 27 octobre, à Dorothee Louffius, le grand collaborateur de Mangelli :

« Nihil mihi gratius est quam servire Illmo D. Internuntio in re tam aequa quae excidium haeresis jansenianae spectat. Quare duabus viis tentavi obtinere copiam testamenti quod decanus Ooms condidit ²⁰ ; sed hucusque non potui obtinere. De syllabo librorum quod pro archiepiscopo Mechliniensi et antistite Gandensi scripsit ²¹, nihil umquam intellexi nisi ex litteris Rae Vae, et difficilium illum consequi potero quam testamentum. Studebo tamen ut desiderio satisfaciam. Quod Monier ²² et Boule ²³ conatus fuerit initio promovere ad decanatum Reverendissimus, verum est. Sed ubi vidit se frustra laborare plerisque e collegio canonicorum conspirantibus in D. Roestyne [Woestyne ²⁴] destitit, et suum suffragium adiecit. Ambo suspecti fuere jansenismi, dum Ooms viveret ; iam tamen praeferunt maiorem moderationem. De Boule tamen magis dubito, an fundum cordis habeat bonum, quam de D. Monier, officiali. Certum est mihi, Reverendissimum jansenisticae factioni valedixisse. Dedi illi nuper legendas litteras Jansenii ad St. Cyran ²⁵, unde monopolium nequam illorum duorum colligere potuit. Crol, vel ut alii Crul, pastor in Eckerghem, octo iam annis ecclesiam illam administra-

(19) François l'Hermite était un antijanséniste ardent. Il s'était beaucoup dérangé en faveur de son parent Jacques Speecq, prêtre séculier antijanséniste. Voir nos études à paraître : *Les dernières années de Boonen et L'accession de Jacques Speecq au decanat de Saint-Pierre à Louvain*. Ce dernier article paraîtra dans le prochain fascicule des *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het oud Hertogdom Brabant*.

(20) Ooms avait fait son testament le 2 novembre 1653.

(21) Les ouvrages écrits par Ooms sont peu nombreux. En voir la liste dans *Biographie nationale*, XVI, 205-206. Il n'y est pas question de quelque inventaire.

(22) Jean-Baptiste Le Monier, fut secrétaire de Triest. Il devint chanoine en 1641, trésorier en 1655, doyen en 1669. Cf. [E. A. Hellin] *Histoire chronologique des évêques et du chapitre... à Gand*, I, Gand 1772, 114-115. Sous les successeurs (antijansénistes) de Triest, il fut bienfaiteur des Maricoles; cf. M. DE MEULEMEESTER, *Geschiedenis der Maricolen*, Bruges 1913, 38-40.

(23) Pierre Boele, chanoine gradué et secrétaire du chapitre, qui allait mourir le 11 février 1655; HELLIN, I, 205-206;

(24) Chanoine gradué en 1636, trésorier en 1654. Il mourra en 1669. HELLIN, I, 112-113.

(25) Sous le pseudonyme de *Sieur de Préville* François Pinthereau, jésuite français venait de publier à Caen en 1653 la correspondance entre Jansénius et Saint-Cyran, sous le titre *Naissance du jansénisme découverte à Mgr le Chancelier*. « Louvain, 1654 ». Cette édition faussée avait en effet le but de montrer le « monopolium nequam » des deux jansénistes. Voir J. ORCIBAL, *Correspondance de Jansénius*, Louvain 1947.

Le P. Del Piano semble avoir eu charge de la rééducation de l'évêque. Il écrivit le 11 août à Louffius : « ...De romanis [notitiis] quoque habemus omnes gratias. Iucundissima fuere auditu et ad exemplum opportuna. Illa quoque praelecta fuere reverendissima ; forte proderit audivisse » ; Bruxelles, Bibliothèque royale, ms. 3831, fol. 229.

vit, adeoque diu ante suspensionem episcopi promotus est ²⁶. Atque hisce puto me ad interrogata respondisse.

P.S. An aliquem jansenistam Reverendissimus ad pastorum aliquem promoverit post suspensionem mihi constare non potest. Saltem minime mihi relatum fuit » ²⁷.

S'inspirant des nouvelles qui lui parviennent par les jésuites, l'internonce écrit le 7 novembre 1654 :

« Fu eletto decano della chiesa cathedrale di Gante in luogo del defunto dottor Ooms, il tesoriere [Maximiliano Van de Woestijne], sogetto alienissimo dalle opinioni e fattioni janseniane ; e Monsignor Vescovo mi scrisse di avervi cooperato vivamente, se bene alcuno mi ha avisato che in tanto vi cooperò in quanto vidde di non poter conseguire che fosse eletto il Monier o il Boule, ambedue amici del defunto decano Ooms, e non liberi da qualche suspitione di jansenismo, soggiungendomisi però che simili desideri di Monsignor Vescovo fossero piuttosto fondati in benevolenza personale che in affettione o radice janseniana » ²⁸.

L'Historia Collegii Gandavensis, pour l'année 1654, mentionne :

« ... Pergit porro Reverendissimus nobis favere et familiariter uti, optima omnium civium aedificatione, qui post dissidium satis apertum, tam propensam in Societatem benevolentiam demirantur. Factumque ut et eius vestigiis plerique canonicorum Collegio amice insistant. Festo Sancti Patris Nostri Ignatii, in aede nostro fecit; tum, ut intimum in nos animum suum comprobaret, communi in triclinio nostris iterato convesci voluit et liberali munificentia refecerit. Ecclesiasten nostrum plus vice simplici inter confertam concionem omnibus spectabilis in templo nostro audivit. Quam fama Societatis illi curae ac cordi sit, argumento est quod presbyterum saecularem, ob calumniam uni e nostris aspersam, e vestigio apud Cellitas includi mandavit ²⁹. Insuper facultatem antehac negatam, benevole impertivit, quot mensibus indulgentias in vicinis pagis ad solatium fidelium qui piacularibus ignibus cruciantur divulgandi » ³⁰.

(26) Le curé d'Akkerghem (paroisse de Saint-Martin) se nommait Jean Coene. Il avait été nommé le 12 juillet 1645, sur présentation de l'abbé de Saint-Pierre; voir Gand, Archives de l'Etat, Registres aux nominations, B 155, fol. 76. Jean Coene mourut comme curé d'Akkerghem en 1670.

(27) Bruxelles, Bibliothèque royale, ms. 3831, fol. 359. Faisant donc l'examen de conscience de l'évêque, les jésuites scrutent s'il n'ait pas posé quelque acte de juridiction pendant les quelques mois qu'il en était privé.

(28) NF, 38, 698.

(29) Je n'ai pas pu identifier ce malheureux.

(30) Bruxelles, Archives générales, Archives des jésuites, Flandro-Belge, 981, fol. 54.

Mais dans l'automne 1654, une nouvelle de Rome atteint l'évêque. Par lettre du 3 octobre, le P. Isidore lui apprend qu'il aura à poser un acte d'expurgation. C'est-à-dire qu'il devra explicitement admettre les bulles *In eminenti* et *Cum occasione*, ainsi que le décret du 23 avril 1654; promettre obéissance au Souverain Pontife et un zèle spécial au regard de l'observation des bulles; révoquer tout ce qui, dans ses *Raisons*, est contraire à l'autorité du pape. Isidore rappelle de plus qu'une lettre de remerciement au cardinal Albizzi ne sera pas de trop³¹.

Ainsi prévenu, Triest ne s'étonne pas quand une lettre de l'internonce, en date du 1er novembre, lui annonce que Ferdinand Nipho, secrétaire de la nonciature va venir à Gand pour traiter oralement d'une affaire dont le maniement par écrit serait plutôt difficile³².

Comprenant de suite de quoi il s'agit, Triest répond :

« Semper mihi persuasi Sanctissimum Dominum Nostrum abunde satisfactum fore per ea quae coram Dominatione Vestra Illustrissima transacta fuere Bruxellis; porro cum ipsi placuit novum a me exigere testimonium obedientiae, ... obedientissimus filius Ecclesiae [sum] »³³

De fait, quand le 3 novembre Nipho se présente à l'évêché de Gand, Triest est aussitôt prêt à prendre la plume et à écrire, en sa présence et en celle des chanoines Ignace Gillemans et Philippe Van Zoerendonck, l'acte d'expurgation qui lui est soumis de la part de Rome :

« Nos Anthonius Triest, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Gandavensis, accepta ex parte Illmi ac Rmi D. Abbatis Sancti Angeli, internuncii apostolici in Belgio, scriptura tenoris sequentis :

'Ut Anthonius, episcopus Gandensis, iuxta decretum Sanctissimi Domini Nostri se expurget a contentis in eius Literis ad Regem Hispaniarum et Concilium privatum Suae Maiestatis Bruxellis, directis, anno 1649 impressis idioma gallico, idem Sanctissimus Dominus Noster, pro sui innata clementia mitius cum eo agendo, praecipit ut, primo constitutionem felicis recordationis Urbani Papae VIII editam anno ab Incarnatione Domini 1641 pridie nonas Martii, quae incipit *In eminenti*, qua continentur constitutiones recolendae memoriae Pii V et Gregorii XIII, et qua iterato prohibetur liber cui titulus *Augustinus Cornelii Jansenii, episcopi Iprensis*; constitutionem pariter eiusdem Sanctissimi Domini Nostri editam pridie Kalendas Iunii anno 1653, quae incipit *Cum occasione* etc. qua in quinque propositionibus eiusdem Jansenii doctrina haeretica declaratur et uti talis damnatur; decretum quoque a Sanctitate Sua in Congregatione Supremae et Universalis Inquisitionis promulgatum feria V, die 23 Aprilis 1654 quod incipit *Sanctissimus Dominus Noster* et Romae publicatum die 27 eiusdem mensis et anni, declaret et fa-

(31) Mus. Bell. C 3, 87, 89.

(32) Muss. Bell., C 3, 91.

(33) Mus. Bell., C 3, 91. Minute écrite sur la lettre même de Mangelli.

teatur, ea qua decet reverentia et humilitate, denuo recipere et acceptare, protestarique dictis constitutionibus et decreto, sicut haecenus se pariturum professus est, ita imposterum quoad vixerit veram et sinceram obedientiam praestituram esse, sub poenis et censuris in praedictis constitutionibus et decreto contentis, spondereque, iurare et vovere se totis viribus effecturum, ut eius subditi illis obtemperarent et transgressores debitis poenis feriantur. Insuper omnia et quaecumque in eius litteris contenta quae auctoritati et iurisdictioni Summi Pontificis adversantur, quaeve contra eundem Summum Pontificem, S.R.E. Cardinales, Sanctae Sedis apostolicae officiales ac ministros omnesque alios iniuriosa ac contumeliosa sunt, omnino revocari et detestari et pro non dictis ac scriptis, sed revocatis ac detestatis habere'.

Declaramus nos omnia et singula in ea contenta, cum protestationibus ac revocationibus ibidem expressis, reverentia qua decet recipere et acceptare per praesentes, quibus etiam constituimus Reverendum Admodum Patrem Isidorum a Sancto Joseph, definitorem generalem Ordinis Patrum Exalceatorum, procuratorem nostrum specialem in Urbe in actum hunc, nomine nostro, coram Sanctitate Sua seu ab Ea commissis renovandum omni meliori modo ac forma.

In quorum fidem ac robur hasce nostris signatura et sigillo munivimus »³⁴.

Satisfait de cette expurgation, faite d'après les instructions, Mangelli l'envoie à Rome par le courrier du 7 novembre³⁵. Dès l'arrivée, le P. Isidore, agissant comme procureur, répète la soumission en présence d'Albizzi :

« Ego Fr. Isidorus... procurator specialis constitutus ab Illustriissimo et Reverendissimo Domino Anthonio Triest, episcopo Gandensi, actum suprascriptum nomine eiusdem Domini Antonii episcopi renovo, confirmo ac ratifico coram et in praesentia Eminentissimi Cardinalis Albicii. Romae die 3 Decembris 1654 »³⁶.

(34) NF, 38, 709-710 ; Mus. Bell., C 3, 95.

(35) « Per meglio eseguire li commandamenti fattimi da Vostra Eminenza per mezzo dell'humanissima sua sotto li 10 del caduto circa l'espurgatione da farsi dall'arcivescovo di Malines e vescovo di Gante in conformità della minuta transmessami, mi è parso bene inviare il canonico Ferdinando Nipho, mio segretario, a Gante (che non dista più di una giornata da Brusseles) per intendere i sensi del medesimo vescovo, se le piaceva di fare la sudetta espurgatione nelli miei mani o dare facultà bastante al suo procuratore per farla in Roma, et egli si è appigliato a questo secondo partito e ne ha fatto l'atto autentico nella maniera da me proposta che va annesso cola presente congiunto con una lettera che scrive al P. Fr. Isidoro carmelitano scaldo suo procuratore che mi pare possa essere bastante per l'effetto di cui si tratta... » ; NF, 38, 629-693. L'instruction du 10 octobre 1654 donnait aux deux évêques le choix de abjurer soit devant l'internonce, soit à Rome par l'intermédiaire d'un procureur. Voir *Les dernières années de Boonen*. Triest, qui ne s'entendait pas beaucoup avec l'internonce, trop lié aux jésuites, préféra la seconde manière.

(36) NF, 38, 710. Voir une lettre d'Isidore, Rome le 12 décembre 1654, Mus. Bell. C 3, 97.

Ainsi donc Triest a apposé sa signature à une formule qui fut rédigée par Albizzi, corrigée et approuvée par la petite commission des affaires jansénistes, transmise à l'internonce et soumise par celui-ci à la souscription. Enfin, Isidore l'a signée à Rome en présence d'Albizzi, cardinal depuis le 2 mars. Triest se croit donc définitivement quitte de cette pénible affaire. Il se trompe. Le 12 décembre 1654 l'instruction suivante est transmise à Mangelli :

« Nell' essersi inviato da Vostra Signoria a Gante il canonico Nipho per indurre il vescovo di quella città a fare l'espurgatione conformè la minuta che si mandò, ha ella dimostrato la sua solita diligenza et applicatione negli affari di questa Santa Sede. Et il vescovo medesimo, nell' accettare la minuta di detta espurgatione, la sua prontezza in voler obbedire agli ordini di Nostro Signore.

Ma non bastando alla totale obbedienza il semplice atto d' accettazione della sudetta espurgatione, se egli in oltre non eseguisce ciò che si contiene in essa, o non da espresso mandato al suo procuratore d' eseguirlo, non essendo paruto sufficiente quello che gli ha inviato, stimano questi miei Eminentissimi della congregatione janseniana necessario che V.S. debba procurare che il vescovo sottoscriva la dichiarazione secondo la minuta qui aggiunta, o dia expressa facultà al suo procuratore di fare la detta dichiarazione qui in Roma avanti la persona che sarà deputata da Sua Santità o dai medesimi Signori Cardinali ad accettarla »³⁷.

Une nouvelle formule, à signer par Triest, accompagne ce document :

« Minuta della dichiarazione da farsi dal vescovo di Gante e successivamente dall' arcivescovo di Malines.

Ego Antonius etc. accepta ex parte D. Abbatis S. Angeli etc. scriptura tenoris sequentis. Inseratur.

In executionem mandatorum Sanctissimi Domini Nostri Innocentii Papae X in eadem scriptura contentorum, declaro et fateor constitutionem felicitis recordationis Urbani Papae VIII etc., constitutionem pariter eiusdem Sanctissimi Domini Nostri Innocentii Papae X etc., decretum quoque a Sanctitate Sua etc. ea qua decet humilitate et reverentia denuo recipere et acceptare, sicut recipio et accepto. Protestorque dictis constitutionibus et decreto, sicuti hactenus parere professus sum, ita imposterum quoad vixero, veram et sinceram obedientiam praestitutum esse sub poenis et censuris in praefatis constitutionibus et decreto contentis. Spondeoque, voveo et iuro me totis viribus effecturum ut mei subditi illis obtemperent et transgressores debitis poenis feriantur.

Insuper omnia et quaecumque in praedictis meis Litteris contenta, quae auctoritati et iurisdictioni Summi Pontificis adversantur,

quaeve contra eundem Summum Pontificem, S.R.E. cardinales, Sanctaeque Sedis apostolicae officiales et ministros, omnesque alios iniuriosa et contumeliosa sunt, omnino revoco et detestor ac pro non dictis, scriptis sed revocatis et detestatis habeo.

Sic me Deus adiuvet et haec Sancta Dei Evangelia »³⁸.

Cette formule ne diffère réellement de la première que par l'emploi de la première personne au lieu de la troisième. Par là elle devient plus directe et donne moins lieu à des subterfuges qu'à Rome on craint toujours de la part des jansénistes. Mettant à exécution cet ordre étrange, Mangelli fait savoir à Triest, le 4 janvier 1655, que sa déclaration, « forma non plane sufficiens », n'a pas donné satisfaction à Rome et que par conséquent il devra signer devant témoins la nouvelle qui est transmise³⁹.

L'évêque, mécontent, ne s'exécute pas avant le 16 janvier quand, renvoyant la nouvelle formule signée, il fait savoir qu'il l'a comparée avec l'ancienne, « et, (ajoute-t-il) non inveni aliquam mutationem in verbis aut substantia »⁴⁰.

Dans sa réponse du 18 janvier, Mangelli, se défend de dire que l'évêque ait tort. Il s'excuse d'avoir envoyé la seconde formule. Il ne l'a pas fait « ex aliqua diffidentia, sed ex suggestione dumtaxat Eminentissimorum aliorum qui in causae discussione eiusmodi formalitates requiri iudicant »⁴¹.

Le 23 janvier, Mangelli transmet à Rome « la dichiarazione o espurgatione fatta da Monsignor Vescovo di Gante puntualmente secondo il tenore della minuta »⁴².

Dans l'entre temps, le 7 janvier 1655, Innocent X venait de mourir. Au moment où l'expurgation nouvelle arrive à Rome, les cardinaux (et parmi eux Albizzi) se trouvent au conclave, où naturellement il ne se préoccupent plus de l'évêque de Gand. Même quand après l'élection de Fabio Chigi, assumant le nom d'Alexandre VII, Mangelli rappelle l'envoi du 23 janvier il ne suscite aucun intérêt.

Durant l'automne de 1654 Triest donne d'autres preuves de ses bonnes dispositions. Lui, qui refusa autrefois de conférer les ordres à l'internonce Bichi⁴³, ne refuse pas de faire le sacre d'Ambroise Capello, l'évêque très antijanséniste d'Anvers⁴⁴. Plus que cela, dans la cérémonie, il est assisté de l'évêque de Ruremonde, André Creusen, antijanséniste notoire.

(38) Ibid., 179, 169v-170.

(39) Mus. Bell., D 3, 122.

(40) La minute est écrite sur la lettre même de Mangelli.

(41) Mus. Bell. D 3, 121.

(42) La lettre d'envoi fait défaut, mais une dépêche du 8 mai suivant y fait allusion; NF, 39, 153-153.

(43) Triest écrit le 12 octobre 1649 : « Is [Bichi] mihi infensus semper visus fuit ab eo tempore quo nolui illum instruere ordinibus »; Rome, Archivio di stato, Paesi stranieri, Francia, IV, 21.

(44) RAPIN, *Mémoires*, II, 80 et après lui PASTOR, *Storia dei Papi*, XIV-1, 261 soutiennent que Triest avait été conduit à la soumission par « le P. Capello. » Voici la source de cette affirmation.

Au début de 1655 nous trouvons dans les *Actes épiscopaux* un témoignage d'une bienveillance particulière envers les jésuites :

« Illustrissimus Dominus iussit expedire litteras admissionis ad audiendas confessiones saecularium totam per diocesim usque ad revocationem pro P. M. Libens S.J. presbytero, qui dicebatur habuisse benedictionem ab Illustrissimo Domino circa annum 1648, sed non accepisse litteras, licet nulla inveniretur mentio ipsius in registro circa illum annum »⁴⁵.

Convaincu qu'on le trompe, l'évêque essaie de vaincre le mal par le bien.

Il semble y réussir car au cours de cette année 1655, la vingt-troisième de son épiscopat, Triest se voit honoré d'un *Applausus* au collège des jésuites :

« Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Dno Antonio Triest episcopo Gandensi, Comiti Evergemiensi, Dominiorum Sti Bavonis Toparchae, Regi Catholico a Consilio Status, Legato eiusdem Regiae Maiestatis ad Caesarem, munifico omnium patrono, magnifico Maecenati praedivite cornu... Gymnasium Societatis Iesu. Gandav. 1655 »⁴⁶.

Cependant, au cours de cette même année, Triest va combattre, au moins indirectement, les jésuites. Au début du mois d'octobre il reçoit une lettre du Conseil d'Etat, accompagnée de trois documents⁴⁷. Le tout concerne un mémoire adressé « au nom de nombreux vassaux de Sa majes-

Un jésuite écrit que le 13 mai 1653 : « P. Sibille [dominicain antijanséniste] scripsit Patri Schega [jésuite autrichien, confesseur du gouverneur Léopold-Guillaume] episcopum Gandensem adfuisse Antverpiae Reverendissimo Capello, anxium et perturbatum dixisse, nondum sibi iuridice intimatam sententiam, sed optare se ut numquam egisset de his rebus cum archiepiscopo » ; Brux., Biblioth. royale, ms. 3831, fol. 130. Il est certain que Capello n'a jamais pu conduire Triest à la soumission. Tout au plus, il a pu le pousser à outrepasser l'obstacle posé par le privilège de *non evocando*. Pour ce privilège on avait obligé Triest durant l'espace de dix ans à se laisser condamner quatre fois à Rome, sans lui permettre de comparaître devant la Rote. Voir notre étude *Triest et les rigueurs romaines*, dans *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 31, (1958) 207-280.

(45) Gand, Evêché, Actes, 1646/1647, f° 335 ; 23 février 1655. Ce P. Jacques Libens était un antijanséniste de la première heure ; cf. CEYSSENS, *Sources*, passim.

(46) Voir C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, III, Bruxelles, 1892, 1163.

(47) Voir ces documents ainsi que la réponse de Triest (cf. infra) à Gand, Archives de l'Etat, évêché, correspondances, B VII^f, nos 19-23. Sur cette matière, voir D. COPPIETERS DE GIBSON, *Le serment des Etats de Brabant fait en 1659 touchant la « Sainte Immaculation de Notre-Dame »*, dans *Collectanea Mechliniensia*, 24 (1954) 307-323 ; L. CEYSSENS, *Le Petit Office de l'Immaculée Conception : prétendue approbation, condamnation, tolérance*, dans *Academia Mariana Internationalis, Virgo Immaculata*, t. XVII, Rome 1957, 52-54 ; 117-121 ; voir surtout, 119, une réponse d'Ambroise Capello, évêque d'Anvers, antijanséniste mais dominicain. Ce prélat est du même avis que son collègue de Gand.

té » au roi Philippe IV, afin de faire proclamer l'Immaculée Conception patronne des Pays-Bas, et de prendre à cette occasion des dispositions pour la fête annuelle du 8 décembre. Cette supplique vient certainement de la part de ceux qui se sont astreints par vœu spécial à promouvoir le culte de l'Immaculée et par conséquent en premier lieu des jésuites, et plus vraisemblablement de ceux qui entourent l'archiduc Léopold-Guillaume. Prié de donner son avis sur le projet, Triest s'exécute le 28 octobre 1655 :

« Par lettre de son Altesse Sérénissime du 20 de septembre dernier m'a été ordonné de réserver icelle ou Vos Seigneuries de mon avis sur le sujet de l'augmentation de la dévotion du peuple au regard du mystère de la Conception Immaculée de la T.S. Vierge Mère de Dieu, suivant le mémorial à Sa Majesté présenté sur [!] le nom de plusieurs de ses vassaux de pardeça et par ses lettres envoyées à Sadite Altesse, pour sur tout ordonner comme elle trouvera convenir

Pour à quoi satisfaire, après avoir le tout mûrement examiné et considéré selon l'importance de la matière, et en outre proposé à mon vicariat, à la congrégation des doyens de chrétienté de mon diocèse, tenue le 19 de ce mois, et des pasteurs de cette ville, dirai que tous unanimement m'ont déclaré qu'ils ne savent parler d'aucuns vassaux de Sa Majesté en ce diocèse qui pourraient avoir dressé ou fait présenter ledit mémorial à Sa Majesté, principalement au regard du titre ou attribut de la Conception Immaculée de la T.S. Vierge, pour être une matière qui jusques ores a été si chaudement débattue et disputée de part et d'autre entre les docteurs catholiques et personnages de notoire sainteté et piété, comme l'une et l'autre opinion ne concernant aucun article de la foi, sans que le Saint-Siège y a jusques à présent interposé sa définition, et que cet attribut ou titre litigieux ne pourra en ce diocèse et autres voisins causer que des disputes, inconvéniens, commotions et scandale entre les bons catholiques, vassaux de Sa Majesté, la mémoire étant encore fraîche des troubles que semblable nouveauté a produit et occasionné dans aucuns royaumes de la chrétienté ; pris en outre en réflexion qu'après la solennelle abrogation de la fête de la Conception de la Sacrée Vierge émanée l'an 1642, Idibus Septembris, sur l'observation des fêtes d'obligation⁴⁸, la résomption et itérative introduction de la même fête avec l'attribut d'Immaculée, jeûne à la veille et les démonstrations publiques et générales, audit mémorial spécifiées, sera sujette d'être taxée et insulmée de nouveauté, et les prélats qui ont publié ladite bulle, d'inconstance.

Et comme d'ailleurs il est très assuré que le peuple de pardeça, plus que nul autre, témoigne tous les jours le grand zèle et singu-

(48) Voir cette bulle, du 13 septembre 1642, dans *Bullarium Romanum* (édition de Turin), t. XV, p. 206-208. Cette bulle, interprétée d'un commun accord par les évêques de la province de Malines, fut promulguée à Gand le 20 décembre 1644. Entre les fêtes abrogées figurait l'Immaculée Conception ; Gand, Archives de l'Etat, Evêché, Correspondance, carton VIII, no 28.

lière dévotion qu'il porte vers la Sacrée Vierge par l'érection des églises, chapelles, confréries, processions, stations et autres œuvres de piété à son honneur, même à si haut point qu'il semble qu'aucuns y veuillent déférer plus de religion et vénération extérieure, que d'adoration, culte et dévotion solide au Très Saint Sacrement de l'Autel, mystère toutefois et fondement principal de notre sainte foi, ce que plusieurs personnes doctes et vertueux déplorent et les hérétiques ne cessent de décrier et nous reprocher, principalement en la présente conjonction du temps et de l'État.

Il me semble (sous correction de Vos Seigneuries) que Son Altesse Sérénissime pourrait être servie, en approuvant le zèle, dévotion et piété des vassaux de Sa Majesté tels qu'ils soient (audit mémorial en termes généraux seulement exprimés), de prendre et désigner la Très Sacrée Vierge, Mère de Dieu, pour protectrice et patronne du Pays, vassaux et armées de Sa Majesté de pardeça, non pas sous l'attribut ou titre de la Conception Immaculée pour les raisons et difficultés susdites ; mais sous le titre de sa Sacrée Annonciation, par où sera d'un chemin digne mémoire du saint mystère de l'Incarnation de Notre Seigneur Jésus-Christ, mystère de l'amour singulier de Dieu pour notre rédemption que les bons chrétiens ne peuvent jamais assez dignement louer, estimer, ni honorer ; et ce avec telles solemnités que les évêques ensemble ou chacun d'eux pour son diocèse trouvera convenir pour satisfaire au bon plaisir de Sa Majesté, à la plus grande gloire de Dieu et de la Vierge Sacrée.

Etant en outre mon avis au regard dudit attribut de la Conception Immaculée, si Son Altesse le désire ainsi, non obstant les raisons susdites, que rien n'y pourra être disposé sans préalablement sur tout consulter Sa Sainteté et entendre le bon plaisir d'icelle, afin qu'il se puisse faire et exécuter avec ordre et édification, et sans donner sujet de troubles, disputes, commotions aux peuples et vassaux de Sa Majesté, sans introduction aussi du commandement de fête et jeûne la veille, puisque l'expérience nous apprend, et les confesseurs me protestent que même les fêtes et jeûnes ordinaires ne s'observent exactement. Me remettant néanmoins en tout au bon plaisir de Son Altesse Sérénissime »⁴⁹.

Triest subit une perte très sensible quand, le 30 juin 1655, la mort lui enlève son archevêque et ami Jacques Boonen. Malgré son âge, il tient à présider aux funérailles qui se font à Malines le 3 août, et auxquelles n'assistent ni l'archiduc ni l'internonce⁵⁰. Celui-ci s'indigne à la pensée que Triest pourrait prétendre à la succession. Il écrit le 3 juillet au cardinal secrétaire :

(49) Ibid., B VIII, no 23.

(50) Voir *Les dernières années de Boonen* Le 3 juillet 1655, Triest écrit à H. Quarré, provincial des oratoriens : « Je crois qu'il est assez connu combien je dois avoir ressenti la mort de M. l'Archevêque, pas tant pour son particulier, puisque je suis assuré qu'il n'a laissé ces misères que pour passer à la félicité éternelle, mais pour la perte qu'elle a causée au public et à tous ceux qui lui

« ... Monsignore Vescovo di Gante, penso, non sia per applicarsi, attesa la sua età decrepita, né converrebbe per il bisogno, mentre che egli è stato tanto tempo machiato di questa pece, e non può lasciare di havere attentione a molte persone sospette nella materia »⁵¹.

Cependant, en cette circonstance, les collègues de Triest ne manquent pas de le préconiser⁵². Tandis que lui-même il recommande Alphonse Creusen, évêque très antijanséniste de Ruremonde, Jean de Wachtendonck, vicaire général de Boonen devenu, non sans peine, évêque de Namur, et Jean Le Roy, conseiller ecclésiastique au Conseil privé, très antijanséniste lui aussi, les prélats ne l'oublient pas. Le mentionnent comme premier candidat, ceux de Ruremonde et de Bruges, comme second candidat, ceux de Namur, d'Ypres et d'Anvers. Gaspar Némius, archevêque de Cambrai, n'omet de le mentionner qu'à cause de son âge trop avancé. François de Robles, évêque très antijanséniste d'Ypres, appuie sa recommandation par ces mots : « personnage de grande pratique et fort zéléux pour assister les pauvres ». Tout en relevant combien, à cause du jansénisme, la succession de Boonen sera difficile⁵³, Charles van den Bosch, évêque antijanséniste de Bruges, opine que Triest, « non obstant un âge assez avancé, pourrait dignement soutenir cette dignité pour les grandes connaissances qu'il s'est acquises dans les affaires de l'Eglise et de l'Etat, détaché entièrement des sentiments qu'il pourrait autrefois avoir eu pour la cause de Jansénius ».

Toutefois, en dépit des évêques, le Conseil d'Etat ne recommande que Creusen, Wachtendonck et Le Roy, sans mention aucune de Triest.

Entretemps, à Malines, Triest reste toujours l'homme de confiance. On recourt à lui, quand durant la vacance du siège archiepiscopal, le chapitre

étaient serviteurs et particulièrement à votre Congrégation. Je vous assure que la douleur m'a été très sensible et autant qu'aucune que j'ai sentie ; mais ce qui me donne en partie quelque consolation est de voir que ce ressentiment est commun à tous ceux qui ont eu tant soit peu de connaissance de ses grands mérites et excellentes vertus, puisque c'est une preuve évidente de l'estime qu'ils faisaient de sa personne.

Et quant à votre Congrégation, si vous me jugez capable de pouvoir suppléer le défaut que vous a causé cette mort, vous vous pouvez assurer que je ferai tout ce qui me sera possible pour sa conservation et que je ne laisserai jamais l'amour et l'affection que je lui porte et particulièrement à vous » ; [P. DE SWERT], *Chronicon congregationis Oratorii*, Lille 1740, supplément, p. 22.

(51) NF, 39, 307-308.

(52) Voir ces documents à Bruxelles, Archives générales, Conseil d'Etat, 944.

(53) Van den Bosch désire que le nouvel archevêque de Malines « ait des épaulés », « puisque pour le grand âge du défunt, il est arrivé que les visites d'icelui diocèse ont été omises dès longtemps, que pour les grandes affaires qu'il [Boonen] a eues sur les bras, étant du Conseil d'Etat de Sa Majesté et des États de Brabant, (pour ne rien dire des amusements, qu'il s'est donnés pour la défense de la cause de Jansénius), il ne s'est appliqué à la conduite de son troupeau avec toute la vigilance requise ». Van den Bosch veut donc absolument un archevêque antijanséniste, « bien [que] il n'y ait personne ou un bien petit nombre qui le soutiennent [le jansénisme] en public, étant pourtant à craindre qu'après un si grand embrassement il n'en reste encore quelque étincelle ». Conseil d'Etat, 944.

se divise en factions. Non seulement les jansénistes et antijansénistes se combattent, mais deux chanoines tenus pour jansénistes, Aimé Coriache, vicaire capitulaire, et Michel Van de Perre, doyen, se disputent la charge d'official. Ils recourent à l'arbitrage de Triest. Le 18 juin 1656, celui-ci se prononce en faveur du doyen, si du moins, contrairement à ce qu'on dit, il n'a pas encore démissionné. Dans ce dernier cas, la charge reviendra à Coriache⁵⁴.

De son côté, Triest reste fidèle à la vénération qu'il porte à Boonen, cet archevêque si plein de zèle pour le salut des âmes, la sainteté des prêtres. A son exemple il publie le 26 novembre 1655 un *Decretum de ordinandis*, où il se rappelle les conséquences « *Si... nimium cito vel temere manus alicui imposuerimus indignumque tanto ministerio admoverimus* » et où il prend des mesures en vue d'écarter de l'autel, des candidats sans vocation éprouvée⁵⁵.

Mais Triest va plus loin. A l'instar de Boonen⁵⁶ il se préoccupe de la morale relâchée et de son application au confessionnal⁵⁷. Il s'adresse, le 9 avril 1657, à la faculté de théologie de Louvain, lui rappelant les services qu'elle a rendus à Boonen, en vue de faire interdire une série de propositions laxistes. Puisque celles-ci, dénoncées par Boonen, censurées par Louvain, ont été remises au Saint-Office dont la réponse n'est pas encore venue, Triest, vu l'imminence du mal, veut prendre des mesures. Il remet donc à l'examen de la Faculté une série de 26 propositions que lui et ses conseillers séculiers et réguliers ont trouvées pernicieuses :

« ... Ut ego deinde, quod muneris mei fuerit, statuam, et eadem ad S. Sedem transmittam, opemque denuo pro universali remedio implorem si Eximiis Dominationibus Vestris operae pretium, aut necesse videatur ; super quo earum iudicium gratum quoque erit intelligere et non solum mihi sed et fidelibus universis singulare beneficium praestabunt ».

La faculté de théologie, comme si elle savait que le temps pressait, mit hâte à son examen. Le 4 mai 1657 elle renvoya la liste des propositions dont chacune était accompagnée d'une censure théologique. Dans une lettre d'envoi, les théologiens disaient :

(54) Gand, Evêché, Acta 1646/1657, fol. 370^v-371.

(55) *Synodicon*, IV, 310-312. Le 19 octobre 1654, Boonen donne un décret semblable qui est cité dans Z.B. Van Espen, *Ius ecclesiasticum universum*, pars I, tit. I, chap. I, no 7.

(56) Voir L. CEYSSENS; Jacques Boonen face au laxisme pénitentiel, dans *Société des amis de Port-Royal*, 9 (1958) 9-61.

(57) Les documents concernant cette initiative ont été publiés à plusieurs reprises, par ex. dans *Synodicon*, IV, 312-321 ; CH. DU PLESSIS D'ARGENTRÉ, *Collectio iudiciorum*, III/2, Paris 1736, 283-288 ; et à l'époque même dans un écrit curieux (non mentionné dans WILLAERT, *Bibliotheca janseniana Belgica*) : *Epistolae duae. Prima Illustrissimi ac Reverendissimi ... Boonen ... Altera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Antonii Triest*, in 8°. s.l.n.d., 27 pp. On en trouvera un exemplaire aux Archives de l'Archevêché de Malines, Jansenistica, farde Boonen et Triest. Voir A. DE MEYER, *Les premières controverses jansénistes en France*, Louvain, 1917, 510 ; F. DEININGER, *Johannes Sinnich. Der Kampf der Löwener Universität gegen den Laxismus*, Düsseldorf, 1928, 389-399.

« ... Perpendimus et examinavimus ac deprehendimus... quod tantopere ab orthodoxis doctrinae christianae principiis exorbitent tamque latam portam varii generis vitiis aperiant, ut omnes in ea unanimiter simus sententia, praesulum Ecclesiae esse illa tamquam salutari Christi doctrinae dissentanea profligare et a diocesibus suis omni convenientiori, quo id expedire iudicaverint, modo, eliminare, recurrendo etiam in istum finem ad Sanctam Sedem, eique supplicando ut et ipsa manum salutarem huic pernicioso utriusque reipublicae malo adhibere dignetur. Neque enim dubitare de ea possumus, quin visa enormitate, potestate sibi a Domino in aedificationem concessa usura sit, et ne illud pestilenti suo afflatu latius in Ecclesia pretioso Christi sanguine redempta proserpat, efficaciter praepeditura. Inter ea preces nostras apud D.O.M. enixe interponemus ut Illustrissimae Suae Gratiae in adulto hoc senio renovari faciat ut aquilae iuventutem suam ».

Vraisemblablement, Triest n'avait pas grande confiance dans ces vœux de « jouvance » car il agit rapidement. Je ne sais pas quand il envoya ses propositions à Rome, mais dès le 24 mai 1657 il rédigea un décret où il suit de près l'exemple de Boonen, tout en évitant cependant l'écueil qui avait anéanti son œuvre. Pour prévenir l'application de principes laxistes dans le ministère du confessionnal, Triest, comme Boonen, s'adresse donc avant tout à ceux qui se présentent pour la juridiction. Cependant, il ne leur demande aucun serment, comme à Malines, mais par les examinateurs il leur fait confier la liste des propositions pernicieuses, avec un sérieux avertissement de ne pas les appliquer. Les doyens doivent en faire de même à l'égard des curés.

Mais ce décret du 24 mai 1657 ne fut jamais publié. La mort l'empêcha. Ainsi Triest, pas plus que Boonen, ne put mener à bonne fin cette grande entreprise. Mais les papes s'en chargeront ⁵⁸.

Déjà le 20 mai, Triest avait fait son testament ⁵⁹. Reconnaisant envers le P. Isidore, il légua sa riche bibliothèque aux carmes déchaux. Le tiers de sa fortune considérable était destiné aux pauvres.

Agé de 81 ans, muni de tous les sacrements, Triest mourut le 28 mai 1657, vers une heure de l'après-midi. L'annonce mortuaire imprimé fait son éloge en ces termes :

« ... Ad Gandavensem [cathedram] vocatus, eadem 35 [annis] vigilantia et solitudine gubernavit ; ut veri praesulis imaginem imitandam in se expresseret, confidentia in sacris quinque Christi

(58) Voir F. DEININGER, *Johannes Sinnich*, 389-399, où on trouvera une concordance entre les propositions dénoncées par Boonen et Triest et celles qui furent condamnées par les papes Alexandre VII et Innocent XI.

(59) Voir une copie de ce testament à Gand, Archives de l'Etat, K. 8450. Déjà auparavant Triest avait montré sa générosité par sa « donation » (distribution quotidienne aux pauvres) et sa « fondation » (dispositions en faveur de la cathédrale).

vulnera⁶⁰, misericordia et liberalitate in pauperes, boni publici et amore pariter enituit. Ac tandem annis et meritis gravis, effusa in egenos praecipuae substantiae suae parte, animam creatori suo, quem iam dudum inter corporis labores et afflictationes ad se venientem senserat et expectaverat, pacate reddidit; quae ut pura et sancta in aeterna tabernacula recipiatur sacerdotum sacrificia et fidelium omnium suffragia efflagitantur »⁶¹.

L'internonce, André De Vecchi écrivit le 2 juin au cardinal secrétaire :

« Passó a miglior vita martedì il vescovo di Gante, in età decrepita, lassando un testamento pieno di legati pij, come molto elemosiniere s'era mostrato anco vivendo. Nelli errori di Jansenio fu tirato dal defonto arcivescovo di Malines, e tornando poi alla respiscenza, m'è parso di trovarne in lui più vivi argomenti di quelli, che per quanto sento, n'havessi dati il detto arcivescovo, nè li restava altro vestigio delle cose passate che un poco di malanimo contra a' Gesuiti »⁶².

Cet éloge très chiche s'il correspond à la mesure de son auteur, ne convient pas à celle de qui en fut l'objet⁶³.

(60) Le 1er avril 1652, Triest avait érigé en Saint-Bavon la confraternité des Cinq plaies; Gand, Evêché, Acta, 1646/1657, fol. 229.

Voir l'opuscule de Pierre BOELE, *Instellinge van het broederschap de H. Vijf Wonden... door Ant. Triest*, Gand, s.d. En parlant de cet opuscule concernant les Cinq plaies, il faut bien faire mention de deux autres: *Acte concernant l'établissement de la Confrérie des esclaves de Marie à l'église de Saint-Nicolas à Gand*, le 3 décembre 1634 (Triest concède des indulgences); P. VANDERVURST en J. STOOP, *Oeffeninghe van devotie tot d'Alderheiligste Drijvuldigheyt gbecommandeert door... Ant. Triest*, Gand, 1642. De ces imprimés, on trouvera des exemplaires à la Bibliothèque de l'université de Gand.

(61) En voir un exemplaire (en mauvais état) au volume de miscellanea (G 6044⁴³) de la Bibliothèque de l'Université de Gand. On trouvera au même endroit (G 1350) pierre HUGHESON, *Piae lachrymae urbis Gandavensis in funere... Antonii Triest*, Gand, 1657.

(62) NF, 41, 279. J.B. DU CHESNE, *Histoire du baianisme*, Douai, 1731, Appendice, 54-55) publie une *Réponse de Messieurs Boonen et Triest à Dom [!] Jean d'Auriche, gouverneur des Pays-Bas, datée du 12 février 1657*. L'auteur se trompe dans l'attribution et dans la date. Cette réponse fut donnée à une circulaire de Don Juan en date du 12 janvier 1658, dont on trouvera le texte dans P. CLAESSENS, *Histoire des archevêques de Malines*, I, Louvain, 1881, 340; cf. J. LEFÈVRE, *Documents relatifs à la juridiction des nonces... pendant le régime espagnol*, Bruxelles, 1942, 273. Cette réponse qui date donc du 12 février 1658, ne peut pas être attribuée ni à Triest, ni à Boonen, morts tous les deux depuis longtemps.

(63) Aux termes de son testament, Triest fut enterré dans la crypte sous le chœur de la cathédrale, et un monument fut dressé, au dessus de sa tombe, dans le chœur. Encore aujourd'hui, en vertu d'un acte de 1628, les prêtres, après avoir célébré au maître-autel, avant de quitter le chœur, aspergent d'eau bénite, la tombe de Triest.

De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569 - 1796)

DOOR

C. DE RAMMELAERE

Het speciale karakter en de eigen methode van de historische demografie van het platteland werd bij ons voor het eerst duidelijk naar voor gebracht door P. Deprez in zijn knappe studie over het bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele¹. Een voortreffelijk artikel van de hand van A. De Vos, dat sindsdien verscheen in het Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland², bevestigt deze zienswijze ten volle. Ook wij zullen in onze studie rekening houden met factoren van economische en vooral van militaire aard, die de bevolkingsevolutie veelal bepaald zonet bijna zeker beïnvloed hebben.

De titel van ons artikel is mogelijk wat breed genomen, daar we voor de 16e eeuw enkel van 1569 af over gegevens beschikken. De grote bevolkingskrisis van de tachtiger jaren van de 16e eeuw, een probleem dat men hiertoe steeds was voorbijgegaan — zij het dan ook meestal bij gebrek aan gegevens — hebben we voor het platteland vrij goed kunnen omlijnen.

Het Land van Schorisse, het gebied waarop deze studie betrekking heeft, was gedurende het Ancien Régime één van de vijf roeden of baronieën van het Land van Aalst. Gelegen in de uiterste Zuidwestelijke hoek van de kasselrij, vormde de baronie een aaneengesloten gebied. Het geheel omvatte zeven dorpen, namelijk Mater, Rozebeke, Sint-Blasius-Boekel, Sint-Kornelis-Horebeke, Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem³.

Tegenwoordig behoren al deze dorpen tot het arrondissement Oude-naarde.

I. DE GEGEVENS

Voor de berekening en de ontleding van het bevolkingscijfer in het Land van Schorisse, hebben wij in hoofdzaak gebruik gemaakt van gegevens van drieërlei aard: volkstellingen, kommunikantencijfers en gegevens der parochieregisters. Elk van deze gegevens zullen we nu voor eerst afzonderlijk bespreken.

(1) P. DEPREZ, *Het Bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele gedurende de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuwen*. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Gent 1955, Nieuwe reeks dl. IX, blz. 50-119.

(2) A. DE VOS, *De bevolkingsevolutie van Evergem, Lovendogem, Sleidinge, Waarschoot en Zomergem gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuwen*. Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo 1957, dl 8, blz. 5-76.

(3) FR. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst* Gent, 1873, dl. I, blz. 44-45.

A. DE VOLKSTELLINGEN.

1. De Telling van Schorisse van 1615 ⁴

Deze telling, die we vonden in het oud archief van de stad Geraardsbergen, werd in de loop van de maand maart 1615 gehouden ⁵. Ze bevat « de personen, huishouden lievende haeren kinderen wezende aut thien jaeren ende daerboven mitsg. die dienstboden, wonende binnen die parochie van Schoorisse... voorts de personen die onderhouden worden bij den H. Gheest der selfde parochie ». We staan hier voor een nader omschreven kommunikantencijfer, opgesteld door de wethouders van het dorp ⁶.

In totaal werden er 589 inwoners boven de tien jaar geteld, verdeeld over 150 huisgezinnen. De 250 minderjarigen boven de tien jaar waren verdeeld over 94 gezinnen. Voor de bedienden was de verhouding 31 mannen t.o.v. 24 vrouwen; ze waren in dienst bij 37 meesters.

25 gezinnen hebben	1 bediende
8 » »	2 bedienden
3 » »	3 bedienden
1 gezin heeft	6 bedienden.

De behoeftigen waren ten getale van 32, verdeeld over 9 gezinnen.

2. De Telling van Schorisse van 1676 ⁷

De « Tafel dienende op de chaerte figurative van de prochie van Schoorisse » is vrij uitvoerig. Deze tafel en een bijgaande kaart, die zich eveneens op het Rijksarchief te Gent bevindt ⁸, werden uitgevoerd in de loop van de maand mei 1676.

Naast « den number van de huysen » worden ons tevens « de naemen van de meesters ofte principale personen de selve huysen bewonende » gegeven. Ook het aantal kommunikanten en niet-kommunikanten wordt per gezin vermeld. Er werden 319 huizen geteld waarvan er 315 bewoond waren door evenveel gezinnen. Deze 315 gezinnen bestonden uit 1.053 kommunikanten en 640 niet-kommunikanten ⁹. Gemiddeld waren er dus 5,37 personen per gezin. Een overzichtelijke tabel laat ons toe de verdeling van het aantal kinderen per huisgezin na te gaan.

(4) Rijksarchief te Gent (R.A.G.), Stad Geraardsbergen -Oud archief, nr. 1947, telling van Schorisse.

(5) In 1615 vonden meerdere dergelijke tellingen plaats, doch dan van personen boven de zes jaar, dit als gevolg van een reglement van 19 september 1615 (PLAECAERT - *Boeck van Vlaanderen*, V, 1ste deel, blz. 349, art. XXI). Voor de kasselrij Ieper werden deze gegevens gepubliceerd, zie JOS. DE SMET, *Les Dénombrements de la population dans la chatellenie d'Ypres* - B.C.R.H., deel 96, Brussel, 1932, blz. 255-332.

(6) De kommunikantencijfers, opgetekend door de geestelijkheid, zijn 489 voor 1614, 518 voor 1616 en 600 voor 1617 (zie bijlage I.)

(7) R.A.G.-Schorisse, n° 4

(8) R.A.G.-Kaarten, n° 751 (1327)

(9) De telling zelf vermeldt: totaal aantal huizen 314, kommunikanten 1.054 en niet-kommunikanten 625; deze cijfers bleken bij een hernieuwde telling foutief.

<i>Aantal gezinnen.</i>	<i>Aantal kinderen per gezin.</i>
60	1 kind
60	2 kinderen
56	3 »
38	4 »
15	5 »
5	6 »
5	7 »

Dat geeft een totaal van 239 huisgezinnen met samen 640 kinderen of 37,80% der totale bevolking. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin bedraagt hier 2,03. Dit procent vertoont een grote gelijkenis, alhoewel ruim een eeuw later, met het gemiddelde van 2,00 voor Sint-Martens-Latem in 1586¹⁰.

3. De Telling van 1698

De telling, opgesteld om economische doeleinden, werd ondernomen als gevolg van een ordonnantie van 19 november 1698¹¹. Naast de hoeveelheden harde en zachte granen die in ieder gezin voorhanden waren, wordt ons het aantal personen per huisgezin opgegeven.

Enkel voor twee gemeenten, namelijk voor Mater¹² en voor Sint-Kornelius-Horebeke¹³, hebben we deze telling kunnen terugvinden.

Aan de hand van het gegeven aantal gezinnen is het mogelijk het aantal personen per huishouden te kennen.

	<i>Tot. Bevolking</i>	<i>Aant. gezinnen</i>	<i>Aant. personen (per gezin)</i>
St-Kornelius-Horebeke	498	115	4,33
Mater	1.588	337	4,71

Deze gemiddelden van 4,71 en 4,33 inwoners per huisgezin liggen heel wat lager dan het gemiddelde van 5,37 voor de gemeente Schorisse in 1676. Dit schijnt dus op en zekere achteruitgang te wijzen in de bevolkingsevolutie gedurende het laatste kwart van de 17e eeuw in deze streek. Wanneer we onze gemiddelden 4,71 en 4,33 vergelijken met Oudenaarde bij een gelijktijdige en gelijkvormige telling, bekomen we door berekening, aan de hand van uitgegeven gegevens, als algemeen gemiddelde voor gans de kasselrij Oudenaarde 4,42¹⁴ hetgeen zeker duidt op een zelfde toestand¹⁵.

(10) P. DEPREZ, *Het Bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele gedurende de 16e, 17e en 18e eeuwen* - Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, deel IX, 1955, blz. 51.

(11) PLAECAERT-Boeck van Vlaanderen, IV, 2e dl. blz. 822.

(12) R.A.G., Mater, n° 80.

(13) R.A.G., Sint-Kornelius-Horebeke. n° 35.

(14) J. DE BROUWERE, *Les dénombremens de la chàtellenie d'Audenarde*, B.C.R.H., deel 103, Brussel, 1938, blz. 534-535.

(15) In het fonds: Kasselrij Aalst, n° 392, vonden we « un dénombrement

4. De Telling van mei 1740

Deze « exacte opneminghe van alle graenen soo harte als morwe daervan de insectenen viersien waern als van alle de personen... » werd, evenals de telling van 1698, gehouden in een periode van voedselgebrek ¹⁶.

We hebben ze voor de dorpen Sint-Kornelius-Horebeke ¹⁷, Sint-Maria-Horebeke ¹⁸ en Zegelsem ¹⁹ in kladvorm teruggevonden. Naast de totale bevolking kennen we voor deze dorpen het aantal huisgezinnen, hetgeen ons toelaat het gemiddeld aantal personen per gezin te berekenen.

	<i>Totale bevolking</i>	<i>Aantal huisgezinnen</i>	<i>Gemiddeld antal personen per gezin.</i>
St-Kornelius-Hor.	648	130	4,98
St-Maria-Horebek	1.356	260	5,21
Zegelsem	1.024	206	4,97

Deze gemiddelden zijn lichtjes hoger dan deze van 1698.

5. De Telling van 1786

Deze telling, opgetekend door de wethouders, berust voor de dorpen Mater, Rozebeke, Sint-Blasius-Boekel, Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem in kladvorm in het fonds van de gemeente Mater ²⁰; het kladvan de telling van Schorisse vonden we terug in het fonds van de gemeente Schorisse ²¹; de telling van Sint-Kornelius-Horebeke vonden we eveneens in het fonds van gelijknamige gemeente terug ²².

Ze werd gehouden « door meyer ende schepenen in voldoeninge van Sijne Majesteyts ordonnantie van deu 29 meye 1786 », en bezorgt ons, wijk na wijk, voor elk dorp, het aantal inwoners; onderscheid wordt gemaakt tussen katholieken en niet-katholieken. Voor één dorp, Sint-Kornelius-Horebeke, wordt eveneens het aantal gezinnen medegedeeld: hier werden 818 inwoners geteld, verdeeld over 162 gezinnen, hetgeen een gemiddelde oplevert van 5,05 inwoners, gemiddelde dat men, bij vergelijking met gelijktijdige tellingen, als normaal kan beschouwen ²³.

général des Personnes à 12 sols » vervat in een « Liste des Bureaux de la Province de Flandres des Paroisses et dépendantes » van 1725-1726.

Deze lijst bevat cijfers voor 7 gemeenten van het Land van Schorisse. Doch daar we geen verhouding hebben kunnen vaststellen tussen de groep der « personnes à 12 sols » en de rest der bevolking, was het ons onmogelijk deze gegevens te gebruiken. Ter illustratie en ten titel van volledigheid vermelden we hier de opgegeven cijfers.

Mater 1.540, Rozebeke 202, Schorisse 1.036, Sint-Blasius-Boekel 344, Sint-Kornelius-Horebeke 484, Sint-Maria-Horebeke 1.070, Zegelsem 796.

(16) J. DE BROUWERE, *op. cit.*, blz. 518-519.

(17) R.A.G. - Sint-Kornelius-Horebeke, n° 44.

(18) R.A.G. - Sint-Maria-Horebeke, n° 44.

(19) R.A.G. - Zegelsem, n° 49.

(20) R.A.G. - Mater, n° 80.

(21) R.A.G. - Schorisse, n° 8.

(22) R.A.G. - Sint-Kornelius-Horebeke, n° 53.

(23) P. DEPPEZ, *op. cit.*, blz. 52.

Wanneer we nu deze gegevens vergelijken met de gelijktijdige telling, doch ditmaal gehouden door de plaatselijke geestelijkheid, komen we tot de vaststelling dat de cijfers van deze laatste ofwel hoger, ofwel lager liggen, maar niet volledig overeenstemmen met de gegevens bezorgd door de wereldlijke overheid.

Voor de dorpen Mater²⁴, Schorisse²⁵, Sint-Kornelius-Horebeke²⁶, Sint-Maria-Horebeke²⁷ en Zegelsem²⁸ vonden we deze tellingen, gericht aan de kerkelijke overheid, terug in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen.

Voor 3 dorpen, Mater, Sint-Kornelius-Horebeke, en Sint-Maria-Horebeke lazen we naast het « numerus exactus parochianorum », het aantal communicanten, de kinderen onder en boven de zeven jaar en het aantal niet-katholieken of protestanten.

We laten hier een tabel volgen met het resultaat van deze beide tellingen, gehouden gedurende hetzelfde jaar 1786.

Telling gehouden door de geestelijkheid

	<i>kom.</i>	<i>kinderen boven 7 j.</i>	<i>kinderen onder 7 j.</i>	<i>niet- kath.</i>	<i>Tot.</i>	<i>Telling gehouden door het wereld- lijk gezag²⁹</i>
Mater	1.856	367	510	12	2.745	2.684
Rozebeke					—	292
Schorisse					2.598	2.768
St-Bla.-Boekel					—	617
St-Korn.-Hor.	569	107	131	—	807	818
St-Maria-Hor.	1.007	185	192	130	1.514	1.413
Zegelsem					1.475	1.323

6. De telling van 1791

Ten gevolge van een « Beschrijf van 27 Augusty 1791 » kwam deze telling, die zich bevindt in het fonds van het Land van Aalst³⁰ tot stand. Naast het aantal inwoners wordt ons voor elk dorp der kasselrij de met graan bezaaide oppervlakte, de gemiddelde opbrengst per bunder, de voorhanden zijnde voorraad aan de granen en het jaarlijkse graanverbruik van mensen en dieren medegedeeld.

Al dze cijfers zijn maar afgeronde benaderingen en werden waarschijnlijk fel overdreven. Ze dienen dan ook met de grootste omzichtigheid gebruikt. We vermelden deze getallen enkel ten titel van volledigheid (cfr. Tabel 1).

(24) Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen (A.A.M.), bundel Mater.

(25) A.A.M., bundel Schorisse.

(26) A.A.M., bundel Sint-Kornelius-Horebeke.

(27) A.A.M., bundel Sint-Maria-Horebeke.

(28) A.A.M., bundel Zegelsem.

(29) Het aantal niet-katholieken of protestanten is volgens de telling, opgetekend door de wethouders, 14 voor Mater en 132 voor Sint-Maria-Horebeke. Deze cijfers zijn in de respectievelijke totalen totalen begrepen.

(30) R.A.G., Kasselrij Aalst, n° 394.

7. De Telling van 1796

In het fonds van het Departement van de Schelde vonden we een « dénombrement de la population et des bestiaux de toute espèce »³¹. Deze telling bevat gegevens voor de zeven gemeenten van het Land van Schorisse. Voor elke gemeente worden, naast het totaal der inwoners, het aantal getrouwde mannen of weduwnaars, de getrouwde vrouwen of weduwen en verder de jongens en meisjes van om 't even welke leeftijd, telkens in afzonderlijke rubrieken vermeld.

We laten hier een tabel volgen van deze hoger vernoemde gegevens.

	<i>getrouwde mannen of wed.</i>	<i>getrouwde vrouw. of wed.</i>	<i>jongens</i>	<i>meisjes</i>	<i>totaal</i>
Mater	403	520	910	810	2.643
Rozebeke	47	42	98	92	289
Schorisse	401	428	869	921	2.619
St-Blasius-B.	99	101	166	185	551
St-Korn.-Hor.	151	151	266	237	805
St-Maria-Hor.	275	303	571	475	1.624
Zegelsem	265	290	449	491	1.495

Voor de gemeenten Schorisse³² en Zegelsem³³ vonden we verder nog een paar zeer gedetailleerde volkstellingen terug; ze werden opgemaakt einde 1796.

Deze tellingen geven ons per gezin, elke inwoner boven de 12 jaar, zijn naam, ouderdom en beroep, jaar van aankomst in de gemeente, duur van verblijf en aantal kinderen beneden de 12 jaar. Aan de hand van het opgegeven aantal gezinnen is het mogelijk het aantal personen per huishouden te kennen.

	<i>Aantal gezinnen</i>	<i>Aantal personen per gezin</i>
Schorisse	509	5,14
Zegelsem	329	4,54

Gaan we het aantal kinderen beneden de 12 jaar per huisgezin na, dan krijgen we het volgende overzicht.

	<i>Aantal gezinnen</i>	<i>Aantal kinderen per gezin</i>
Schorisse	Zegelsem	
84	55	1 kind.
83	40	2 kinderen.
57	38	3 »
39	18	4 »
14	4	5 »
6	2	6 »

Voor Schorisse maakt dit een gemiddelde van 1,34 kinderen per gezin en voor Zegelsem 1,07.

(31) R.A.G., Departement van de Schelde, n° 1673.

(32) R.A.G., Departement van de Schelde, n° 1692.

(33) R.A.G., Departement van de Schelde, n° 1706.

TABEL I

DE GEGEVENS DER TELLINGEN

	1615 boven de 10 jaar	1676	1698	1740	1786 weth.	1786 geest.	1791	1796	1801 ³⁴
Mater	—	—	1.588	—	2.684	2.745	4.000	2.643	2.904
Rozebeke	—	—	—	—	292	—	400	289	325
Schorisse	589	1.693	—	—	2.768	2.598	2.800	2.619	2.556
St-Blasius-Boekel	—	—	—	—	617	—	750	551	674
St-Kornelius-Horebeke	—	—	498	648	818	807	1.200	805	882
St-Maria-Horebeke	—	—	—	1.356	1.413	1.514	2.600	1.624	1.505
Zegelsem	—	—	—	1.024	1.323	1.475	1.800	1.495	1.604

TABEL II

SAMENSTELLING DER HUISHOUDENS : AANTAL HUISHOUDENS BESTAANDE UIT 1, 2, 3 ENZ. LEDEN.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	méer dan 12	Totaal
1676														
Schorisse	7	23	35	60	50	52	35	31	8	4	4	3	3	315
1698														
Mater	12	32	62	61	55	54	33	16	3	4	4	0	1	337
St-Kornelius-Horebeke	8	14	20	26	16	13	8	6	4	0	0	0	0	115
1740														
St-Kornelius-Horebeke	4	12	17	23	17	28	15	11	1	1	0	1	0	130
St-Maria-Horebeke	12	21	41	36	43	34	19	31	11	8	1	2	1	260
Zegelsem	7	22	32	34	31	28	19	19	9	4	0	1	0	206
1796														
Schorisse	28	69	55	94	70	59	58	37	14	15	6	4	0	509
Zegelsem	28	40	42	65	40	51	32	14	11	4	1	0	0	329

B. DE KOMMUNIKANTENCIJFERS

De cijfers der kommunikanten bij de dekenale bezoeken opgegeven vormen een tweede belangrijke reeks gegevens. Voor de dorpen van het Land van Schorisse die eertijds tot de dekenij Ronse behoorde, vonden we deze cijfers terug in de *Acta Visitationis Decanatus Rothnacensis* of dekenale kerkinspecties³⁵. Deze gegevens zijn bewaard gebleven, alhoewel met leemten, voor het laatste kwart van de 16e en voor de 17e eeuw³⁶. Voor de 18e eeuw schijnen deze bronnen verloren, want noch in het bisschoppelijk archief, noch ter plaatse hebben we voor die periode enig gegeven kunnen vinden.

De waarde van de kommunikantencijfers hangt hoofdzakelijk af van de nauwgezetheid van de plaatselijke geestelijkheid. De dorpspastoor diende immers jaarlijks het aantal paasplichtigen aan zijn onmiddellijke overste, de deken, bij diens bezoek mede te delen. Daarnaast werden zij, die hun paasplicht verzuimd hadden — evnals de protestanten (heretici) — vermeld. Spijtig zijn heel wat van deze gegevens maar afgeronde benaderingen, waar veelal eenheden en tientallen niet nader worden bepaald, zodat we deze opgegeven getallen slechts met het meeste voorbehoud hoeven te aanvaarden.

Welke is nu de leeftijdsgrens tussen kommunikanten en niet-kommunikanten? In de telling van Schorisse van 1676 worden de niet-kommunikanten aangeduid als zijnde de « minderjaerighe kinder ofte persoonen alsnoch niet communicerende ». De grens tussen beide leeftijdsgroepen is dus waarschijnlijk het jaar dat men paasplichtig wordt of de leeftijd van circa 12 jaar³⁷.

Verder dienen we nog de getalsterkte van de groep der kommunikanten te bepalen.

Bij de telling van 1676 bedroeg het aantal kommunikanten 62,19% van het totale bevolkingscijfer van Schorisse. Het gemiddelde percent der kommunikanten abstrakte gemaakt van de protestanten, bedroeg in 1786 (telling der geestelijkheid) 70,39% der totale bevolking, met als twee uitersten 72,76 en 67,91%. In Schorisse was bij de telling van 1796 het percent van de bevolkingsgroep van de personen boven de 12 jaar 72,71%. Opvallend is het, vast te stellen dat het ten honderd der kommunikanten gedurende de 18e eeuw steeds maar toeneemt. Deze vermeerdering vindt waarschijnlijk haar oorzaak in een stijging van de gemiddelde levensduur gedurende de betrekkelijk rustige 18e eeuw. Een zelfde evolutie doet zich voor in de stad Gent, alhoewel hier dient aangestipt te worden dat het percent der niet-kommunikanten er steeds lager schijnt gelegen te hebben dan op het platteland³⁸.

(35) V. GAUBLomme, *De Communicantes van de Dekenij Aalst... alsmede een Beknopt historisch overzicht van de oude Dekenijen van het Land van Aalst*, Land van Aalst, jaarg. IV, 1952, n° 3, blz. 97-101.

(36) R.A.G., *Bisdome*, M 14 (1569-1618) M 15 (1619-1701)

(37) R. MOLS, *Introduction à la Démographie Historique des Villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, dl. I, 1954, blz. 236, heeft kunnen vaststellen dat men paasplichtig werd tussen tien- en veertienjarige leeftijd.

(38) In 1681 was het vermoedelijk kommunikantencijfer 74,90% der totale

De getalsterkte van de kommunicantengroep moet op het platteland steeds tussen 60 en 70% der totale bevolking gelegen hebben; in de stad lagen deze percenten zeker 5 tot 10% hoger; doch én voor het platteland én voor de stad is er in de 18e eeuw een verhoging waar te nemen ten opzichte van de 17e eeuw. Wanneer we de omvang der bevolking, in functie van de kommunicantencijfers, willen berekenen, dan zijn we verplicht ons te houden aan een vaste verhouding. Daarom hebben we de getalsterkte der kommunicanten nader bepaald of $\frac{2}{3}$ of 66% der totale bevolking³⁹.

C. DE PAROCHIEREGISTERS

Een laatste reeks gegevens zijn deze van de Burgerlijke Stand. De plaatselijke geestelijkheid heeft steeds vrij zorgvuldig de geboorten en huwelijken in de parochieregisters genoteerd. Wat de overlijdens betreft, deze werden wel opgetekend doch gegevens over de kindersterfte ontbreken meestal. Vandaar blijft het aantal vermelde overlijdens veelal ver onder de werkelijkheid en kunnen deze cijfers geen benaderd beeld van de bevolkingsevolutie geven.

Voor de zeven dorpen van het Land van Schorisse zijn er al deze registers, voor zover ze bewaard zijn, in bewaring bij het Rijksarchief te Gent.

De protestanten, die steeds een betrekkelijke grote minderheid der bevolking van Sint-Maria-Horebeke zijn geweest, hebben enkel doopregisters vanaf 1707 en gegevens over huwelijken vanaf 1740⁴⁰.

	<i>Dopen</i>	<i>Huwelijken</i>
Mater	1675-1795	1694-1795
Rozebeke	1648-1667	1650-1780
	1680-1779	
Schorisse	1621-1795	1695-1795
Sint-Blasius-Boekel	1662-1795	1671-1782
Sint-Kornelius-Horebeke	1621-1795	1619-1795
Zegelsem	1628-1644	1659-1795
	1659-1795	

(Zie in Bijlage de jaartotalen en de tienjaarlijkse gemiddelden.)

bevolking; volgens aantekeningen uit de 18e eeuw was dit procent respectievelijk 79,4% in 1741, 79,1% in 1749, 77,6% in 1765 en 78,4% in 1786. Volgens prof. H. Van Werveke is deze achteruitgang der niet-kommunikanten toe te schrijven aan een daling van het percent der laagste leeftijdsklassen. H. VAN WERVEKE, *De Gentse Sint-Niklaasparochie in 1681*, Hand. der Maatsch. voor Geschied. en Oudheidk. te Gent - Nieuwe Reeks, dl. 9, 1955, blz. 34-35.

P. DEPRez heeft in een recente studie «*Het Gentse Bevolkingscijfer in de tweede helft van de achttiende eeuw*» Hand. der Maatsch. voor Geschied. en Oudheidk. te Gent, - Nieuwe Reeks, dl. 11, 1957, blz. 192, aangetoond dat, bij nader toezicht der verhouding kommunicanten - totale bevolking, het percent der kommunicanten voor de centrale parochies (80,7% voor 1784) merkkelijk hoger ligt dan dit in de periferische parochies, met een meer landelijke structuur (74,4% in 1784).

(39) A. DE Vos gebruikt in zijn studie «*De bevolkingsevolutie*», blz. 26, een zelfde verhouding bij zijn berekeningen.

(40) Naar een mondelinge mededeling van hun dominee, zouden al hun andere oude kerkregisters, daterend van vóór de Franse omwenteling, verloren zijn gegaan.

II. HET BEREKENEN VAN GEBORTE- EN HUWELIJKSKOEFFICIENT

Het bepalen van een geortekoëfficiënt is in om 't even welke demografische studie een probleem van essentieel belang. Immers elke berekening van het globale bevolkingscijfer staat of valt met het vaststellen van dergelijke koëfficiënten.

Wij hebben dezelfde methode welke prof. Van Werveke in zijn studie over het Gentse bevolkingscijfer heeft gebruikt ⁴¹. Voor 1676 namen we als basis voor onze berekening het gemiddelde geortecijfer van de jaren 1672-80, voor 1698 het gemiddelde van de periode 1694-1702. Voor de tellingen van 1740 en 1786 gebruikten wij respectievelijk de cijfers 1736-1744 en 1782-1790. Voor de laatste telling van 1796 waren we verplicht ons te beperken tot het gemiddelde geortecijfer der periode 1793-1796 ⁴².

Ziehier dan een tabel met het resultaat van onze berekeningen. Aantal geboorten per duizend inwoners.

	1676	1698	1740	1786 ⁴³		1796	
				weth.	geest.	gemid.	
Mater	—	36,24 ⁴⁴	—	37,50	36,71	37,10	38,68
Schorisse	34,91	—	—	37,29	39,73	38,51	34,07
St.-Blas.-Boek.	—	—	—	30,79	—	30,79	34,48
St.-Maria-Horeb.	—	—	29,16	30,89	28,83	29,86	26,32
St.-Korn.-Horeb.	—	31,66 ⁴⁴	31,54	33,81	34,27	34,04	32,29
Zegelsem	—	—	34,82	35,10	31,48	33,29	30,43

(41) H. VAN WERVEKE, *De Curve van het Gentse Bevolkingscijfer in de 17e en 18e eeuw*. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jaargang X, n° 8, Brussel, 1948, blz. 52.

(42) De jaartotalen der geboorten van 1796 werden berekend op basis der eerste 9 maanden.

Mater	106	St-Kornelius-Horebeke	26
Schorisse	81	St-Maria-Horebeke	53
St.-Blas.-Boekel	17	Zegelsem	45

(43) Daar de telling van 1786, opgenomen door de wethouders, enigzins verschilt van deze van de geestelijkheid, hebben we voor beide afzonderlijk de koëfficiënt berekend; tenslotte hebben we nog het gemiddelde van beide koëfficiënten bepaald.

(44) Bij wijze van proef hebben we de geortekoëfficiënt voor het jaar 1698 achtereenvolgens berekend op basis van 3, 5, 7, 9, 11 en 13 jaren. Gewoonlijk houdt men zich bij dergelijke berekeningen aan de konventionele 9 jaren, het jaar der telling en de vier voorgaande en volgende jaren samen. Dit onderzoek hebben we hier gedaan voor de relatief grote gemeente Mater (1588 inwoners in 1698) en het naburige kleine dorp St.-Kornelius-Horebeke (498 inwoners).

	Mater	St.-Kornelius-Horebeke
1697-1699	35,05	22,75
1696-1700	36,39	30,92
1695-1701	36,25	31,82
1694-1702	36,24	31,66
1693-1703	36,29	32,85
1692-1704	37,48	35,20

We bekomen hier over het algemeen volkomen normale koëfficiënten, met als uiterste schommelingen 39,73 (Schorisse, telling der geestelijkheid 1786) en 26,32 (Sint-Maria-Horebeke, 1796).

Bepaalde koëfficiënten vragen nochtans enige toelichting. Vooreerst de verschillende gegevens die we van 1786 bezitten. Het verschil tussen de cijfers van de wethouders en deze der geestelijkheid is voor Schorisse, St.-Maria-Horebeke en Zegelsem vrij groot. Men kan zich hier de vraag stellen of in deze dorpen de burgerlijke en de parochiale grenzen wel samenvallen ⁴⁵.

Daar de ene telling nu soms betrouwbaarder schijnt dan de andere, zonder daarom een vast criterium te kunnen volgen, hebben we het dan ook nuttig geoordeeld het gemiddelde tussen beide koëfficiënten te bepalen. Voor alle verdere berekeningen zullen we ons uitsluitend steunen op dit gemiddelde.

De koëfficiënten voor St-Maria-Horebeke liggen, in verhouding met deze der omringende dorpen, over de ganse lijn waarschijnlijk te laag. Het probleem is hier het bepalen der verhouding katholieken-protestanten. Spijtig genoeg beschikken we aangaande het bevolkingsdeel der protestanten slechts over schaarse en dan nog veelal weinig betrouwbare gegevens. Deze coëfficiënten zullen we verder niet aanwenden daar we op geen vaste verhoudingen kunnen steunen.

De verschillen tussen de XVIIe en XVIIIe eeuw lijken, binnen het Land van Schorisse, eerder gering te zijn. In 1676 krijgen we voor Schorisse 34,91 geboorten per duizend, 120 jaar later 34,07. Voor Mater zijn de resultaten 36,24 geboorten per duizend in 1698, 37,10 in 1786 en 38,68 in 1796. Wanneer we nu onze koëfficiënten van de XVIIe eeuw, Schorisse (1676) 34,91 0/00, Mater (1698) 36,24 0/00 en Sint-Kornelius-Horebeke (1698) 31,66 0/00 vergelijken met andere zeventiende eeuwse gegevens als Evergem (1647) met 35,89 geboorten per duizend, Waarschoot

Vergelijken we beide dorpen met elkaar, dan stellen we vast dat de schommelingen tussen de verschillende koëfficiënten voor Mater opmerkelijk geringer zijn dan voor Sint-Kornelius-Horebeke. Voor Mater zijn de uitersten 37,48 0/00 op basis van 13 jaren en 35,05 0/00 voor het gemiddelde van 3 jaren, dus een verschil van 2,43. Voor St.-Kornelius-Horebeke daarentegen zijn de schommelingen vrij aanzienlijk; we bekomen hier de koëfficiënt 35,20 0/00 op basis van 13 jaren en 22,75 0/00 voor 3 jaren, of een speling van 12,45.

Dit onderzoek schijnt in ieder geval te bevestigen dat een brede basis (9 of 11 jaar), alle toevallige schommelingen die in de jaartotalen van de geboorten en de huwelijken voorkomen, grotendeels uitschakelt. Belangrijker is het nochtans voor ons, inzake plattelandsdemografie, vast te stellen dat bij het bepalen van de geboorte-koëfficiënt in kleine dorpen (hier St.-Kornelius-Horebeke), waar de spreiding zeer gering is, de schommelingen tussen de verschillende gemiddelden vrij groot zijn. In meer aanzienlijke (vb. Mater), met natuurlijke spreiding, zijn de koëfficiënten daarentegen vrij konstant. Zie A. DE VOS, *Bevolkingsevolutie...*, blz. 32.

(45) In Schorisse vielen deze grenzen toen der tijd niet volledig samen; een deel van de wijk het Forest zou onder wereldlijke juridictie van St.-Maraia-Horebeke geweest zijn. Zie F. DE SMAELE, *De Kerk van Schorisse*, Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 1954-55, blz. 116.

(1698) 39,74 per duizend ⁴⁶, Lede (1685) 37,72 per duizend ⁴⁷ en Erembodegem (1634, 1637, 1638) met 40,06 geboorten per duizend ⁴⁸, moeten we vaststellen dat onze coëfficiënten voor deze periode vrij normaal zijn, doch steeds aan de lage kant liggen.

De evolutie van de geboortekoëfficiënt gedurende de 18e eeuw lijkt binnen het Land van Schorisse zeer gering te zijn. Enkel voor drie dorpen is het ons mogelijk de periode 1740-1796 te beschouwen, voor de andere dorpen beschikken we voor de eerste helft der eeuw over geen vergelijkende gegevens. Gaan we de evolutie na voor St.-Kornelius-Horebeke, dan stellen we vast dat de geboortekoëfficiënt als 't ware gelijk bleef, waar hij in Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem respectievelijk slechts met 2,84 en 3,39 per duizend daalde.

Voor de jaren 1786 (gemiddelde) en 1796 steeg de koëfficiënt in Mater en Sint-Blasius-Boekel; voor de dorpen Schorisse, Sint-Kornelius-Horebeke, Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem daalde hij. In beide gevallen zijn de schommelingen gering te noemen, daar het grootste verschil slechts 4,44 per duizend bedraagt.

Wanneer we nu de geboortekoëfficiënten van de door ons nagegane dorpen elk afzonderlijk beschouwen, dan stellen we vast dat deze koëfficiënten nu eens stegen en dan weer daalden ofwel bijna gelijk bleven, maar deze verschillen waren steeds vrij gering (altijd minder dan 5 per duizend dit in tegenstelling met de meeste andere gewesten ⁴⁹).

Onderzoeken we verder of de verhouding geboortecijfer-huwelijkscijfer konstant is; zo ja, dan houdt dit tevens in dat de geboortekoëfficiënt tijdens de beschouwde periode onveranderd is ⁵⁰.

Naar het voorbeeld van P. Deprez ⁵¹ hebben we de verhouding geboortehuwelijkscijfers berekend op basis van een bepaald tienjaarlijks gemiddelde van het geboortecijfer, gedeeld door het gemiddelde der huwelijkscijfers van hetzelfde en het daaraan voorafgaande decennium.

(46) A. DE VOS, *De Bevolkingsevolutie...*, blz. 28.

(47) A. VAN LUL en VICT. DE SAEDELEER, *Bijdrage tot de Demografie van Lede*. Land van Aalst, 1953, n°3, blz. 105.

(48) Berekend door P. DEPREZ, *Het bevolkingscijfer...*, blz. 60, naar A. VAN LUL, *De Bevolking van Erembodegem* (Land van Aalst, 1951, n° 2, blz. 55).

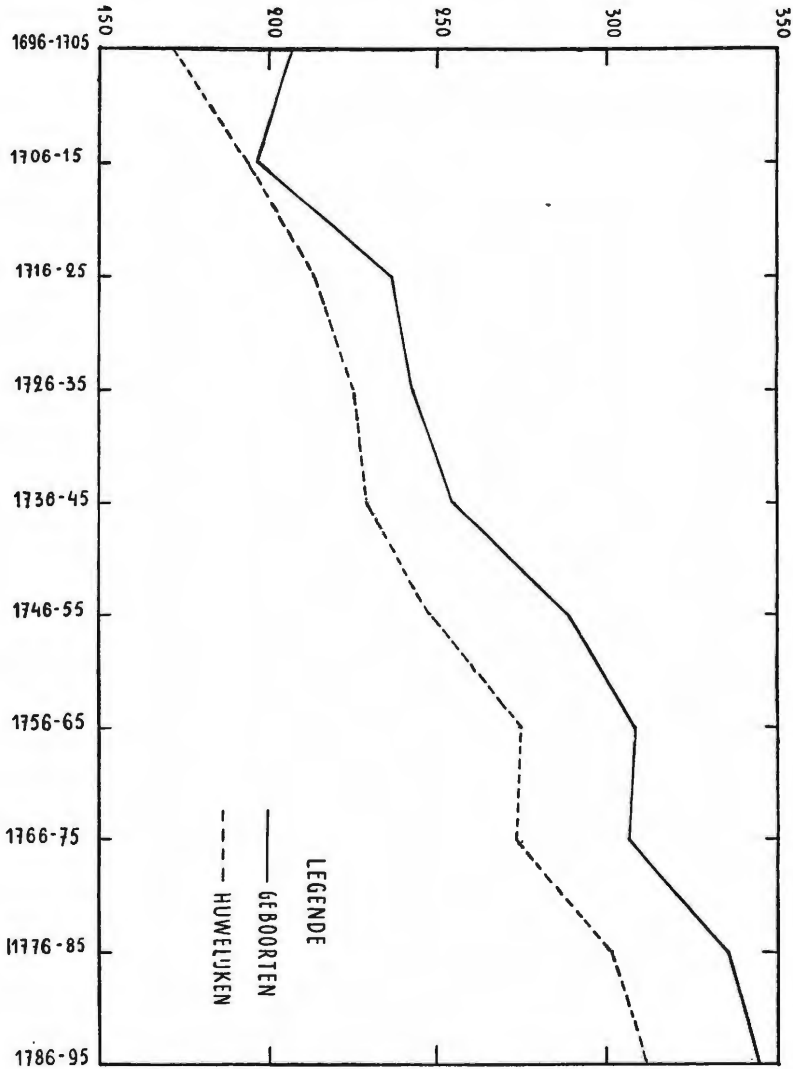
(49) DE DALLE, *De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse Bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw*, Hand. Soc. d'Emulation, Brugge, dl. x cn aflev. 3-4, 1953, blz. 124, bekomt voor de periode 1655-1697 zeer grote verschillen; globaal voor de 7 behandelde dorpen samen, stelt schrijver een stijging vast met 14,1 per duizend. Voor bepaalde dorpen zijn de verschillen zeer aanzienlijk, o.a. voor Stuivekenskerke een daling van 27,5 per duizend. Er dient hier aangestipt dat het hier steeds om relatief kleine bevolkingskernen gaat.

De schommelingen door P. DEPREZ, *Het Bevolkingscijfer...*, blz. 59 en 60, vastgesteld, zijn eveneens vrij aanzienlijk; voor de periode 1709-86 bekwam hij o.a. verschillen van meer dan 11 per duizend voor Nevele en meer dan 8 per duizend voor Sint-Martens-Leerne.

A. DE VOS, *De Bevolkingsevolutie...*, blz. 35, daarentegen heeft als hoogste verschil 7,07 per duizend voor Waarschoot vastgesteld.

(50) H. VAN WERVEKE, *De Curve...*, blz. 51.

(51) P. DEPREZ, *Het Gentse Bevolkingscijfer...*, blz. 185.

Grafiek I

Mater, Rozebeke, Sint-Blasius-Boekel, Sint-Kornelius-Horebeke, Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem. — Verhouding van de geboorten en huwelijken. Tienjaarlijkse gemiddelden.

	Mater	Rozebeke	Schorisse	St.-Bl. B.	St.-K. H.	St.-M. H.	Zegelsem
1696-1705	—	3	—	3,9	5	4,4	4,9
1706-1715	4,6	3,5	4,5	3,7	5	4	3,8
1716-1725	4,4	5,5	5,1	5,3	5	4,5	4,1
1726-1735	4	6	4,6	5,3	3,5	4,5	4,5
1736-1745	4,1	4,8	4,9	4,5	4,3	4,5	4,3
1746-1755	4,4	5,4	6	5,3	4,3	4,3	4,1
1756-1765	4,3	4,7	5,9	5,8	4,2	3,7	5
1766-1775	4,4	3,3	5,3	5,2	4,2	3,4	4,7
1776-1785	6,1	3,6	6,2	5	4,3	3,5	5
1786-1795	4,4	—	5,1	—	4,8	4	4,5

Als we deze cijfers, over het geheel genomen, nader bekijken, stellen we vast dat de schommelingen, met als uitersten 3 (Rozebeke) en 6,2 (Schorisse) vrij groot zijn. Deze vaststelling bevestigt tevens de stelling van P. Deprez dat de verhouding geboorte-huwelijkscijfers in kleine agglomeraties voortdurend schommelde⁵².

Bekijken wij deze cijfers per dorp, dan zijn de verschuivingen respectievelijk : voor Mater van 4 naar 6,1; voor Rozebeke van 3 naar 6; voor Schorisse van 4,5 naar 6,2; voor Sint-Blasius-Boekel van 3,7 naar 5,8; voor Sint-Kornelius-Horebeke van 3,5 naar 5; voor Sint-Maria-Horebeke van 3,4 naar 4,5 en voor Zegelsem van 3,8 naar 5. Voor gans de 18e eeuw bedraagt de verhouding aldus gemiddeld 4 voor Sint-Maria-Horebeke, 4,5 voor Mater, Rozebeke, Sint-Kornelius-Horebeke en Zegelsem, voor Sint-Blasius-Boekel is het gemiddelde ongeveer 5, waar het voor Schorisse 5,3 bedraagt.

Bij wijze van proef hebben we de verhouding gemiddeld geboortecijfer-gemiddeld huwelijkscijfer berekend voor het Land van Schorisse in zijn geheel genomen. Deze 7 dorpen tellen in 1796 samen ongeveer 10.000 inwoners.

Bij onze berekeningen hebben we gebruik gemaakt van 2 methodes : de eerste kolom geeft het resultaat der deling van de geboorten voor een bepaald decennium door de huwelijken uit dezelfde periode; de tweede kolom geeft de verhoudingen weer volgens de methode welke we hoger hebben toegepast.

1696-1705	4,7	—
1706-1715	4	4,3
1716-1725	4,4	4,6
1726-1735	3,9	4,1
1736-1745	4,4	4,4
1746-1755	4,6	4,7
1756-1765	4,5	4,7
1766-1775	4,4	4,4
1776-1785	4,4	4,6
1786-1795	4,4	4,3

(52) P. DEPREZ, *Het Bevolkingscijfer...*, blz. 63.

Bij een eerste onderzoek stelt men dadelijk vast dat de verhoudingen en bewegingen tussen beide reeksen cijfers op deze manier duidelijk tot uiting komen. De gemiddelde verhouding is voor het verloop van gans de 18e eeuw zeer regelmatig te noemen en ligt steeds tussen 4,1 en 4,7 (2e kolom). De schommelingen tussen de decennia onderling zijn weinig aanzienlijk en een duidelijk verschil tussen de eerste en tweede helft der eeuw is er hier niet te noteren ⁵³.

Gedurende gans de 18e eeuw, en gedurende de tweede helft in het bijzonder, lagen de geboortecijfers in de door ons behandelde streek vrij hoog in verhoudingen tot de huwelijkscijfers ⁵⁴.

Verder menen we hier te mogen aanstippen dat dit onderzoek heeft aangetoond, dat ook bij plattelandsdemografie, dorpen, uit eenzelfde streek en met een gelijke structuur, voor bepaalde aspecten globaal dienen behandeld te worden om zo een algemene evolutie beter op de voorgrond te brengen.

Trachten we verder na te gaan of de huwelijkscoëfficiënten een zelfde evolutie weergaven als de coëfficiënten der geboorten.

Aantal huwelijken per duizend inwoners.

	1698	1740	1786	1796 ⁵⁵		
			weth.	geest.	gemid.	
Mater	6,78	—	8,56	8,37	8,46	7,75
Schorisse	—	—	7,70	8,21	7,95	6,57
St.-Korn.-Hor.	5,12	8,05	8,69	8,81	8,75	7,14
St.-Maria-Hor.	—	7,04	8,09	7,55	7,82	8,77
Zegelsem	—	9,32	7,89	7,07	7,48	10,20

Grote schommelingen doen er zich hier wel niet voor, alhoewel de verschillen, relatief gezien, toch groter zijn dan bij de geboortecoëfficiënten. De evolutie tussen beide coëfficiënten is praktisch nergens gelijklopend. Voor Mater steeg de geboortecoëfficiënt tussen 1786 en 1796 en daalde de huwelijkscoëfficiënt; voor Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem is de evolutie voor die periode juist andersom, daar waar de beweging parallel verloopt in de dorpen Schorisse en Sint-Kornelius-Horebeke.

(53) Prof. H. VAN WERVEKE, *De Curve...*, blz. 43, stelt voor Gent twee verschillende schijven vast; een eerste gaande van 1706 tot 1755, met als gemiddelde verhouding 3,7 en een tweede van 1756 tot 1795 met als verhouding iets minder dan 4,0.

Ook A. DE VOS, *De Bevolkingsevolutie...* blz. 34, bekwam eveneens voor de tweede helft der 18e eeuw een vrij aanzienlijke stijging van de verhouding geboortehuwelijkscijfer; de gemiddelden gingen hier met 0,5 tot 1 naar omhoog.

(54) P. DEPREEZ, *Het Gentse Bevolkingscijfer...*, blz. 191, voetnota 23, stelde eenzelfde evolutie vast voor de dorpen Astene, Drongen, Hansbeke Lotenhulle, en Zeveren, allen samen genomen.

(55) Berekend op jaargemiddelde 1793-1796.

Jaartotalen der huwelijken voor 1796 op basis der eerste 9 maanden :

Mater	23
Schorisse	28
Sint-Kornelius-Horebeke	7
Sint-Maria-Horebeke	13
Zegelsem	14

Daar de huwelijkscoëfficiënt minder konstant blijkt te zijn zullen we van deze gegevens bij verdere berekeningen geen gebruik maken.

Uit het voorgaande menen we te mogen besluiten dat de geboortecoëfficiënt van elk dorp afzonderlijk in het verloop van de tijd weinig of niet is veranderd. De verschillen tussen de dorpen onderling zijn nochtans groter. Voor elk dorp afzonderlijk hebben we getracht een middencoëfficiënt te bepalen om daar naar dan verder het benaderend bevolkingscijfer te berekenen. Als coëfficiënten hebben we genomen : 37 0/00 voor Mater, 35 0/00 voor Schorisse, 32 0/00 voor Sint-Blasius-Boekel, 32 0/00 voor Sint-Kornelius-Horebeke, 29 0/00 voor Sint-Maria-Horebeke en 33 0/00 voor Zegelsem. Omwille van zijn zeer geringe bevolking en bij gebrek aan de nodige vaste gegevens zullen we Rozebeke niet nader behandelen.

Een andere interessante vaststelling is zeker de kwantitatieve vermeerdering van het bevolkingscijfer van al deze dorpen. Van circa 1725 af is de bevolkingstoename in haar geheel genomen vrij aanzienlijk te noemen. De verhouding der tienjaarlijkse gemiddelden van geboorten en huwelijken wijzen nog meer op deze werkelijk regelmatige bevolkingsaan groei binnen het Land van Schorisse.

Aan de hand van alle tot nu toe verzamelde gegevens zullen we trachten, voor deze vijf dorpen elk afzonderlijk, het benaderend bevolkingscijfer te berekenen.

III. BEREKENING VAN HET BENADEREND BEVOLKINGSCIJFER

1. *Op basis van de kommunicantencijfers.*

We nemen het gemiddelde van het aantal opgegeven kommunicanten, per decennium, voor zover deze gegevens voorhanden zijn. De sterkte der kommunicantengroep hebben we vroeger bepaald op 2/3 of 66% der totale bevolking.

Voor Sint-Maria-Horebeke dient aangestipt dat we veelal niet ingelicht zijn over het bevolkingsaandeel der protestanten; deze cijfers liggen voor dit dorp dan ook meestal te laag.

	<i>Mater</i>	<i>Schorisse</i>	<i>St.-Bl.-Boek.</i>	<i>St.-K.-Hor.</i>	<i>St.-M.-Hor.</i>	<i>Zegelsem</i>
1566-75	1500	1383	600	456	921	884
1576-85	—	—	—	—	—	—
1586-95	397	534	120	54	351	336
1596-1605	531	516	120	144	327	249
1606-15	771	660	171	201	405	414
1616-25	900	840	231	261	549	543
1626-35	1155	990	273	276	579	639
1636-45	1251	1125	345	348	660	726
1646-55	1377	1350	360	460	816	915
1656-65	1380	1464	324	468	870	927
1666-75	1644	1545	414	468	906	879
1676-85	1224	1488	240	393	765	682
1686-95	1521	1500	258	432	870	700
1696-1705	1578	1323	270	414	870	696

2. *Op basis van het geboortecijfer.*

Op grond van een bepaald koëfficiënt en van de tienjaarlijkse gemiddelden van de geboortecijfers hebben we hier deze approximatieve bevolkingscijfers berekend. Als algemene koëfficiënten gebruiken we : 37‰ voor Mater, 35‰ voor Schorisse, 33‰ voor Zegelsem, 32‰ voor Sint-Blasius-Boekel en Sint-Kornelius-Horebeke en ten slotte 29‰ voor Sint-Maria-Horebeke.

	<i>Mater</i>	<i>Schorisse</i>	<i>St.-Bl.-B.</i>	<i>St.-K.-H.</i>	<i>St.-M.-H.</i>	<i>Zegelsem</i>
1626-35	—	1538	—	—	879	975
1636-45	—	1560	—	—	841	848
1646-55	—	1442	—	—	817	—
1656-65	—	1928	—	—	865	1266
1666-75	—	1925	303	453	1089	1200
1676-85	1345	1531	275	484	1177	736
1686-95	1618	1840	268	537	1210	978
1696-1705	1640	1545	318	534	1017	833
1706-15	1545	1428	306	531	1100	754
1716-25	1621	1780	496	650	1362	857
1726-35	1818	1868	518	506	1251	978
1736-45	2027	1817	425	671	1375	1078
1746-55	2181	2297	518	756	1489	1084
1756-65	2108	2511	681	787	1489	1418
1766-75	2291	2311	643	793	1534	1375
1776-85	2637	2705	640	806	1413	1381
1786-95	2830	2854	621	887	1513	1478

3. *Op basis van alle gegevens samen.*

Voor het laatste kwart der 16e en het grootste gedeelte van de 17e eeuw zijn we bijna uitsluitend aangewezen op de kommunkantencijfers. De verdere demografische evolutie van deze dorpen zullen we dan trachten te rekonstrueren op grond van de geboortecijfers. De bestaande tellingen zullen voor beide reeksen gegevens een controlemiddel zijn.

Wanneer we nochtans de resultaten van beide voorgaande reeksen met elkaar vergelijken komen we tot de vaststelling dat het bevolkingscijfer, berekend naar de kommunkantencijfers, steeds ruim 10 tot 20 procent lager ligt dan de berekening naar de geboortecijfers⁵⁶; bij het begin van de 17e eeuw lopen deze verschillen vaak zeer hoog op om naar het einde der eeuw praktisch te verdwijnen.

Daar de geboortecijfers nu eenmaal erg nauwkeurig zijn opgetekend en meer betrouwbaar lijken dan de kommunkantencijfers, zullen we deze laatste reeks gegevens bij onze berekeningen met hoogstens 15% verhogen gedurende de late 16e en eerste helft der 17e eeuw, daarna met 10% of minder. Op deze wijze hopen we tot een enigzins duidelijk beeld van de demografische evolutie binnen het Land van Schorisse te komen.

(56) A. DE VOS, *De Bevolkingsevolutie...*, blz. 60 stelt eenzelfde verschijnsel vast.

	<i>Mater</i>	<i>Schorisse</i>	<i>St.-Bl.-B.</i>	<i>St.-K.-H.</i>	<i>St.-M.-H.</i>	<i>Zegelsem</i>
1566-75	1725	1590	690	261	1059	1131
1576-85	—	—	—	—	—	—
1586-95	455	613	138	61	403	385
1596-1605	610	592	138	165	375	285
1606-15	885	759	196	231	465	475
1616-25	1035	966	265	300	630	624
1626-35	1327	1138	313	316	666	731
1636-45	1439	1293	396	400	759	831
1646-55	1584	1552	414	529	937	1051
1656-65	1519	1683	356	514	957	1019
1666-75	1810	1699	303	453	1089	1200
1676-85	1345	1531	275	484	1117	736
1686-95	1618	1840	268	537	1210	978
1696-1705	1640	1545	318	534	1017	833
1706-15	1545	1428	306	531 ⁵⁷	1100 ⁵⁷	754
1716-25	1621	1780	496	650	1362	857
1726-35	1818	1868	518	506	1251	978
1736-45	2027	1817	427	671	1375 ⁵⁸	1078
1746-55	2181	2297	518	756	1489	1084
1756-65	2108	2511	681	787	1489	1418
1766-75	2291	2311	643	793	1534	1375
1776-85	2637	2705	640	806	1413	1381
1786-95	2830	2854	621	887	1513	1478

(57) In het fonds van het bisdom (R.A.G., Bisdom, M 131) vonden we, in een bundel « Responsiones ad articulos decreti ab Archiepiscopo... », een gedetailleerd bevolkingscijfer voor de parochies Sint-Kornelius en Sint-Maria-Horebeke voor het jaar 1706.

De gegevens voor Sint-Kornelius-Horebeke waren :

— aantal families	115
— kommunikanten	357
— niet-kommunikanten	191

Voor Sint-Maria-Horebeke :

— katholieke families	200
— niet-kommunikanten	288
— kommunikanten	583
— protestantse families	25
— totaal der protestanten	120

Op basis van deze cijfers telde St.-Kornelius-Horebeke en St.-Maria-Horebeke in 1706 respectievelijk 548 en 991 inwoners.

(58) In een brief van 26 september 1737 (R.A.G., Bisdom, M 134), gericht aan het aartsbisdom, geeft de pastoor van Sint-Maria-Horebeke, S. de Soutter, een vrij nauwkeurige beschrijving van zijn parochie. Wat de bevolking betreft krijgen we volgend overzichtelijk beeld : « parochia de Hoorenbeke B.M.V. habet animas 1367, inter quos sunt communicantes 767, parvuli 464 inter quos 44 decimum annum excendunt qui cum pluribus aliis primum quam disponi poterunt ad primam communionem; haeretici 136 inter quos reperiuntur 76 adulti » in 1737 bedroeg de totale bevolking van Sint-Maria-Horebeke dus 1367 inwoners, hetgeen het door ons berekend benaderend bevolkingscijfer van 1375 voor het decennium 1736-45 volledig staaft.

Bij dit globaal overzicht dienen we nochtans aan te merken dat we voor de eerste helft der 17e eeuw omzeggens geen gebruik gemaakt hebben van de geboortecijfers. De relatief hoge geboortemiddelen (vb. Schorisse, 1626-45) wijzen wel op een grote bevolkingsaan groei, doch een bevolkingscijfer naar deze gemiddelden berekend ligt zeker te hoog en zou een verkeerd beeld geven van de bevolkingsevolutie.

IV. DE ALGEMENE DEMOGRAFISCHE EVOLUTIE IN HET LAND VAN SCHORISSE

Het benaderend bevolkingscijfer, dat we hierboven hebben berekend, weerspiegelt wel een bepaalde evolutie der bevolking binnen deze dorpen doch dan enkel op louter statistisch gebied. Factoren van economische en vooral van militaire aard hebben deze evolutie bijna steeds bepaald; ook tijdelijk abnormal hoge sterftcijfers, te wijten aan besmettelijke ziekten, hadden hun invloed op het bevolkingscijfer. In het licht van voornoemde elementen zullen we trachten de algemene demografische evolutie binnen dit gebied nader te verklaren.

De historische gebeurtenissen, die een overwegende rol gespeeld hebben in de bevolkingsevolutie van de dorpen van het Land van Schorisse, zullen we steeds in nauw verband met de geschiedenis van het naburige Oudenaarde moeten behandelen. Oudenaarde, ofschoon hoofdplaats van de aangrenzende kasselrij was gedurende de moderne periode het enige centrum dat op militair en handelsgebied in de omgeving van enige betekenis was ⁵⁹.

1) 1570-1615

Het laatste derde van de 16e eeuw is op demografisch gebied voor Vlaanderen, en voor het Land van Schorisse in het bijzonder, een krisisperiode zonder voorgaande geweest. De godsdiensttroebelen en een mislukte geweldpolitiek der Spanjaarden waren daarvan wel de oorzaak. De grootste ellende begon in 1576 op het ogenblik dat Requesens stierf; uitheemse soldaten slaan nu aan het muiten en maken het platteland onveilig ⁶⁰. De Gentse Calvinisten traden gewelddadig op in het Oudenaardse in 1578 ⁶¹. Eerst in juli 1582 werd de stad heroverd door Farnese ⁶².

Onze gegevens over de bevolking vóór de grote crisis, namelijk de komunikantencijfers der jaren 1569 en 1575, lijken vrij konstant en betrouw-

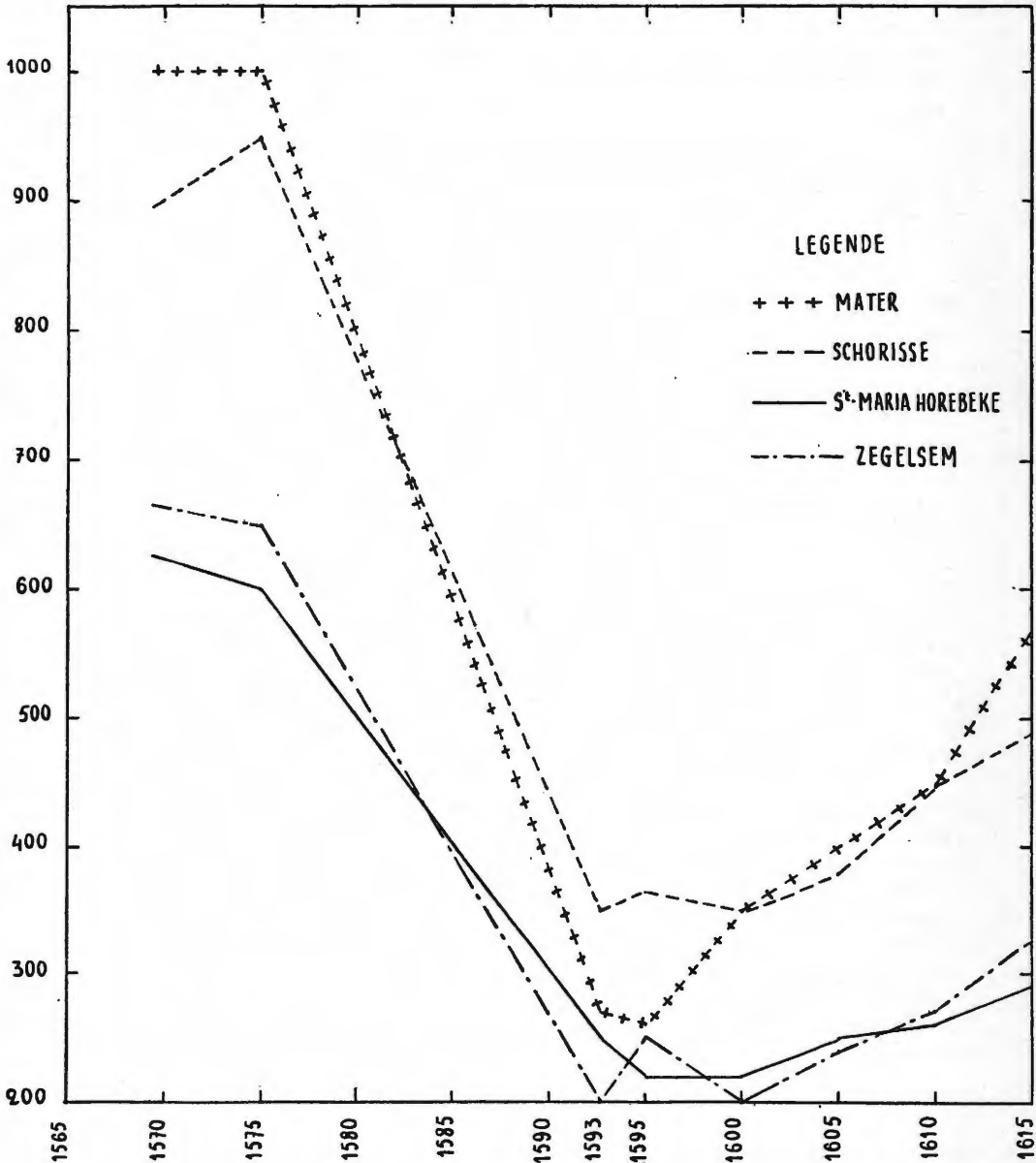
(59) Tegenwoordig behoren al de dorpen van het vroegere Land van Schorisse tot het arrondissement Oudenaarde; Mater maakt eveneens deel uit van het kanton Oudenaarde, de overige dorpen behoren tot het kanton Sint-Maria-Horebeke.

(60) H.A. ENNO VAN GELDER, *Van opstand via vrede naar Oorlog, 1576--1578*, Algemene Geschiedenis der Nederlanden, dl. V, blz. 75 e.v.

H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, dl. IV, Brussel, 1927, blz. 63 e.v.

(61) H.A. ENNO VAN GELDER, *op. cit.*, blz. 106.

(62) H. PIRENNE, *op.cit.* blz. 184.

Grafiek II

De vergelijkende kurven der kommunicantencijfers voor 1569, 1575, 1593, 1595, 1600, 1605, 1610 en 1615 van Mater, Schorisse, Sint-Maria-Horebeke en Zegelsem.

baar ⁶³. Tussen 1575 en 1593 was de achteruitgang binnen het Land van Schorisse zeer aanzienlijk; die daling schommelde tussen 59 en 88 percent, dit naar gelang het dorp. Na 1593 hernam het bevolkingcijfer slechts zeer langzaam.

We laten hier nu een tabel volgen die ons toelaat, voor elk dorp afzonderlijk, de bevolkingsevolutie percentsgewijze na te gaan. Zo we 1575 voor alle dorpen gelijkstellen aan 100, dan bekomen we voor :

	1593	1600	1608	1615
Mater	27	35	45	56
Rozebeke	17(1595)	—	64	100
Schorisse	36	36	46	51(1614)
St.-Blasius-Boekel	20(1595)	17	25	32
St.-Kornelius-Horebeke	12	33	42	45
St.-Maria-Horebeke	41	37(1601)	42	48
Zegelsem	30	30	38	49

Niet allen binnen het Land van Schorisse maar elders in Vlaanderen was de ontvolking van het platteland gedurende het laatste kwart der 16e eeuw werkelijk zorgwekkend. In Lede, een dorp uit de omgeving van Aalst, daalde het kommunikantencijfer tussen 1574 en 1592 met 63 percent ⁶⁴. Ook in de dekenij Ninove daalde het aantal kommunikanten in sterke mate; gedurende de periode 1576-1592 verminderde dit aantal met 67 percent ⁶⁵. In de kasselrij Oudenaarde stellen we eveneens een zware achter-

(63) Dank zij de kohieren voor de twintigste penning van 1571-1572, die ook op demografisch gebied zeer belangrijk zijn, daar ze ons het aantal uitbatingen (= ± het aantal gezinnen) geven, kunnen we bij benadering het aantal inwoners schatten. Nemen we 3 tot 4 KOMMUNIKANTEN per uitbating (of gezin), cijfers die in vergelijking met de gegevens ons verstrekt door de tellingen van 1615 (3,93 komm. per gezin) en 1676 (3,34 komm. per gezin in Schorisse), als billijk moeten beschouwd worden, dan bekomen we met uitzondering voor Sint-Blasius-Boekel, zeer normale en konstante gegevens.

	Aantal kommunikanten		Aantal uitbatingen
	1569	1575	1571-1572
Mater	1.000	1.000	277
Schorisse	896	950	294
St. Blas.-Boekel	—	400	71
St.-Korn.-Horebeke	309	300	102
St.-Maria-Horebeke	626	600	208
Zegelsem	663	650	221

(64) Door ons berekend naar A. van Lul en V. de Saedeleer, op.cit. blz. 109.

(65) Onze berekeningen steunen op gegevens voor 24 parochies die we nazochten in de gedeeltelijke uitgave der dekenale bezoeken van de dekenij Ninove - zie Jos De Potter, De Dekening Ninove op 't einde der XVIIe eeuw, Gent, 1945, blz. 1-105. Duidelijkshalve laten we deze geëxcerpeerde kommunikantencijfers volgen :

	1576	1592		1576	1592
Aaigem	450	127	Heldergem	180	50
Borgh-Lombeek	300	100	Hillegem	160	50
Denderhoutem	1.000	200	Iddergem	200	60
Denderleeuw	400	135	Letterhoutem	225	30
Denderwindeke	600	300	Lieferinge	58	14
Gijzenzele	100	75	Melle	600	260

uitgang vast; het aantal haardsteden verminderde er tussen 1557 en 1600, voor een totaal van 27 dorpen, mēt ruim 40% ⁶⁶.

Wat de kommunikantencijfers betreft dienen we toch rekening te houden met het feit dat de crisis naar alle waarschijnlijkheid de volwassen bevolking, inzonderheid de weerbare mannen heeft getroffen ⁶⁷.

Welke zijn nu de oorzaken van deze massale ontvolking van het platteland? De landelijke weefnijverheid en de tapijtnijverheid in het bijzonder, zeer intensief in het Oudenaardse, was zeer getroffen door de plunderingen en de krijgsverrichtingen tijdens de tweede helft der 16e eeuw; deze toestand had meerdere wevers uit deze streek tot uitwijken aangezet ⁶⁸. De emigratie mogen we toch niet overschatten, want zijn het niet de gekwalificeerde arbeiders, een minderheid dus, die het vergemakkelijkst uitwijken ⁶⁹?

De hoofdoorzaak van die massale ontvolking moet hoogst waarschijnlijk elders gezocht worden. Is het niet de toenmalige ellende en de grote sterfte? Of het tijdelijk verblijf binnen de muren van een nabijgelegen versterkte stad — hier Oudenaarde? Spijtig genoeg kunnen we laatst genoemd aspekt niet nader beschouwen bij gebrek aan rechtstreekse gegevens.

De nood hier in Vlaanderen moet in de tachtiger jaren uitermate groot geweest zijn: hoeven en woningen veelal afgebrand, talrijke akkers lagen woest en sommige dorpen waren zelfs onbewoond ⁷⁰. Pas op het einde der eeuw en gedurende het eerste decennium der 17e zal het bevolkingscijfer in deze dorpen licht hernemen.

Okegem	180	50	St.-Lievens-Houtem	455	60
Oosterzele	700	132	Voorde	400	80
Outre	236	32	Wambeek	250	140
Pollare	150	40	Westrem	140	74
Ressegem	150	40	Woubrechtgem	75	70
St.-Lievens-Essche	700	200	Zandbergen	400	200

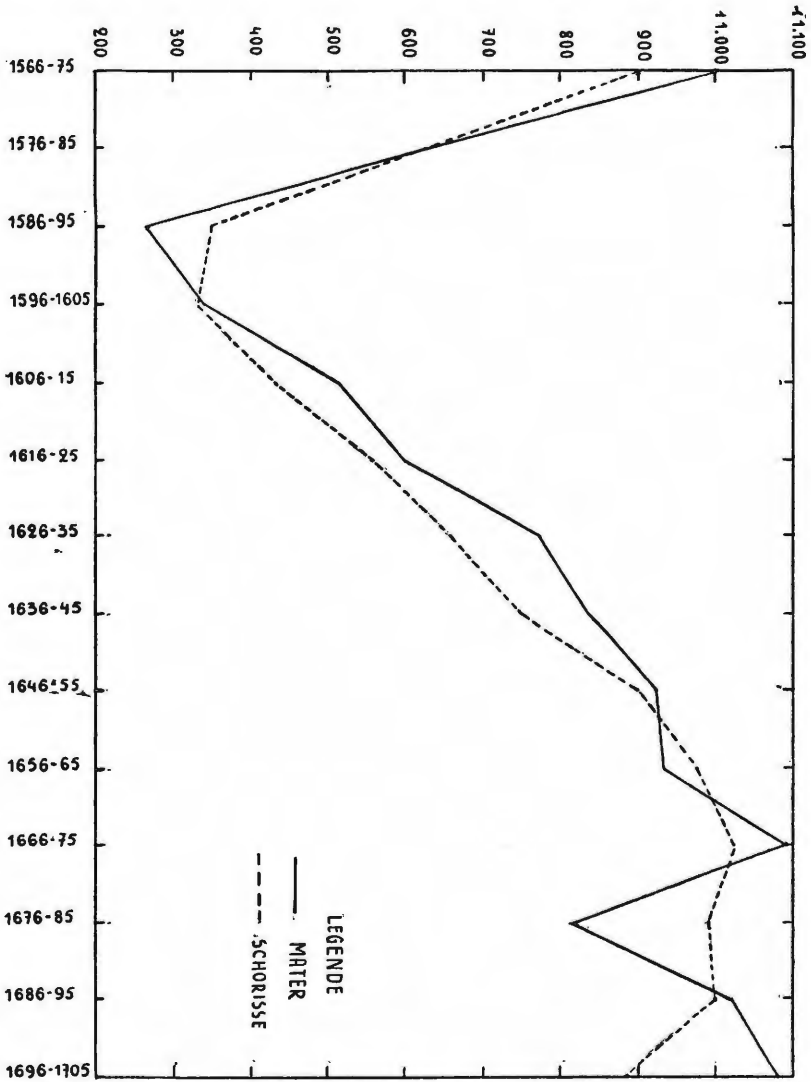
(66) Door ons berekend naar J. DE BROUWERE, *Les dénombrements...*, blz. 544.

(67) P. DEPREZ, *Het Bevolkingscijfer...*, blz. 51-52, kwam tot eenzelfde vaststelling. In 1586 bedroeg te Sint-Martens-Latem, het aantal kinderen 53,7% der totale bevolking, percent dat in normale omstandigheden zeker merkkelijk lager zou liggen.

(68) J.N. EGGEN, *De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der 16e en het begin der 17e eeuw*. Gent 1908 blz. 175-177. Ook G.T. VAN YSSELSTEYN, *Geschiedenis der Tapijtweverijen in de Noordelijke Nederlanden*, Leiden, 1936, dl. I, blz. 106-107, vermeldt hoe er zich in Gouda tussen 1581 en 1590 niet minder dan 199 wevers uit Oudenaarde en omgeving kwamen vestigen, voor het decennium 1591-1600 bedroeg dit 184.

(69) L.J. ROGIER, *Over het karakter en omvang van de Nederlandse emigratie in de zestiende eeuw* (Historisch Tijdschrift, XVI, 1937, blz. 35-367 en XVII, 1938, blz. 5-27), blz. 363, beweert dat in de jaren 60 slechts weinig Zuid-Nederlanders naar het Noorden om den gelove uitweken; wel wevers, schippers en zij die bij de vrachtaart betrokken waren. - Over de emigratie van omstreeks 1575-1580 wijst voornoemde schrijver op de al te hoge cijfers die voor deze periode steeds naar voor gebracht worden (blz. 11 e.v.)

(70) E. SABBE, *De Belgische Vlasnijverheid*, dl. I, 1943, blz. 306-307 (Rijks-Universiteit Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 95e aflev.)

Grafiek III

Vergelijkende kurven der tienjaarlijkse kommunikantengemiddelden van Mater en Schorisse

2) 1616-1675

De eerste helft der 17e eeuw was een relatief kalme periode voor Oudenaarde en omgeving. Tot aan de vrede van Munster heeft men weinig onder het oorlogsgeweld te lijden gehad, alhoewel de jaargang 1642 een zekere regressie vertoont wat de geboorten betreft. De Franse invallen in het Zuiden van Vlaanderen waren daar mogelijks de oorsprong van ⁷¹.

De crisis van 1659, veroorzaakt door het optreden van Turenne in Vlaanderen ⁷², heeft een grote invloed gehad en op het kommunikanten- en op het geboortecijfer van voornoemd jaar. Voor de kommunikanten stellen we voor alle dorpen een daling vast t.o.v. 1658; in 1660 zal de stijging van het kommunikantencijfer nochtans overal hernemen. Ook de geboortecijfers vertonen overal een naar beneden gerichte spits. In Schorisse werden in 1659 slechts 35 geboorten opgetekend tegenover 74 voor 1658 en opnieuw 74 voor 1660. In Sint-Maria-Horebeke waren er in 1658 en 1661 respectievelijk 26 en 30 geboorten, in 1659 enkel 15; de gegevens van 1660 zijn verloren gegaan. Deze vrij korte krisis evenals de tijdelijke inzinking van 1662, hebben geen erge depressie op de algemene bevolkingsevolutie veroorzaakt, wel een zekere stagnatie.

Omstreeks 1675 bereikte men in deze dorpen het toppunt van een bevolkingskurve die gedurende ruim driekwart eeuw voortdurend in stijging was.

3) 1676-1715

De vrede van Aken (1668) was slechts een wapenstilstand, want vier jaar later herbegon de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV met de Hollandse oorlog. Reeds van bij het begin werd Vlaanderen door Franse legerbenden doorkruist en gedurende ruim 4 jaar bleef het Oudenaardse van plunderingen en verwoestingen alles behalve gespaard ⁷³.

Voor alle dorpen van het Land van Schorisse daalde het geboortecijfer in de jaren 1676, 1677 en vooral in 1678. Gedurende deze periode overtreft het aantal overlijdens in sterke mate het jaarlijkse geboortecijfer. De sterftcijfers lopen zeer hoog op in 1677. Daar deze sterftegevallen bijna uitsluitend gedurende de periode September-December genoteerd werden, wijst dit wel op de invloed van de een of andere besmettelijke ziekte ⁷⁴. Ook elders in de kasselrij Aalst wordt er in de jaren 1676-78 gewag gemaakt van pest, o.a. te Lede ⁷⁵. In Schorisse waren er in 1676, 1677 en

(71) J.M. WIJN, *Krijgsbedrijven onder Frederik Hendrik, Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VI, blz. 278 e.v.

V. FRIS, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, blz. 248.

(72) H. PIRENNE, *op. cit.*, dl. V, blz. 13.

(73) H. PIRENNE, *op. cit.*, dl. V, blz. 29-32.

(74) In het fonds der gemeente Sint-Maria-Horebeke vonden we o.a. een reglement van « de contasiouse sieckte ofte peste », waar in 15 punten alle maatregelen worden opgesomd die bij besmettelijke ziekten dienen in acht genomen worden. Het stuk, licht beschadigd, is niet gedateerd; maar het schrift is het bijna zeker uit de tweede helft der 17e eeuw. (R.A.G., Sint-Maria-Horebeke, n° 4)

(75) A. VAN LUL en V. DE SAEDELEER, *op. cit.*, blz. 111.

1678 onderscheidelijk 116, 150 en 49 sterfgevallen tegen 58,50 en 30 geboorten, in Mater waren deze cijfers respectievelijk 52, 191 en 35 overlijdens tegen 64, 37, en 23 geboorten. Deze crisis, veroorzaakt door een epidemie en beïnvloed door militaire gebeurtenissen, heeft voor alle dorpen een betrekkelijk grote invloed uitgeoefend op de bevolkingsevolutie.

In de jaren 1683-1685 wordt Vlaanderen opnieuw door de Franse troepen onder de voet gelopen. Stelselmatig, volgens een plan van Louvois, worden de steden beschoten, de bevolking opgejaagd en het platteland verwoest ⁷⁶. Einde maart 1684 werd Oudenaarde op een verschrikkelijke manier gebombardeerd, ruim de helft der huizen werden toen vernietigd ⁷⁷. Deze gewelddadige campagne had terug een tijdelijke daling van het geboortecijfer tot gevolg, die vooral tot uiting kwam gedurende de jaren 1684-85.

Deze inzinking accentueerde in sterke mate de crisis van 1676-1678. Spijtig genoeg kunnen we deze regressie niet juist omlijnen; immers tussen 1670-1680 en 1680-1690 ontbreken praktisch alle kommunikantencijfers. Wel kunnen we aan de hand van het aantal kommunikanten de verhoudingen voor de jaren 1670, 1680, 1690 en 1700 percentsgewijze berekenen. Met 1670 als uitgangspunt en op basis van 100 stellen we volgende evolutie vast :

	1670	1680	1690	1700
Mater	100	77	96	99
Schorisse	100	84	89	71
St.-Blasius-Boekel	100	56	59	63
St.-Korn.-Horebeke	100	83	88	94
St.-Maria-Horebeke	100	88	100	105
Zegelsem	100	73	87	80

Deze verhoudingen, alhoewel zeer relatief, geven toch een algemeen beeld van de bevolkingsevolutie gedurende het laatste kwart der 17e eeuw. Na de crisis, die zich vooral aftekende gedurende het decennium 1676-85, schijnt de bevolkingskurve tegen het einde der eeuw vrijwel in evenwicht hersteld. Het percent van Schorisse van het jaar 1700 ligt evenwel te laag; de kommunikantencijfers van 1699 en 1701 liggen respectievelijk 50 en 100 eenheden hoger dan het cijfer van 1700 en geven wel een beter beeld van de toenmalige bevolkingstoestand van dit dorp.

Gedurende de periode 1706-1710 daalde het geboortegemiddelde opnieuw in alle dorpen; slechts voor de crisisperiode 1676-1680 werd een lager gemiddelde opgetekend. Het krijgsgedeven, dat de Spaanse Successieoorlog met zich meebracht, heeft het Oudenaardse niet gespaard ⁷⁸. Dit verklaart in grote mate de gevoelige achteruitgang van het geboortecijfer gedurende de jaren 1709 en 1710.

(76) H. PIRENNE, *op. cit.*, dl. V blz. 38-39.

(77) R. VAN ROOSBROECK, *Geschiedenis van Vlaanderen*, dl. V, blz. 81.

(78) H. PIRENNE, *op. cit.*, dl. V blz. 108.

4) 1716-1795

In de loop van de 18e eeuw nam de bevolking sterk toe in ons gebied. Van circa 1715 af stellen we één stijgende lijn vast voor het geboortecijfer en dit tot het einde der eeuw. Enkel 1741 schijnt een hiaat te betekenen; gedurende dit jaar daalde het aantal geboorten in alle dorpen. De oorzaak van deze tijdelijke inzinking dient wel gezocht in de hongersnood die hier in Vlaanderen gedurende het jaar 1740 heerste ⁷⁹.

Na een twintigtal jaren van vrede, ontstond in 1744 de Oostenrijkse Erfenis-Oorlog. De franse veroveringstochten en de tijdelijke bezetting van het land (1744-1748) schijnen weinig invloed gehad te hebben op het geboortecijfer, de huwelijkscijfers daarentegen schijnen meer afhankelijk van het tijdsgebeuren geweest ⁸⁰.

Ten slotte kunnen we nog aanstippen dat de tienjaarlijkse gemiddelden der geboorten tussen 1715 en 1795 stegen met ongeveer 37% in Sint-Maria-Horebeke, met 68% te Sint-Kornelius-Horebeke, met 84% in Mater; dit gemiddelde verdubbelde in Schorisse, Sint-Blasius-Boekel en Zegelsem.

V. DE RELATIEVE EVOLUTIE DER BEVOLKING IN DE DORPEN AFZONDERLIJK

Mater :

Het hoogste geboortecijfer der 17e eeuw bedraagt 74 (1692). De jaren 1677, 1678 evenals 1684 zijn depressiejaren. In de 18e eeuw zijn 1709 en 1710 dieptepunten met respectievelijk 25 en 37 geboorten. In 1777 overschrijdt het geboortecijfer in Mater voor het eerst de kaap der honderd om in 1790 het hoogst genoteerde cijfer der eeuw te bereiken, namelijk 126. Ten opzichte van de periode 1676-85 steeg het gemiddelde van 1736-45 met 50%; in 1786-95 was die toename reeds 110%.

Huwelijkscijfers bezitten we enkel voor de periode 1694-1795. Gans de 18e eeuw door stegen de tienjaarlijkse gemiddelden der huwelijken regelmatig om gedurende het decennium 1786-95 te zijn verdubbeld ten overstaan van het begin der eeuw.

De kommunkantencijfers vertonen van 1593 tot 1671 een regelmatige stijging zonder hoogtepunten. Tussen 1575 en 1593 daalde het kommunkantencijfer hier nochtans met 73 percent; pas in 1665 bereikte men eenzelfde peil als voor de periode 1569-75. Na 1676 volgt een nieuwe tijdelijke achteruitgang die in 1690 reeds overwonnen is. Gedurende de 18e eeuw zijn de kommunkanten met ongeveer 75% toegenomen (1700-1786).

De tellingen van 1698, 1786 en 1796 bevestigen deze algemene evolutie, immers tussen 1698 en 1796 nam de totale bevolking met ruim 65% toe.

(79) J. DE BROUWERE, *op. cit.*, blz. 518-519.

(80) H. PIRENNE, *op. cit.*, blz. 223-226.

Sint-Blasius-Boekel :

De gegevens der geboorten zijn enkel van 1662 af voorhanden. Van jaar tot jaar bekeken, wordt het duidelijk dat de geboortecijfers hier erg aan schommelingen onderhevig zijn. Gedurende de 17e eeuw liggen de uitersten tussen 2 (1678) en 17 (1669). In de tweede helft van de 18e eeuw begint het geboortecijfer te stijgen om in 1794 als hoogste cijfer 28 te bereiken. De vijfjaarlijkse gemiddelden der geboorten zijn van 1691-95 af, met uitzondering voor de perioden 1706-10 en 1746-50, voortdurend in stijging. Ten opzichte van 1696-1700 is het gemiddelde van 1736-40 met 55% gestegen, in 1791-95 stelt men reeds een toename van 137% vast.

De huwelijksgemiddelden vertonen een trage maar regelmatige stijging. Het gemiddelde van het decennium 1776-85 is met 79% gestegen ten opzichte van 1676-85.

Ook in Sint-Blasius-Boekel heeft de crisis van het laatste kwart der 16e eeuw een gevoelige weerslag gehad op de bevolkingsevolutie. Tussen 1575 en 1595 liep het kommunkantencijfer met 80% terug. Het hoogste cijfer der 17e eeuw werd in 1672 genoteerd, namelijk 276 of een vermindering van 31% ten opzichte van 1575. Bij het begin der 18e eeuw, namelijk in 1701, na depressie van omstreeks 1680, bereikt met slechts 50% van het cijfer van 1575.

Sint-Kornelius-Horebeke :

De vijfjaarlijkse gemiddelden der geboorten zijn vrij regelmatig en steeds in stijging, met uitzondering van de tamelijk scherpe daling der periode 1726-30, gedurende het laatste kwart der 17e en gans de 19e eeuw. Tijdens de periode 1670-75 is het gemiddelde der geboorten verdubbeld.

De huwelijkscijfers volgen een zelfde evolutie als de geboorten doch hun toename is niet zo groot, ten opzichte van het decennium 1676-85 is het gemiddelde van 1786-95 slechts met 55% gestegen.

De kommunkantencijfers gaan voor Sint-Kornelius-Horebeke evenals voor de andere dorpen van het Land van Schorisse tot 1701. De ontvolking in de late 16e eeuw was hier uitermate groot. Het aantal kommunkanten daalde van 300 in 1575 tot 36 in 1593, wat een vermindering van 88% betekent. Het hoogste kommunkantencijfer der 17e eeuw bedraagt 328 (1664); in verhouding tot 1575 is hun aantal met 9% toegenomen. Naar het einde der eeuw zal het kommunkantencijfer eerst wat teruglopen (263 in 1680) om in 1701 hetzelfde peil van 1664 te bereiken.

Drie tellingen geven ons een duidelijk beeld van de bevolkingsevolutie van 1698 tot 1796. In 1796 is de totale bevolking van Sint-Kornelius-Horebeke reeds met 23% toegenomen in verhouding tot 1740 en met 61% ten opzichte van 1698.

Sint-Maria-Horebeke :

Gedurende ruim twee eeuwen, namelijk van 1621 tot 1795 stijgen de tienjaarlijkse gemiddelden der geboorten vrij regelmatig; de decennia

1696-1705 en in mindere mate 1706-15 wijzen op een tijdelijke achteruitgang. Van 1621 tot 1695 stijgen de gemiddelden met 43%; in 1795 stelt men een toename vast van ruim 25% ten overstaan van het decennium 1686-95. De jaargangen zelf der geboorten zijn opvallend regelmatig, enkele depressies als 1650 (13 geb.) en 1678 (7 geb.) buiten beschouwing gelaten.

De huwelijksgemiddelden nemen een eerste maal sterk toe in de periode 1666-75 en bereiken hier een peil (9,2) dat eerst gedurende het decennium 1736-45 wordt overtroffen. Na twee eeuwen zijn deze gemiddelden praktisch verviervoudigd.

De gegevens der kommunikanten geven hier niet steeds een juist beeld van het aantal paasplichtigen, daar de protestantengroep nu eens wel dan dan weer niet vermeld wordt. In 1575 bedraagt het aantal kommunikanten voor dit dorp 600, ongeveer twintig jaar later 250, wat een vermindering van 59% betekent. Daarop stellen we een langzame stijging vast tot circa 1660, jaar waarin eerst het peil van 1575 wordt bereikt. Na een tijdelijke regressie rond de tachtiger jaren evenaart men in 1700 ongeveer het cijfer van 1575 en 1660.

De totale bevolking van Sint-Maria-Horebeke steeg van 1740 tot 1796 met ± 20 percent.

Zegelsem :

Reeds in het midden der 17e eeuw hadden de vijfjaarlijkse geboortegemiddelden hier een vrij hoog peil bereikt. In de periode 1661-65 treffen we het hoogste gemiddelde der eeuw aan, namelijk 48,8. Bij het begin der 18e eeuw (1706-1710) is dit gemiddelde met 51% verminderd. Kort na dit dieptepunt begint het geboortecijfer regelmatig te stijgen tot het einde der eeuw. Het vijfjaarlijkse gemiddelde van de periode 1786-90 is ten overstaan van het begin der eeuw (1706-10) met 109% toegenomen; ten opzichte van het hoogste gemiddelde der vorige eeuw (1661-65) daarentegen stellen we slechts een toename met 2% vast. Opvallende depressiejaren, wat het aantal geboorten betreft, zijn voor Zegelsem 1677-78, 1694, 1710 en 1720.

De huwelijksgemiddelden stijgen gedurende gans de 18e eeuw om naar het einde toe te verdubbelen.

Het aantal kommunikanten, dat in 1575 ongeveer 650 bedroeg, was in 1593 tot 200 gedaald, wat een vermindering met 70% betekent. Verder stellen we vast dat van de late 16e eeuw af tot 1664-65 (663 komm.) het kommunikantencijfer voortdurend stijgt. Hierop volgt een depressie die in 1701 nog niet overwonnen is. Ten opzichte van 1664-65 is het aantal kommunikanten in 1701 met 26% verminderd.

Aan de hand van tellingen zien we dat de totale bevolking van Zegelsem van 1740 tot 1796 met 45% gestegen is.

BESLUIT

Op grond van onze opzoekingen en berekeningen, al zijn deze laatste nog zo relatief, menen we toch te hebben aangetoond dat de bevolkingsevolutie binnen het Land van Schorisse een vrij regelmatig verloop heeft gekend. Na de zware crisis der tachtiger jaren van de 16e eeuw, tijdens dewelke de plattelandsbevolking op een derde of minder van het oorspronkelijk cijfer was teruggevallen, stellen we in de loop van de 17e eeuw aanvankelijk een voortdurende bevolkingstoename vast tot circa 1675. Nu eerst, na driekwart eeuw stijgen, bereikt of overtreft men nauwelijks het peil der periode 1569-1575. Als gevolg van een epidemie volgde hierop een tamelijk scherpe daling, dit gedurende ongeveer een decennium. Het bevolkingscijfer herstelde zich echter reeds vóór het einde van de 17e eeuw van deze regressie. Het krijsgebeuren gedurende de eerste jaren van de 18e eeuw bracht in ons gebied een nieuwe maar korte daling teweeg tot 1710. Van die datum af nam de bevolking gedurende het verder verloop van de 18e eeuw toe; die toename is zeer sterk van 1725 af. In sommige dorpen verdubbelde het bevolkingscijfer naar het einde der eeuw toe.

BIJLAGE I

DE KOMMUNIKANTENCIJFERS IN HET LAND VAN SCHORISSE

	Mater	Rozebeke	Schorisse	St.-Blasius- Boekel	St.-Kornelis- Horebeke	St.-Maria- Horebeke	Zegelsem
1596 ¹	970 (1000) (A)	—	836 (896)	—	309	602 (626)	663
1575 ²	±1000	±150	±950	±400	±300	±600	±650
1593 ³	±250 (270)	26	±350	—	36	±250	±200
1595 ⁴	260	± 60	360 (365)	80	36	220	250
1596 ⁵	—	± 60	±350	± 75	± 60	190	150
1597 ⁶	300	±100	±300	77	100	150	±200
1598 ⁷	360	± 60	350	80	±100	207	150
1599 ⁸	±350	—	350	—	±100	—	±150
1600 ⁹	±350	60	±350	70	±100	—	±200
1601 ¹⁰	373	69	340	79	103	219	±150
1602 ¹¹	309	± 70	329	78	±100	±215	156
1603 ¹²	±370	75	350	89	103	222	±200
1604 ¹³	380	62	350	84	105	236	240 (245)

(A) Tussen haakjes geven we hier de kommunikantencijfers, aangevuld met het aantal opgegeven protestanten (heritici) en afwezige paasplichtigen. We nemen als gemiddelde 3 communicanten per huisgezin, wat bij vergelijking met de gegevens, ons verstrekt door de tellingen van 1615 (3,93 komm. per gezin) en 1676 voor Schorisse (3,34 komm. per gezin), zeker niet overdreven is.

(1) R.A.G., Bisdóm, M 14, Acta Visitationis Decanatus Rothnacensis, 1569 : voor Mater 10 heritici cum familia voor Schorisse : sunt viginti familiae heriticae, voor St.-Maria--Horebeke 8 hereditici cum familia.

(2) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1575 : Rozebeke met Wijlegem samen.

(3) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1593 : voor Mater 20 desunt.

(4) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1595 : Rozebeke met Wijlegem samen, voor Schorisse 5 desunt.

(5) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1596 : Rozebeke met Wijlegem samen.

(6) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1597 : voor Mater 300 komm. et amplius, Rozebeke met Wijlegem samen.

(7) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1598.

(8) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1599.

(9) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1600.

(10) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1601.

(11) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1602.

(12) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1603.

(13) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1604 : voor Schorisse 350 komm. aliqui desunt, voor Zegelsem 5 desunt.

1605 ¹⁴	402	—	380	—	—	316	—
1606 ¹⁵	—	70	378	—	112	260	230
1607 ¹⁶	—	80	400	108	124	266	250
						(272)	
1608 ¹⁷	453	97	440	102	128	256	248
1609 ¹⁸	454	67	455	110	159	268	261
1610 ¹⁹	—	± 70	450	100	144	260	270
1611 ²⁰	—	60	450	112	116	263	±300
1612 ²¹	±500	80	436	120	140	252	280
1613 ²²	560	—	458	124	150	294	±300
1614 ²³	560	93	489	120	—	289	306
1615 ²⁴	565	105	—	130	136	290	323
1616 ²⁵	±580	109	518	160	156	±350	±300
1617 ²⁶	557	143	500	167	169	333	±300
1618 ²⁷	557	±150	532	165	±140	341	310
1619 ²⁸	600	150	±570	146	177	±350	360
1620 ²⁹	—	—	—	146	—	—	—
1621 ³⁰	±600	150	±600	150	177	±400	±400
1622 ³¹	600	150	—	150	180	350	400
1623 ³²	±600	180	—	150	200	±400	400
1624 ³³	600	160	600	150	±200	380	400
	(610)						
1625 ³⁴	±700	160	600	160	167	400	400

(14) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1605: Sint-Maria-Horebeke met de parochie Elst te samen.

(15) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1606.

(16) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1607: voor Sint-Maria-Horebeke 6 absentes, Rozebeke met Wijlegem samen.

(17) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1608: Rozebeke met Wijlegem samen.

(18) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1609.

(19) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1610: voor Sint-Blasius-Boekel 100 komm. et amplius.

(20) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1611: voor Schorisse 450 komm. et amplius.

(21) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1612.

(22) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1613: voor Mater staat er nog bij varii non sunt confessi, voor Schorisse desunt aliquot familiae de heresi suspectae.

(23) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1614: voor Mater sunt aliquot familiae de heresi suspectae, voor Schorisse sunt aliquot heretici quorum una familia abiit in Hollandiam.

(24) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1615: Rozebeke met Wijlegem samen.

(25) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1616.

(26) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1617: Rozebeke met Wijlegem samen.

(27) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1618: Rozebeke met Wijlegem samen.

(28) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1619: Rozebeke met Wijlegem samen.

(29) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1620.

(30) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1621: Rozebeke met Wijlegem samen.

(31) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1622: Rozebeke met Wijlegem samen.

(32) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1623: Rozebeke met Wijlegem samen.

(33) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1624: voor Mater 10 non communicaverunt, Rozebeke met Wijlegem samen.

(34) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1625: Rozebeke met Wijlegem samen.

1626 ³⁵	740	180	600	180	180	400	400
1627 ³⁶	740	±200	600	180	167	400	400
1628 ³⁷	700	200	650	160	185	380	400
1629 ³⁸	700	180	600	160	167	350	400
1630 ³⁹	±750	180	±700	184	167	400	400
1631 ⁴⁰	±800	150	±700	184	190	350	±450
1632 ⁴¹	800	190	±650	200	194	380	460
1633 ⁴²	809	190	±700	±200	190	400	450
1634 ⁴³	817	200	±700	186	200	400	450
1635 ⁴⁴	±850	200	700	200	200	400	450
1636 ⁴⁵	850	200	±750	±250	200	400	460
1637 ⁴⁶	800	180	750	215	220	450	460
1638 ⁴⁷	856	126	750	190	245	450	500
1639 ⁴⁸	830	129	750	±250	246	450	500
1641 ⁴⁹	—	—	±750	250	250	450	500
1653 ⁵⁰	910	134	881	243	296	±530	±600
1655 ⁵¹	927	130	920	236	318	560	620
1656 ⁵²	942	146	912	—	300	590	604
1657 ⁵³	950	140	950	214	318	594	626
1658 ⁵⁴	904	—	966	±200	320	590	±620
1659 ⁵⁵	724	150	—	±180	296	590	600
	(781)				(305)	(620)	
1660 ⁵⁶	864	160	—	203	298	592	594

(35) R.A.G., Bisdóm M 15, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1626.

(36) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1627: Rozebeke met Wijlegem samen.

(37) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1628: Rozebeke met Wijlegem samen.

(38) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1629: Rozebeke met Wijlegem samen.

(39) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1630: Rozebeke met Wijlegem samen.

(40) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1631: Rozebeke met Wijlegem samen.

(41) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1632: Rozebeke met Wijlegem samen.

(42) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1633: Rozebeke met Wijlegem samen.

(43) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1634: Rozebeke met Wijlegem samen.

(44) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1635: Rozebeke met Wijlegem samen.

(45) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1636: Rozebeke met Wijlegem samen.

(46) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1637: voor Mater 800 komm. et amplius, Rozebeke met Wijlegem samen.

(47) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1638: voor Sint-Maria-Horebeke multi sunt qui rarissime veniunt ad ecclesiam et de herisi suspecti sunt.

(48) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1639.

(49) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1641.

(50) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1653: Rozebeke met Wijlegem samen.

(51) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1655: Rozebeke met Wijlegem samen.

(52) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1656: voor Mater desunt aliqui heritici, Rozebeke me Wijlegem samen.

(53) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1657: Rozebeke met Wijlegem samen.

(54) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1658.

(55) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1659: voor Mater 19 manifesti heretici cum familia, Rozebeke met Wijlegem samen, voor Sint-Kornelius-Horebeke novem hereditici non communicaverunt, voor Sint-Maria-Horebeke 390 komm. defuerunt a communione paschali volentes gaudere libertate conscientia circiter 30.

(56) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1660: voor Mater plures desunt, Rozebeke met Wijlegem samen, voor St.-Maria-Horebeke manifesti et scandalosi heretici desunt.

1661 ⁵⁷	924	176	960	205	318	554	596
1662 ⁵⁸	—	—	1013	—	310	558	614
1663 ⁵⁹	911	130	1010	210	316	±570	±600
1664 ⁶⁰	930 (960)	120	±1000	250	328	±600	663
1665 ⁶¹	1040	130	1012	±270	324	550	663
1667 ⁶²	±1000 (1070)	168	—	±270	—	594 (628)	635
1669 ⁶³	—	—	—	280	322	580 (620)	—
1670 ⁶⁴	1000 (1060)	—	1112	286	317	579	606 (616)
1671 ⁶⁵	±1100 (1160)	—	977	270	312	572 (604)	565
1672 ⁶⁶	—	155	±1000	276	297 (302)	560 (590)	530
1676 ⁶⁷	—	—	1053	—	—	—	—
1680 ⁶⁸	759 (817)	89	934	160	260 (263)	460 (510)	448
1690 ⁶⁹	900 (1020)	125	±1000	170	280	530 (580)	536

(57) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1661: voor Mater plures heretici desunt, Rozebeke met Wijlegem samen.

(58) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1662: voor Mater etiam altero anno manifesti heretici.

(59) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1663: voor Mater plurimi heretici anno sunt.

(60) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1664: voor Mater desunt vero circiter 30 heretici, voor Sint-Maria-Horebeke plures desunt.

(61) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1665: voor Mater desunt aliqui heretici, Rozebeke met Wijlegem samen.

(62) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1667: voor Mater deficiunt 70 manifesti heretici, Rozebeke met Wijlegem samen, voor St.-Maria-Horebeke desunt circiter 34 refractarii hereticii.

(63) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1669: voor Sint-Maria-Horebeke 580 komm. praeter 40 manifestos hereticos.

(64) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1670: voor Mater 1000 komm. ultra multos tepidos catholicos et vatillantes sunt 60 pertinaces heretici, voor Zegelsem desunt 10 heretici.

(65) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1671: voor Mater desunt pertinaces heretici amplius quam 60, voor Schorisse sunt aliqui suspecti heretici, voor Sint-Maria-Horebeke desunt 32 pertinaces heretici.

(66) *ibidem*, Act.Decan.Rothn. van 1672: voor Sint-Kornelius-Horebeke desunt 5 heretici, voor Sint-Maria-Horebeke desunt circiter 30 heretici, voor Zegelsem desunt plures heretici.

(67) R.A.G., Schorisse, nr. 4.

(68) R.A.G., Bisdóm M 15, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1680: voor Mater 759 komm. exceptis 9 tepides et 49 heretici, voor Sint-Maria-Horebeke circiter 50 heretici, voor Sint-Kornelius-Horebeke 3 heretici.

(69) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1690: voor Mater desunt 120 heretici, voor Sint-Maria-Horebeke 50 heretici.

1693 ⁷⁰	903 (980)	—	±1000	180	290	550 (600)	406 (412)
1695 ⁷¹	924 (1044)	120	—	170	295	560	453
1696 ⁷²	920 (1040)	120	900	176	258	470 (557)	476
1697 ⁷³	920 (1040)	120	±900	176	250	450 (537)	470
1698 ⁷⁴	925 (1045)	—	±950	—	260	470 (557)	—
1699 ⁷⁵	950 (1070)	—	850	170	270	500 (587)	422
1700 ⁷⁶	930 (1050)	—	800	180	300	525 (610)	460
1701 ⁷⁷	950 (1070)	—	900	200	325	550 (635)	494

(70) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1693: voor Mater komm. sine 61 hereticis desunt 16 tepidi, voor Sint-Maria-Horebeke circiter 50 heretici, voor Zegelsem desunt 2 familiae hereticae.

(71) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1695: voor Mater 924 komm. absque heretici circiter 120.

(72) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1696: voor Mater heretici idem, numerus non augmentatur, voor Sint-Maria-Horebeke 29 familiae hereticorum.

(73) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1697: voor Mater heretici idem, voor Sint-Maria-Horebeke familiae hereticorum non sunt augmentatae.

(74) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1698: voor Mater heretici idem qui alio onno, voor Sint-Maria-Horebeke familiae hereticae eadem.

(75) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1699: voor Mater heretici idem, non augmentur, voor Schorisse staat er nog bij: desunt multi precepto paschali, voor Sint-Maria-Horebeke heretici idem.

(76) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1700: voor Mater desunt aliqui tepidi, numerus hereticorum idem, voor Schorisse desunt aliqui pigri, voor Sint-Maria-Horebeke heretici idem.

(77) *ibidem*, Act.Visit.Decan.Rothn. van 1701: voor Mater heretici ordinarii, voor Sint-Maria-Horebeke pauci desunt, plures heretici discesserunt in Hollandiam, aliqui conversi.

BIJLAGE II

DE GEGEVENS DER PAROCHIEREGISTERS

1. De Jaartotalen der Geboorten

	Mater	Rozebeke	Schorisse	St.-Blasius- Boekel	St.-Kornelis- Horebeke	St.-Maria- Horebeke	Zegelsem
1621	—	—	48	—	—	23	—
1622	—	—	45	—	—	22	—
1623	—	—	38	—	—	30	—
1624	—	—	52	—	—	23	—
1625	—	—	51	—	—	24	—
1626	—	—	48	—	—	29	—
1627	—	—	45	—	—	20	—
1628	—	—	56	—	—	33	30
1629	—	—	52	—	—	24	32
1630	—	—	72	—	—	23	37
1631	—	—	44	—	—	19	31
1632	—	—	46	—	—	23	28
1633	—	—	62	—	—	22	37
1634	—	—	50	—	—	35	27
1635	—	—	60	—	—	27	36
1636	—	—	63	—	—	23	35
1637	—	—	70	—	—	29	32
1638	—	—	45	—	—	23	30
1639	—	—	50	—	—	18	22
1640	—	—	64	—	—	30	24
1641	—	—	47	—	—	19	23
1642	—	—	38	—	—	20	30
1643	—	—	68	—	—	22	30
1644	—	—	54	—	—	31	27
1645	—	—	47	—	—	29	—
1646	—	—	59	—	—	16	—
1647	—	—	56	—	—	22	—
1648	—	5	47	—	—	23	—
1649	—	2	53	—	—	25	—
1650	—	5	39	—	—	13	—
1651	—	5	34	—	—	20	—
1652	—	2	52	—	—	25	—
1653	—	8	54	—	—	28	—
1654	—	4	57	—	—	27	—
1655	—	10	54	—	—	38	—

1656	—	11	62	—	—	30	—
1657	—	3	73	—	—	25	—
1658	—	13	74	—	—	26	—
1659	—	5	35	—	—	15	26
1660	—	10	74	—	—	onvol.	38
1661	—	7	81	—	—	30	44
1662	—	3	48	7	—	21	39
1663	—	8	83	3	—	22	51
1664	—	5	66	3	—	28	48
1665	—	4	79	3	—	29	47
1666	—	9	78	7	—	39	50
1667	—	8	72	7	—	28	44
1668	—	—	51	9	—	29	36
1669	—	—	74	17	—	22	39
1670	—	—	72	8	16	26	48
1671	—	—	62	12	11	28	31
1672	—	—	81	9	17	40	49
1673	—	—	62	5	13	37	40
1674	—	—	59	13	18	38	26
1675	63	—	63	10	12	29	33
1676	64	—	58	13	11	35	25
1677	37	—	50	11	14	32	11
1678	23	—	33	2	6	7	16
1679	73	—	67	7	13	27	31
1680	47	3	59	5	17	37	32
1681	61	10	55	13	22	32	29
1682	46	4	61	8	18	43	30
1683	63	9	58	12	20	38	24
1684	37	2	50	6	19	37	onvol.
1685	47	10	45	11	15	36	21
1686	68	10	77	8	17	28	30
1687	48	8	76	15	21	39	32
1688	54	12	70	14	17	35	26
1689	68	11	83	9	17	48	51
1690	58	11	65	3	16	39	28
1691	68	6	55	3	16	38	32
1692	74	8	65	12	20	34	40
1693	57	5	69	6	20	29	27
1694	49	3	35	4	12	28	16
1695	55	6	49	12	16	33	30
1696	70	9	60	13	22	29	35
1697	63	7	48	9	9	42	22
1698	48	9	46	4	14	23	19
1699	56	3	40	9	11	26	23
1700	52	7	42	10	21	25	31
1701	59	6	69	13	18	35	26
1702	66	6	58	12	19	32	29
1703	59	7	60	14	18	32	33

(39) DE BEVOLKINGSEVOLUTIE IN HET LAND VAN SCHORISSE 91

1704	66	6	53	10	28	23	25
1705	68	8	65	8	11	28	32
1706	73	8	47	12	16	27	33
1707	67	4	50	9	20	20 + (2) = 22(A)	21
1708	69	4	59	4	18	33 + (3) = 36	37
1709	25	6	41	6	13	23 + (4) = 27	21
1710	37	7	32	10	16	21 + (2) = 23	18
1711	66	9	64	11	18	37 + (3) = 40	27
1712	63	10	55	14	19	28 + (3) = 31	21
1713	53	5	47	7	18	34 + (5) = 39	24
1714	52	11	47	11	11	29 + (5) = 34	32
1715	67	11	58	14	22	31 + (9) = 40	25
1716	64	12	57	18	20	36 + (1) = 37	32
1717	62	10	58	18	15	32	21
1718	64	13	54	12	26	37 + (1) = 38	36
1719	69	8	60	17	21	45	27
1720	54	12	65	19	26	38 + (2) = 40	19
1721	41	5	51	9	21	32 + (2) = 34	21
1722	72	11	76	14	20	46 + (2) = 48	36
1723	69	11	59	18	24	38 + (2) = 40	28
1724	47	11	81	15	18	40 + (2) = 42	27
1725	58	12	62	19	17	36 + (3) = 39	36
1726	57	9	47	13	11	22 + (1) = 23	33
1727	67	8	62	16	12	30 + (1) = 31	26
1728	62	7	62	21	9	29 + (1) = 30	25
1729	61	12	63	14	10	31 + (2) = 33	29
1730	66	14	66	20	19	39	32
1731	72	5	74	17	15	30 + (2) = 32	32
1732	66	12	66	24	21	49 + (2) = 51	34
1733	60	8	75	11	20	31 + (5) = 36	32
1734	89	10	78	18	23	41 + (2) = 43	43
1735	73	6	62	12	22	39 + (6) = 45	37
1736	86	7	76	16	23	37 + (2) = 39	37
1737	73	10	73	12	18	44 + (2) = 46	44
1738	92	10	57	13	21	30 + (2) = 32	35
1739	86	6	58	18	30	27 + (3) = 30	36
1740	75	7	53	11	18	40 + (1) = 41	37
1741	49	11	42	8	16	34	24
1742	77	11	65	20	21	38 + (2) = 40	32
1743	74	5	67	10	23	44 + (3) = 47	42
1744	73	7	66	17	14	45 + (2) = 47	34
1745	65	8	79	11	31	41 + (2) = 43	35
1746	78	7	57	6	15	35	28
1747	94	8	91	8	26	51	45
1748	84	11	74	17	30	56	43

(A) De cijfers tussen haakjes bijgevoegd bij de geboorten geven de geboorten der protestanten weder.

1749	71	7	87	11	21	$40+(1)=41$	31
1750	94	12	84	16	24	$39+(2)=41$	45
1751	71	5	67	23	22	$53+(1)+54$	32
1752	74	9	75	15	32	37	31
1753	77	11	86	18	27	$39+(1)=40$	34
1754	81	8	81	28	21	$35+(1)=36$	32
1755	83	9	102	24	24	$39+(2)=41$	37
1756	75	8	92	26	25	$46+(1)=47$	50
1757	85	7	90	20	25	$37+(3)=40$	28
1758	73	5	78	22	21	$38+(2)=40$	44
1759	88	6	98	24	26	$43+(1)=44$	53
1760	68	6	79	17	26	$34+(3)=37$	39
1761	91	11	88	22	27	$43+(2)=45$	47
1762	69	9	91	24	25	$40+(2)=42$	55
1763	75	8	86	15	27	$43+(1)=44$	50
1764	76	11	84	27	24	$40+(1)=41$	40
1765	80	10	93	21	26	52	62
1766	94	6	77	25	25	$46+(3)=49$	46
1767	73	13	78	21	24	$40+(5)=45$	45
1768	90	7	84	21	23	25	77
1769	87	3	93	24	29	$66+(4)=70$	49
1770	89	12	80	19	29	$36+(8)=44$	50
1771	86	5	77	23	24	$41+(2)=43$	43
1772	88	3	92	20	30	$34+(2)=36$	54
1773	84	9	70	17	23	$47+(4)=51$	36
1774	75	12	77	14	24	$36+(3)=39$	53
1775	82	8	81	22	23	$39+(4)=43$	41
1776	95	14	88	17	34	$38+(2)=40$	51
1777	101	7	78	27	21	$41+(3)=44$	45
1778	100	10	98	21	23	$43+(2)=45$	41
1779	106	12	90	21	22	$44+(2)=46$	57
1780	94	—	105	26	24	$37+(3)=40$	52
1781	93	—	94	14	27	$36+(2)=38$	53
1782	82	—	100	14	27	$40+(2)=42$	46
1783	103	—	97	25	27	$38+(3)=41$	39
1784	90	—	98	21	26	$33+(1)=34$	45
1785	112	—	101	19	27	$34+(6)=40$	37
1786	102	—	103	12	29	$49+(1)=50$	59
1787	91	—	107	15	30	$44+(4)=48$	39
1788	103	—	113	26	28	$41+(4)=45$	50
1789	98	—	101	13	30	$41+(3)=44$	52
1790	126	—	109	26	25	$48+(1)=49$	51
1791	110	—	99	24	34	$34+(3)=37$	59
1792	116	—	91	24	30	$47+(1)=48$	41
1793	114	—	104	15	22	$43+(2)=45$	46
1794	99	—	95	28	31	35	45
1795	90	—	77	16	25	$36+(2)=38$	46

2. Tienjaarlijkse Gemiddelden der Geboorten

	Mater	Rozebeke	Schorisse	St.-Blasius- Boekel	St.-Kornelis- Horebeke	St.-Maria- Horebeke	Zegelsem
1621-1625 ¹	—	—	46,8	—	—	24,4	—
1626-1635	—	—	53,5	—	—	25,5	32,2 ²
1636-1645	—	—	54,6	—	—	24,4	28, ³
1646-1655	—	5,1 ⁴	50,5	—	—	23,7	—
1656-1665	—	6,9	67,5	4 ⁵	—	25,1	41,8 ⁶
1666-1675	—	—	67,4	9,7	14,5 ⁷	31,6	39,6
1676-1685	49,8	6,3 ⁸	53,6	8,8	15,5	32,4	24,3
1686-1695	59,9	8	64,4	8,6	17,2	35,1	32,3
1696-1705	60,7	6,8	54,1	10,2	17,1	29,5	27,5
1706-1715	57,2	7,5	50	9,8	17	31,9	24,9
1716-1725	60	10,5	62,3	15,9	20,8	39,5	28,3
1726-1735	67,3	9,1	65,4	16,6	16,2	36,3	32,3
1736-1745	75	8,2	63,6	13,6	21,5	39,9	35,6
1746-1755	80,7	8,7	80,4	16,6	24,2	43,2	35,8
1756-1765	78	8,1	87,9	21,8	25,2	43,2	46,8
1766-1775	84,8	7,8	80,9	20,6	25,4	44,5	45,4
1776-1785	97,8	10,7 ⁹	94,7	20,5	25,8	41	45,6
1786-1795	104,9	—	99,9	19,9	28,4	43,9	48,8

(1) 5 gegevens.

(2) 8 gegevens : 1626 en 27 ontbreken.

(3) 9 gegevens : 1645 ontbreekt.

(4) 8 gegevens : 1646-47 ontbreken.

(5) 4 gegevens : 1656-61 ontbreken.

(6) 7 gegevens : 1656-57 en 58 ontbreken.

(7) 6 gegevens : 1666-67-68 en 69 ontbreken.

(8) 6 gegevens : 1676,77,78 en 79 ontbreken.

(9) 4 gegevens : 1780-85 ontbreken.

3. De Jaartotalen der Huwelijken

	Mater	Kozebeke	Schorisse	St.-Blasius- Bockel	St.-Kornelis- Horebeke	St.-Maris- Horebeke	Zegelsen
1619	—	—	—	—	—	7	—
1620	—	—	—	—	—	8	—
1621	—	—	—	—	—	8	—
1622	—	—	—	—	—	9	—
1623	—	—	—	—	—	8	—
1624	—	—	—	—	—	7	—
1625	—	—	—	—	—	2	—
1626	—	—	—	—	—	2	—
1627	—	—	—	—	—	1	—
1628	—	—	—	—	—	7	—
1629	—	—	—	—	—	7	—
1630	—	—	—	—	—	3	—
1631	—	—	—	—	—	2	—
1632	—	—	—	—	—	geen	—
1633	—	—	—	—	—	4	—
1634	—	—	—	—	—	1	—
1635	—	—	—	—	—	2	—
1636	—	—	—	—	—	2	—
1637	—	—	—	—	—	2	—
1638	—	—	—	—	—	3	—
1639	—	—	—	—	—	3	—
1640	—	—	—	—	—	3	—
1641	—	—	—	—	—	1	—
1642	—	—	—	—	—	6	—
1643	—	—	—	—	—	7	—
1644	—	—	—	—	—	5	—
1645	—	—	—	—	—	4	—
1646	—	—	—	—	—	6	—
1647	—	—	—	—	—	8	—
1648	—	—	—	—	—	5	—
1649	—	—	—	—	—	4	—
1650	—	—	—	—	—	7	—
1651	—	1	—	—	—	2	—
1652	—	1	—	—	—	5	—
1653	—	1	—	—	—	6	—
1654	—	geen	—	—	—	5	—
1655	—	1	—	—	—	4	—
1656	—	2	—	—	—	5	—
1657	—	2	—	—	—	7	—

1658	—	3	—	—	—	3	—
1659	—	3	—	—	—	3	13
1660	—	1	—	—	—	4	16
1661	—	2	—	—	—	6	17
1662	—	1	—	—	—	6	10
1663	—	2	—	—	—	3	8
1664	—	geen	—	—	—	4	15
1665	—	1	—	—	—	6	15
1666	—	1	—	—	—	10	12
1667	—	geen	—	—	—	ontbr.	3
1668	—	2	—	—	—	18	6
1669	—	3	—	—	—	9	9
1670	—	3	—	—	4	4	7
1671	—	2	—	1	1	9	6
1672	—	1	—	3	7	10	12
1673	—	geen	—	4	5	9	6
1674	—	2	—	3	2	5	4
1675	—	4	—	4	7	9	6
1676	—	geen	—	3	6	8	5
1677	—	geen	—	2	1	8	6
1678	—	1	—	2	11	12	13
1679	—	2	—	2	5	7	9
1680	—	1	—	3	3	6	9
1681	—	1	—	2	6	7	7
1682	—	2	—	5	geen	9	2
1683	—	1	—	3	1	9	7
1684	—	geen	—	1	2	10	onvol.
1685	—	1	—	2	3	7	14
1686	—	5	—	5	6	4	7
1687	—	geen	—	geen	3	4	5
1688	—	3	—	2	3	7	7
1689	—	5	—	2	6	6	4
1690	—	1	—	geen	5	13	2
1691	—	3	—	5	2	12	8
1692	—	2	—	3	6	3	4
1693	—	1	—	5	geen	6	3
1694	8	2	—	6	3	3	5
1695	13	3	7	geen	2	4	6
1696	12	2	10	3	5	5	9
1697	10	1	8	geen	3	5	3
1698	11	geen	10	4	3	7	3
1699	7	2	5	1	2	5	4
1700	15	1	21	3	2	11	4
1701	9	4	12	4	2	6	10
1702	12	1	9	3	1	11	10
1703	11	3	13	1	2	5	2
1704	13	3	13	3	4	5	11
1705	19	2	4	2	8	11	6

1706	19	1	7	1	4	4	6
1707	12	2	26	2	7	15	11
1708	10	geen	14	geen	3	6	7
1709	6	3	7	2	3	3	2
1710	9	2	7	3	4	8	3
1711	11	1	11	5	3	11	12
1712	14	3	13	5	2	7	4
1713	19	3	11	geen	3	8	9
1714	12	4	7	7	2	14	5
1715	16	4	15	4	5	10	7
1716	12	1	14	2	4	8	7
1717	7	geen	17	3	6	10	6
1718	22	geen	14	2	2	12	12
1719	16	3	12	geen	5	12	5
1720	12	1	18	4	8	6	9
1721	12	2	12	3	8	11	6
1722	20	3	21	7	8	8	7
1723	19	3	10	4	2	9	10
1724	6	1	17	4	geen	6	2
1725	18	1	10	2	3	6	7
1726	12	1	10	5	5	7	9
1727	13	2	14	geen	3	7	4
1728	14	2	21	5	5	7	4
1729	20	3	14	2	geen	7	9
1730	22	geen	13	2	4	5	8
1731	20	2	13	4	10	14	5
1732	20	geen	15	5	4	7	5
1733	24	3	14	5	7	8	4
1734	17	1	17	geen	6	7	5
1735	24	1	14	4	3	4	8
1736	22	1	7	geen	6	4	6
1737	20	geen	9	4	4	10	8
1738	11	1	6	3	7	7	12
1739	13	3	6	3	5	9	8
1740	11	3	6	2	5	$11 + (2) = 13(A)$	2
1741	14	3	15	4	2	9	16
1742	18	2	16	4	8	11	13
1743	24	2	13	2	5	$9 + (2) = 11$	15
1744	15	geen	22	2	5	12	6
1745	25	4	13	4	6	$15 + (3) = 18$	5
1746	30	2	26	2	12	11	9
1747	17	4	13	1	4	18	8
1748	8	2	15	3	8	6	8
1749	26	2	13	2	6	10	7
1750	23	1	19	6	5	$9 + (1) = 10$	11
1751	16	2	9	geen	5	8	4

(A) De cijfers tussen haakjes geven de huwelijken weer der protestanten.

1752	14	geen	9	6	4	7	9
1753	14	1	13	7	4	7	5
1754	19	geen	19	6	5	11+(1)=12	12
1755	19	geen	17	2	6	8	8
1756	13	1	11	2	2	11	13
1757	20	3	12	3	9	11	8
1758	17	1	14	6	7	14+(1)=15	19
1759	18	3	16	4	8	11+(1)=12	13
1760	29	3	9	4	5	15	5
1761	18	1	22	4	2	15	12
1762	18	2	13	2	6	13+(1)=14	7
1763	12	2	14	2	8	10	8
1764	22	1	14	2	7	14+(2)=16	9
1765	22	3	19	10	5	17	10
1766	14	1	14	4	3	10	7
1767	17	2	14	8	6	12	7
1768	15	2	19	5	5	9+(1)=10	6
1769	19	5	14	1	6	10	11
1770	14	2	19	2	2	12+(1)=13	11
1771	26	2	24	2	9	9+(1)=10	7
1772	25	5	8	2	6	15+(2)=17	8
1773	20	2	13	3	4	12+(2)=14	10
1774	16	2	19	5	9	9+(1)=10	8
1775	26	3	16	7	11	16+(2)=18	13
1776	29	2	18	4	5	9+(1)=10	10
1777	21	7	19	9	2	9+(2)=11	8
1778	26	5	23	6	4	13+(2)=15	9
1779	34	geen	19	6	7	3	11
1780	20	2	13	4	7	14	8
1781	19	—	26	geen	2	9	8
1782	10	—	29	2	7	7	12
1783	16	—	18	—	6	14	8
1784	20	—	20	—	4	10	11
1785	29	—	19	—	13	12+(2)=14	8
1786	23	—	30	—	6	11+(2)=13	16
1787	31	—	22	—	9	16+(1)=17	8
1788	25	—	11	—	6	10	14
1789	26	—	18	—	9	6	4
1790	27	—	25	—	4	11+(1)=12	13
1791	29	—	21	—	4	10	7
1792	25	—	17	—	5	10+(1)=11	15
1793	21	—	12	—	4	17	14
1794	17	—	17	—	5	10+(1)=11	20
1795	21	—	21	—	7	15+(1)=16	13

4. Tienjaarlijkse Gemiddelden der Huwelijken

	Mater	Rozebeke	Schorisse	St.-Blasius- Boeke	St.-Kornelis- Horebeke	St.-Maria- Horebeke	Zegelsem
1616-1625	—	—	—	—	—	7 ¹	—
1626-1635	—	—	—	—	—	2,9	—
1636-1645	—	—	—	—	—	3,6	—
1646-1655	—	—	—	—	—	5,2	—
1656-1665	—	1,7	—	—	—	4,7	13,4 ²
1666-1675	—	1,8	—	3 ³	4,3 ⁴	9,2	7,1
1676-1685	—	0,9	—	2,5	3,8	8,3	8
1686-1695	—	2,5	—	2,8	3,6	6,2	5,1
1696-1705	11,9	1,9	10,5	2,4	3,2	7,1	6,2
1706-1715	12,8	2,3	11,8	2,9	3,6	8,6	6,6
1716-1725	14,4	1,5	13,5	3,1	4,6	8,8	7,1
1726-1735	18,6	1,5	14,5	3,2	4,7	7,3	7,2
1736-1745	17,3	1,9	11,3	2,8	5,3	10,4	9,1
1746-1755	18,8	1,4	15,3	3,5	5,9	9,7	8,1
1756-1765	18,9	2	14,4	3,9	5,9	13,6	10,4
1766-1775	19,2	2,6	16	3,9	6,1	12,4	8,8
1776-1785	22,4	3,2 ⁵	20,4	4,4 ⁶	5,7	10,7	9,3
1786-1795	24,5	—	18,5	—	5,9	11,2	12,4

(1) 7 gegevens : 1616, 17 en 18 ontbreken.

(2) 7 gegevens : 1656, 57 en 58 ontbreken.

(3) 5 gegevens : 1666, 67, 68, 69 en 70 ontbreken.

(4) 6 gegevens : 1666, 67, 68 en 69 ontbreken.

(5) 5 gegevens : 1781, 82, 83, 84 en 85 ontbreken.

(6) 7 gegevens : 1783, 84 en 85 ontbreken.

De verwoestingen aangericht door de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18e eeuw.

DOOR

D. DALLE

Het vetmesten van mager vee en de productie van boter, dit is voldoende gekend, was de voornaamste bron van inkomen van de Veurnse landbouw. Achttiende-eeuwse waarnemers o.a. priester Mann en Derival hebben trouwens hun lof voor de veestapel van Veurne-Ambacht niet gespaard¹. Preciese gegevens omtrent de sterkte van de rundveestapel in dit gewest delen zij evenwel niet mee. Alleen bij priester Mann, waar hij meedeelt dat in de kasselrij Veurne ongeveer 100.000 stuks vee door de epidemieën verloren ging², vinden wij een vage suggestie omtrent de plaats die de veeteelt aldaar innam. Prof. H. Van Houtte moest in zijn *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*, genoegen nemen met deze weinig preciese gegevens.

De auteurs van de geschiedenis der stad en kasselrij Veurne³ raken het probleem een paar keren aan. Een eerste maal delen zij mee dat in 1778 de rundveestapel uit 33 à 34.000 stuks bestond⁴. Verder publiceren zij een statistiek waaruit moet blijken dat tussen juni 1770 en februari 1772, 10.844 stuks hoornvee krepeerde en slechts 7777 stuks de rundveeziekte overleefde⁵. Dit laatste document vonden wij terug. Het is getiteld «*Recapitulatie van 't hoornvee binnen de stad ende casselrije van Veurne genoemd de keure, getrockken uyt de denombrementen van dese prochiën, gearresteert tot ende met lesten februari 1772.*»⁶

Het is duidelijk dat deze tabel niet de verwoestingen van de veeplaag weergeeft maar wel de samenstelling van de rundveestapel in februari 1772. De vergissing van De Potter en zijn co-auteurs spruit voort uit een verkeerde interpretatie van de in genoemde statistiek gebruikte termen «*onghenezen*» en «*ghenezen*» vee. «*Onghenezen*» heeft niet

(1) H. VAN HOUTTE, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*, Gent 1920, blz. 463-464.

(2) MANN, *Histoire naturelle des Pays-Bas maritimes, Mémoire de l'Académie Impériale et Royale*, dl. IV, blz. 126. Cnf. H. VAN HOUTTE, a.w., blz. 462-463.

(3) F. DE POTTER, E. RONSE, P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, 2 delen, Gent 1873.

(4) F. DE POTTER, E. RONSE, P. BORRE, a.w., dl. I, blz. 14.

(5) *Ibidem*, blz. 17. Het eerste ziektegeval in de kasselrij Veurne werd einde juni 1770 genoteerd.

(6) S(tads) A(rchief) V(eurne), bundel 1161 B. De statistiek wordt verdeeld in 3 rubrieken I: genezen vee: 7777.

II: ongenezen vee: 10.844.

III: genezen en ongenezen vee: 18.621.

de betekenis van gekrepeerd die schrijvers eraan gehecht hebben. Bedoeld worden deze dieren die nooit door de ziekte aangetast werden⁷.

Het onderscheid dat in de tabel tussen beide categorieën dieren gemaakt wordt vindt zijn verklaring in een algemeen verspreide opvatting dat het genezen vee, in sommige streken « reeuwers » genoemd, immuun was voor de ziekte⁸. Onze landbouwers waren zo zeker van dit feit dat ze de leemten in hun stallen aanvulden door aankoop van genezen vee⁹ waarvoor ze trouwens een hogere prijs betaalden¹⁰.

In februari 1772, d.i. meer dan een half jaar na het verdwijnen van de veeplaag¹¹ telde de rundveestapel bijgevolg slechts 18.621 stuks.

Bij het beoordelen van dit cijfer moet men rekening houden met het feit dat pas sinds september 1771 de aankoop van mager vee in Frankrijk mogelijk was terwijl de uitvoer van mestvee naar Frankrijk toegelaten was tussen 19 juli en 1 december 1771¹². Wij geloven dan ook niet dat de rundveestapel, reeds in februari 1772, het voor de winterperiode normale peil bereikte.

Een stuk in het archief van de Raad van Vlaanderen¹³ geeft de samenstelling van de rundveestapel in de kasselrij Veurne op 29 augustus 1770 (26.842 stuks) en het aantal gekrepeerde en afgemaakte dieren tussen 29 augustus en 5 december (5.534 stuks). Een aanvullende staat vermeldt voor de periode 6 december 1770 - 1 maart 1771 : 2.406 gekrepeerde dieren. Ook deze cijfers geven geen volledige voldoening betreffende de samenstelling van de rundveestapel vóór het uitbreken van de epidemie. Wij moeten n.l. rekening houden met de mogelijkheid dat op het

(7) Op 4 juni 1771 gaf de magistraat bevel « alle het onghenezen hoornvee, pasturerend binnen een half quartier uurs van de platse alwaer de contagieuse sieckte soude teecken » af te slachten. Een franse tekst van 30 mei 1771, noemt dezelfde dieren « le bétail qui n'a point passé la maladie » (S.A.V., bundel 1161 A).

(8) S.A.V., bundel 1162 B, mémoire van de afgevaardigden van Westvlaanderen, maart 1774 « les bêtes une fois échappées ne sont plus sujettes à une seconde atteinte ». De veeartsen van Armentières en Weppes verklaren op 7 mei 1774, « que depuis que la maladie épidémique des bestes à cornes règne, ils n'ont jamais vu ni entendu parler qu'aucuns veaux provenus de bestiaux guéries de ladite maladie eussent été attequez de la même maladie ». De inwoners van Noord- en Zuidschote zijn er van overtuigd dat de veeplaag zich niet meer vertoond heeft tussen 29 november 1771 en 12 april 1774, omdat in hun stallen reeuwers zijn ».

(9) S.A.V., bundel 1161 A, rekwest van april 1772.

(10) S.A.V., bundel 1162 B « chaque animal guérie a acqui par la guérison une augmentation de prix intrinsèque, qu'ils estiment le fort contre le faible à la somme de 72 livres de France » verklaren de veeartsen. De landbouwers van Poperinge oordelen « dat de hoornbeesten genezen van de besmettelijke ziekte minstens het dubbel weirdig zijn ». Verklaringen in dezelfde zin werden afgelegd door landbouwers en handelaars van de kasselrij Ieper, van het Brugse Vrije en van Noord Frankrijk.

(11) Einde juni 1770 werd het eerste ziektegeval in de kasselrij Veurne genoteerd (S.A.V., b. 1161 A. Cnf. F. DE POTTER, a.w., dl. I, blz. 15). In een brief van 31 juli 1771 (S.A.V., b. 1158) lezen wij : « nous vous déclarons en vérité que la maladie épizootique du bétail n'a presque point marquée depuis cinq mois en cette chatellenie et qu'elle en est présentement entièrement exempte depuis plus que deux mois ».

(12) S.A.V., b. 1158.

(13) R.A.G., Raad van Vlaanderen, 3704.

ogenblik van het uitbreken van de veeplaag in de kasselrij (einde juni 1770) — tengevolge een geringere aanvoer van mager vee enerzijds, tengevolge een grotere binnenlandse afzet tussen december 1769 en juli 1770¹⁴ anderzijds — de rundveestapel minder sterk was dan andere jaren.

Verder geeft de tabel geen volledig beeld van de schade door de veeplaag aangericht. Het aantal dieren gekrepeerd tussen einde juni en 29 augustus 1770, evenals dit gekrepeerd na 1 maart 1771 ontsnapt ons¹⁵. Toch helpt de besproken statistiek ons een eind vooruit. Volgens de opgave van 29 augustus 1770 vertegenwoordigen de « ossen van ouden » en de « vette-ende melckkoeien » ongeveer 50% van de totale rundveestapel. Deze categorie van dieren is 's zomers onderworpen aan een speciale belasting (« vaclage »).

Het aantal dieren waarvoor de belasting betaald werd wordt regelmatig vermeld in de registers van de domeinen en de lopende middelen. Vermenigvuldigen wij nu deze gegevens met twee dan bekomen wij een cijfer dat de samenstelling van de totale rundveestapel benadert¹⁶.

Zowel in 1762¹⁷ als in 1768¹⁸ waren in de bureaus Diksmuide, Veurne, Lo en Roesbrugge¹⁹ ongeveer 18.000 ossen en koeien aan de belasting onderworpen. Dit cijfer veronderstelt een totale rundveestapel van 36.000 stuks. Het komt overeen met de schatting van de veestapel door de magistraat van de stad en kasselrij Veurne²⁰.

In de zomer 1771 — sinds mei werden geen gevallen van ziekte meer genoteerd²¹ — waren in hiervoor genoemde fiskale omschrijvingen

(14) Om de prijsstijging van het vlees, veroorzaakt door de grote sterfte onder het Hollands vee en het stopzetten van de Hollandse invoer tegen te werken werd de uitvoer van runderen op 9 december 1769 verboden (H. VAN HOUTTE, a.w. blz. 515).

(15) Betreffende de sterfte na 1 maart 1771 zie hiervoor noot 11. Wij vermoeden dat de sterfte tussen juni en einde augustus 1770 eveneens gering was in de kasselrij Veurne. In afwijking op de ordonnantie van 9 december 1769 verkreeg de bevolking van het Brugse Vrije en van de kasselrijen Veurne en Kortrijk « particuliere permissiën van naer Vranckrijck te laeten gaen een deel van hun hoornvee ende vandaer maegere beesten weder te brengen ». Alhoewel deze afwijking op 23 mei 1770 ingetrokken werd (Plak. v. Vlaanderen, VI, 1392) verkreeg Veurne de toelating tussen 27 juni en 1 september, 1200 stuks vee naar Frankrijk uit te voeren, contingent dat op 3 september op 3.000 stuks — te leveren vóór 1 januari 1771 — gebracht wordt. Tengevolge de verdere uitbreiding van de ziekte wordt de afwijking op 28 november 1770 ingetrokken (Pl. van Vlaanderen, VI, 1396).

(16) Dat de verhouding te verdedigen is blijkt uit volgende vergelijking: volgens F. DE POTTER (hiervoor blz. 1) telde de rundveestapel in 1778 ongeveer 33 à 34.000 stuks. In genoemd jaar waren 16.313 ossen en koeien aan de belasting onderworpen (A.R.A., Rekenkamer 3143).

(17) A.R.A., Rekenkamer 47.066: 18.122 belaste dieren.

(18) A.R.A., Rekenkamer 47.068: 18.185 belaste dieren.

(19) Deze fiskale omschrijvingen omvatten alle dorpen van de kasselrij.

(20) S.A.V., b. 1161 A, brief van 9 oktober 1770 « ... des fraix qui monteroit à des sommes immenses tant pour rembourser la prisé d'un nombre prodigieux de bêtes tuées et peut être de toutes celles de nostre châtellenie qui montent au nombre de trente six mille ».

(21) Zie hiervoor noot 15.

11.500 ossen en koeien aan de belasting onderworpen ²². Steunend op dit cijfer schatten wij de sterkte van de rundveestapel alsdan op 23.000 stuks. De vergelijking met de rundveestapel vóór het uitbreken van de veeplaag toont een vermindering aan van 13.000 stuks, d.i. 36% ²³.

Steunend op de gegevens van de domeinen en de lopende middelen menen wij te mogen besluiten dat alhoewel de veestapel na 1771 snel aangroeide, hij nooit meer het peil van de jaren 1762--1768 bereikte. Ziehier trouwens de cijfers ²⁴ :

1762	1768	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777
36.244	36.370	23.028	29.438	30.922	31.714	32.628	33.334	32.680
1778	1779	1780	1781	1782	1783			
32.628	33.126	33.458	33.980	32.892	32.408			

(22) A.R.A., Rekenkamer 3136.

(23) In januari 1771 verklaart de magistraat enigszins overdrijvend « que le fleau terrible de la contagion à diminuer au moins de la moitié le nombre du bétail de leur manans » (S.A.V., b. 1161 A).

(24) A.R.A., Rekenkamer 3136-3149 en 47066-47068. Cijfers bureaus Diksmuide Veurne, Lo en Roesbrugge vermenigvuldigd met twee.

Voor gans geretrocedeerd Vlaanderen bedroeg het aantal belaste dieren :

1762	1768	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777
52.608	51.496	44.418	45.114	45.745	47.321	47.847	49.054	48.470
1778	1779	1780	1781	1782	1783			
48.427	48.617	49.855	50.133	49.621	48.283			

wat voor dit gewest een totale veestapel van een 100.000 tal runderen veronderstelt

Pogingen tot heropbeuring van de wolnijverheid te Veurne (15de - 17de eeuw).

DOOR

D. DALLE

In « Une industrie urbaine du XIVe au XVIIe siècle. L'industrie de la laine à Bergues-Saint-Winoc » trok E. Coornaert een parallel tussen de wolindustrie van St.-Winoksbergen en die van Veurne ¹. De eminente geleerde drukte zijn spijt uit dat hij het archief der stad Veurne, dat naar zijn mening interessante gegevens over de wolnijverheid (15de - 16de eeuw) moest bevatten, niet kon raadplegen ². Wij hebben genoemd depot stelselmatig doorzocht. Alleen uit de stadsrekeningen konden wij enkele gegevens putten, gegevens die ons toelaten een vollediger beeld op te hangen van de pogingen die de magistraat van Veurne in 't werk stelde om de reeds vroeg in verval geraakte « draperie » op te beuren en de saainijverheid in de stad in te voeren.

De lakennijverheid. Enkele schaarse inlichtingen laten vermoeden dat Veurne in de 12de - 13de eeuw, actief deelnam aan het economisch leven. Einde 12de eeuw wordt Veurne immers vermeld onder de steden die deel uitmaakten van de Londense Hanse ³. Het is waarschijnlijk dat de gildeleden, zoals in andere Vlaamse steden, zich hoofdzakelijk met de laken- en wolhandel bezighielden ⁴. Vast staat het dat Veurne in de 13de eeuw een eigen lakenindustrie had. Reeds in 1282 hadden de volgers bijzondere privileges ⁵ en in 1286 bepaalt een Brugse tekst dat die van Veurne, evenals die van Aardenburg en Diksmuide, hun laken in de hallen moeten verkopen ⁶. Daar iedere verdere inlichting over de Veurnse lakennijverheid in de 13de - 14de eeuw ontbreekt, mogen wij met Pirenne ⁷ besluiten dat genoemde industrie slechts een heel geringe ontwikkeling kende. Het feit dat de stadsmagistraat het laken nodig voor het vervaardigen van zijn ceremonieklederen, van 1403 tot 1425, te Ieper ⁸ en in 1428-29 te Brugge ⁹ aanschafte, bewijst trouwens dat alsdan te Veurne geen fijne lakens uit Engelse wol vervaardigd werden.

(1) E. COORNAERT, *Une industrie urbaine du XIVe au XVIIe siècle. L'industrie de la laine à Bergues-Saint-Winoc*, Rennes 1930, blz. 45-50 en 91-94.

(2) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 8.

(3) H. PIRENNE, *La Hanse flamande de Londres* (in: *Les villes et les institutions urbaines*, dl II). Paris-Bruxelles 1939, blz. 172.

(4) G. ESPINAS et H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre au Moyen Age*, Bruxelles 1902-1920, 4 vol., dl. II, blz. 365.

(5) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 46.

(6) G. ESPINAS et H. PIRENNE, *a.w.*, dl. I, blz. 463, § 34.

(7) G. ESPINAS et H. PIRENNE, *a.w.*, dl. II, blz. 365.

(8) S(tads) A(rchief) V(eurne), stadsrekeningen over gemelde periode. De rekeningen vóór 1403, zijn niet bewaard gebleven.

(9) S.A.V., stadsrek. 1428-29, hoofdst. 13.

In laatstgenoemd jaar wordt evenwel een nieuwe hoop geboren. Blijkens een gedeeltelijk bewaarde stadsrekening liet het stadsbestuur een nieuwe tang vervaardigen om het laken « ter perche » te verzegelen¹⁰, terwijl het daaropvolgende jaar de lakenhalle opgeknapt werd¹¹ en nog drie andere tangen besteld werden : een « vande zeghele vande draperie », een van de « cleene » en een van de « groten zeghele vande draperie »¹². Hetzelfde jaar wordt het laken voor de ceremonieklederen van de magistraat te Veurne zelf vervaardigd¹³.

De stadsrekeningen over de periode 1431-32 tot 1436-37 ontbreken. In 1437-38 en volgende jaren wordt het ceremonielaken opnieuw in de grote centra besteld¹⁴. Dit betekent evenwel niet dat de lakenproductie te Veurne volledig stilviel. Een paar posten uit de stadsrekeningen bewijzen het tegendeel. In 1441-42 wordt een tang « mette teikene vande stede daermen de lakene vander stede mede zeighele »¹⁵ vervaardigd; de volders Jan Claissone en Willem de Witte kopen, respectievelijk in 1449-50 en in 1452-53, het poorterschap van de stad¹⁶.

Hoeveel lakens Veurne fabriceerde is ons onbekend. Het aantal tewerkgestelde wevers en volders kennen wij evenmin. Tekenend voor de onbelangrijkheid van hun groep is het evenwel dat, waar over 't algemeen de lakenwevers de linnenwevers als paria's behandelen¹⁷, in Veurne « wullin ende linnenwevers » in 1453 naast elkaar optreden gedurende de feestelijkheden ter gelegenheid van de vrede tussen de graaf en de stad Gent gesloten¹⁸. De hernieuwde keur van 1469¹⁹ levert ons trouwens het bewijs van de onmacht van de Veurnse draperie, ze laat de aankoop en de verkoop toe van « allerande vremde ghevarwede lakinen »²⁰. De lokale industrie wordt door deze bepaling niet opgeofferd vermits verder geëist wordt « dat elc die vremde lakine copen of vercopen wille, dat hij also vele ghevaerwede lakine reede ende drapiere

(10) *Ibidem*, hoofdst. 10.

(11) S.A.V., stadsrek. 1429-31, hoofdst. 6, « ... 200 scoven gloys verdept an de halle ende ande lakenhalle », « van zes kerre aerde gheoorboort an de lakene halle ».

(12) *Ibidem*, hoofdst. 12. Er werd tevens een lade gemaakt om « de tanghe vande draperie » te bewaren (hoofdst. 13).

(13) *Ibidem*. De aankoop van laken voor de ceremonieklederen van de magistraat te Ieper of te Brugge gaf aanleiding tot verschillende posten in de stadsrek. (verpakings- en vervoerkosten, verplaatsingskosten van de magistraat met de aankoop belast enz.). In de stadsrek. van 1429-31 vinden wij wel de aankoop van « neghen lichtblauwen lakene » vermeld, maar geen enkel gegeven betreffende vervoer, verpakking enz...

(14) S.A.V., stadsrek. 1437-38, hoofdst. 2 (te Brugge), 1438-39, hoofdst. 2 (te Antwerpen), 1439-40, hoofdst. 2 (te Ieper). Van 1442-43 af wordt aan de leden van de magistraat een vergoeding uitgekeerd voor de aankoop van kledij.

(15) S.A.V., stadsrek. 1441-42, hoofdst. 11.

(16) S.A.V., stadsrek. 1449-50 en 1452-53.

(17) H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, (vertaling R. DELBECQ) deel III, Gent 1908, blz. 233.

(18) S.A.V., stadsrek. 1452-53, presentwijnen.

(19) F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent 1875, dl. II, bijlage I. Voor de bespreking van deze keur zie E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 45-49.

(20) Keur V, 27

binnen der stede »²¹. In de hoop de industrie nieuw leven in te blazen worden de plaatselijke privileges voor een tijdperk van vier jaar opgeheven en mogen « alle de ghone, wie of waen zij zijn, die hun beneren willen met enighe vanden vorseiden neringhen aengaende de draperie, die neringhen vrij commen doen binnen der stede van Veurne de termijn van vier jaeren naestcommende ghelijc den poorters »²².

Wij bezitten geen rechtstreekse inlichtingen betreffende de toestand van de lakennijverheid in de jaren onmiddellijk volgend op 1469²³. In het beeld van de toestand te Veurne in deze periode, zoekt men echter tevergeefs naar enig spoor van economische opbeuring. Te oordelen naar de cijfers van de Dis van St.-Niklaas is het aantal behoefligen tussen 1469 en 1472 gestegen²⁴. In laatstgenoemd jaar vraagt de magistraat, op grond dat « huerliedier stadt aerne ende niet sterck bewoont was »²⁵, het aantal schepenen te mogen verminderen. In de akte waarbij zulks door Karel de Stoute toegestaan wordt lezen wij de weinig bemoedigende woorden « icelle nostre ville est apparente et tailler d'aller du tout a ruyne, désolacion et dépopulacion veu que en icelle n'a quelque cours de marchandise ou passage »²⁶.

De troebelen volgend op de dood van Karel de Stoute en die slechts een einde zullen nemen met de vrede van Senlis (1493), waren evenmin gunstig voor een economische ontplooiing. In de strijd nochtans die Vlaanderen tegenover Maximiliaan van Oostenrijk plaatste, koos Veurne de partij van de Roomse Koning en verkreeg in 1488 (6 november) van Maximiliaan dat de saainijverheid van het opstandige Hondschote naar Veurne zou overgebracht worden²⁷.

De Potter²⁸ en Coornaert²⁹ — beiden steunen op P. Heinderijcx³⁰ — menen dat Veurne, van 1497 af, poogde de saaiwevers van Hondschote naar Veurne te lokken. Het onderzoek der stadsrekeningen toont evenwel aan dat de maatregelen ten dien tijde door de wethouders genomen, uitsluitend de lakenindustrie aanbelangen en dat Veurne pas in 1505 pogingen aanwendt om de saainijverheid in de stad te vestigen.

Evenals in 1428-29 worden in 1495-96 nieuwe ijzers (acht) vervaar-

(21) Keur V, 27.

(22) Keur V, 35.

(23) De Keur (V, 28) schreef het bijhouden voor van een register waarin alle « vrende lakinen ende de lakinen binnen der stede ghedrapiert » moesten opgetekend worden. Wij hebben dit register niet teruggevonden.

(24) F. DE POTTER, F. RONSE en P. BORRE, *a.w.*, dl. II, blz. 106. Het aantal behoefligen steeg van 80 tot 101. d.i. met 25 %.

(25) P. HEINDERIJCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurneambacht*, (uitgegeven door E. Ronse. z.j. [1861]), dl. II, blz. 154.

(26) *Ibidem*, dl. II, bijlage 18.

(27) S.A.V., Reg. 336, f. 8 « octroyons, consentons et accordons par ces présentes que le fait et exercice desdictz sayes qui se foulloyent tenir et faire audict lieu de Hondschote se tiendra et sera doresnavant en nostre dicie ville de Furnes et non plus en icellui de Hondschote ». Cnf. P. HEINDERIJCX, *a.w.*, II, blz. 192 en E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 92.

(28) F. DE POTTER. E. RONSE en P. BORRE, *a.w.*, dl. II, blz. 7.

(29) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 92.

(30) P. HEINDERIJCX, *a.w.*, dl. II, blz. 243.

digd « omme de lakenen binder stede ghedrapiert mede te tekenen »³¹. Aan vreemde wevers, volders en verwers die zich te Veurne komen vestigen, wordt gedurende twee jaar een huishuurtoelage uitgekeerd³².

Hetzelfde jaar nog komen de eerste stukken laken klaar; de drapiers Adriaan Everaerd en Joos Christiaen die respectievelijk het eerste laken « middelbaer up de cueren » en het eerste laken « vander meesten zeghele » gedrapeerd hadden, worden door de magistraat met een kan wijn vereerd³³.

Alhoewel een paar vreemde arbeidskrachten — twee wevers, twee volders en een verwer³⁴ — zich in de stad komen vestigen, strandde blijkbaar ook deze poging tot heropbeuring van de Veurnse lakenindustrie. Wanneer begin 1501 — nog vooraleer Ieper het privilege van 14 oktober 1501 verkreeg waarbij bepaald werd dat de wevers van Nieuwkerke, Dranouter en Kemmel slechts laken van 40 gangen mochten weven — geruchten de ronde doen dat verscheidene drapiers het inzicht hadden Nieuwkerke te verlaten, zien wij de magistraat van Veurne onmiddellijk pogingen aanwenden om deze drapiers naar Veurne te lokken³⁵. Doch evenmin als de wevers van Nieuwkerke zich na 14 oktober te Ieper willen vestigen³⁶, zullen de drapiers van Nieuwkerke naar Veurne komen waar evenals in eerstgenoemde stad, ieder vrij initiatief door strenge ambachtsreglementen belemmerd werd. De oorzaak van de mislukking van de opeenvolgende pogingen om de Veurnse lakenindustrie te doen herleven dient inderdaad gezocht te worden in het feit dat Veurne evenals de grote centra, de noodzakelijkheid hare oude ambachtelijke organisatie volkomen te wijzigen niet kon aanvaarden. Zelfs de hernieuwde keur van 1469 staat, zoals Coornaert aantoonde³⁷, veel dichterbij de stedelijke lakennijverheid van de 12de-14de eeuw dan bij de « nieuwe draperie » van de 14de-15de eeuw. Hoe Veurne zich vastklampte aan de traditionele draperie als de enige uitkomst, blijkt trouwens duidelijk in 1495-96. Onmiddellijk nadat Filips

(31) S.A.V., stadsrek. 1495-96, f. 12, 1497-98, f. 13 v°

(32) S.A.V., stadsrek. 1495-96 f. 19 « ...thulpe van zine huushure achtervolgende zekere ordonnantie daerup ghemaect ».

(33) S.A.V., stadsrek. 1495-96 f. 27 en 21. De keur van 1469 voorzag het vervaardigen van drie soorten laken: « fine lakenen, die ghereed zullen werden vander bester wulle » (64 « ganghen » van 12 draden), « lakene vander middel wulle » (60 gangen van 12 draden), « lakene vander derde wulle » (56 gangen van 12 draden). E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 92 laat het voorkomen alsof Joos Christiaen het eerste stuk saai vervaardigde.

(34) S.A.V. stadsrek. 1495-96 f. 19 en 1496-97 f. 15 v°: Jacques Hauspiet, verwer, huishuurtoelage 18 lb.; Stadsrek. 1496-97 f. 15 v° en 1497-98 f. 19 v°: Ollevier Merchiaen, wever, Augustin Boddaert, wever en Jeronimus de Costere, voldere, huishuurtoelage 12 lb.; stadsrek. 1500-1501, Jacob Mathou, volder, huishuurtoelage 12 lb... De plaats van herkomst van de inwijkelingen hebben wij niet kunnen achterhalen.

(35) S.A.V., stadsrek. 1500-1501 « Michel van der Meersch ende Augustin Boddaert ghezonden bijde advijse vande wet te Nieuwerkerke omme te sprekene met eneghe drapiers dat zij henlieden vertrec ende refuge souden willen nemen hier binnen de stede omme te drapieren mids datmen ghemeenlike zeide datter vele vertrecken wilden ».

(36) H. PIRENNE, *a.w.*, dl. III, blz. 223, noot 1.

(37) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 45-50.

de Schone — ingevolge voorbijgaande moeilijkheden met Engeland terugkerend tot de oude prohibitieve politiek — de invoer van Engels laken beperkte³⁸, spant Veurne zich in — niettegenstaande het octrooi van 1488 betreffende de saainijverheid — om de oude draperie weer in te voeren.

In het begin van de 16de eeuw (1505-06) zag de magistraat het onzinnige van die houding in en zal hij trachten de saainijverheid in te voeren. Zijn droom de lakennijverheid te doen herleven zegt hij vaarwel. Wel wordt in 1505-06 een zekere Colin door de wet beboet, omdat hij in strijd met de keur³⁹ « een zekere menichte van vremde lakene vercocht hadde ende gheen laken daerjeghen ghereet noch ooc ghecocht dat binder stede ghereet was »⁴⁰ doch in 1508 wordt de verkoop van vreemd laken in Veurne toegelaten mits betaling van een belasting van 10 sch. voor een geheel en van 5 sch. voor een half laken⁴¹. Door deze bepaling wordt de bescherming van de stedelijke lakenindustrie opgegeven. Noodgedwongen treedt Veurne steeds meer en meer de vrijhandel tegemoet. Tussen 1548 en 1558 verkrijgen de vreemde lakenhandelaars, gelet « up de sobre ende cleene neringhe, proffit ende welvaren van deser voors. stede van Veurne », de toelating « allerande wullen lakenen van wat prijse datse zijn » op de woensdagmarkt te verkopen. Ter compensatie worden de lakenhandelaars van Veurne van de belasting op het vreemd laken ontslagen⁴².

De saainijverheid. Op 6 november 1488 bepaalde Maximiliaan van Oostenrijk « que le faict et exercice desdictz sayes qui se foulloyent tenir et faire audict lieu de Hondschote se tiendra et sera doresnavant en nostre dicte ville de Furnes en non plus en icellui lieu de Hondschote »⁴³.

Coornaert, steunend op P. Heinderijcx⁴⁴, meent dat de magistraat van Veurne, na een mislukte poging in 1488, in 1497 de saainijverheid definitief trachtte te vestigen doch dat deze nijverheid in 1507 reeds te niet gegaan was. Over de « nieuwe tocht om de saeyweverie in hunne

(38) H. PIRENNE, *a.w.*, dl. III blz. 218, edicten van 8 april 1494 en 18 januari 1495.

(39) Keur V, 27.

(40) S.A.V., stadsrek. 1505-06, f. 5.

(41) S.A.V., Reg. 329, f. 70, geeft de in augustus 1544 hernieuwde ordonnantie. De datum van de oorspronkelijke ordonnantie vonden wij in de stadsrek. van 1511-12, f. 4. In de stadsrek. wordt het aantal stuks laken dat aldus ingevoerd werd vermeld: 1511-12, f. 4: 7 drapiers voeren 47 geheele en 71 halve laken in; 1512-13, f. 4: 6 drapiers - 43 geheele en 68 halve; 1515-16, f. 4: 8 drapiers - 47 geheele en 71 halve; 1524-25, f. 4: 6 drapiers - 54 geheele en 31 halve; 1525-26, f. 4, 6 drapiers - 54 geheele en 32 halve; 1530-31, f. 4:5 drapiers: 46 geheele en 40 halve; 1536-37, f. 4:6 drapiers - 31 geheele en 58 halve; 1547-48, f. 3vo: 6 drapiers - 18 geheele en 87 halve.

(42) S.A.V., Reg. 329, f. 92.

(43) S.A.V., Reg. 336, f. 8. Cnf. P. HEINDERIJCX, *a.w.*, dl. II, blz. 192 en E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 92.

(44) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 92. P. HEINDERIJCX, *a.w.*, dl. II, blz. 192 en 249-250.

stadt te trecken » door de magistraat, volgens P. Heinderijcx in 1507 ondernomen ⁴⁵, spreekt Coornaert niet.

Hiervoor wezen wij erop dat de maatregelen door de magistraat in 1495-1501 genomen enkel de lakennijverheid betroffen. Het onderzoek der stadsrekeningen toont daarenboven aan dat de bemoeiingen van de magistraat waarover P. Heinderijcx onder het jaar 1507 spreekt, in werkelijkheid de eerste poging betreffen om de saainijverheid in de stad te vestigen ⁴⁶.

Einde 1505-begin 1506 wordt Robert le Becquet, een saaiwever van St.-Omaars door de magistraat naar Veurne ontboden « omme met hem te communicieren vande neringhe van de saeyweverie » ⁴⁷, terwijl op 14 januari 1506 op hun beurt afgevaardigden van de magistraat naar St.-Omaars trekken « omme te communicieren met eenighe saeywevers » ⁴⁸. De besprekingen tussen beide partijen krijgen vaste vorm, wanneer twee saaiwevers van genoemde stad, Nicolaas Plouvier en Filips Herou, op 30 januari met de wet onderhandelen « omme te commen wonen hier binder stede ende de neringhe te doene van de saeyweverie » ⁴⁹. Kort daarop komen acht saaiwevers en een verwer zich in de stad vestigen. Met ieder van hen wordt een afzonderlijke overeenkomst gesloten. De vergoeding die hen uitgekeerd wordt varieert tussen 12 en 132 lb. par. ⁵⁰. Voor drie der aangeworven saaiwevers mogen wij — steunend op de koopsom — aanvaarden dat het tamelijk belangrijke drapiers waren. Van Nicolaas Plouvier weten wij trouwens dat hij de verbintenis aanging, gedurende zes jaar, vier getouwen in werking te houden ⁵¹.

Op 17 februari 1506 worden de saaiwevers door de magistraat ontvangen ⁵² en op 26 februari daaropvolgend komt het eerste stuk saai

(45) P. HEINDERIJCX, *a.w.*, dl. II, blz. 249.

(46) De keur van de saainijverheid werd blijkens de stadsrekeningen, einde februari 1506 opgesteld: « in recreatie als zij (de saaiwevers) onderlinghe gheaccordeert hadden van den cueren van den sayerie ». De tekst van de keur vindt men in het stadsarchief, bundel 303. De keur is duidelijk geïnspireerd op die van St.-Winoksbergen (Cnf. E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 93).

(47) S.A.V., stadsrek. 1505-06, f. 19. Cnf. F. DE POTTER, *a.w.*, dl. II, blz. 7, noot 2.

(48) *Ibidem*, f. 21.

(49) *Ibidem*, f. 23 v°.

(50) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 19 v° « Uytghevene omme te copene zekere saeywevers omme binnen dese stede te vercrighen eene neringhe: Nicolas Plouvier, saeywever omme met al zijn manaije te commen wonen binnen deser stede zes jaeren lanc ende te houdene wercken vier ghetouwen, betaelt bi laste vander wet 132 lb.,; Philips Herou, saeywever betaelt inshghelijcx 132 lb.; Mahieu Blanchemain, saeywever, betaelt inghelijcx 120 lb.; Jehan de Beringue, dit Zeghers, saeywever, betaelt 54 lb.; Pieter de Mol, saeywever, betaelt 72 lb.; Matheus van Morslee, saeywever, betaelt 36 lb.; Willem Bovaert, saeywever, betaelt 36 lb.; Staessin de Fontayne, saeywever, betaelt 12 lb.; Lowijs de Sain, verwere ende conre, betaelt, 48 lb... »

(51) E. COORNAERT, *La draperie-sayerterie d'Hondschoote (XIVe-XVIIIe siècles)*, Rennes 1930, blz. 275. In de 16de eeuw zijn vier getouwen het bezit van een niet onbelangrijke drapier.

(52) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 23 v°.

klaar⁵³. Op dit ogenblik was er noch vollerij noch verwerij in de stad opgeticht. In afwachting van de inrichting van deze bedrijven worden de saaien te Hondschote gevold⁵⁴ en te Diksmuide geverfd⁵⁵. Reeds op 15 maart evenwel trekken de wethouders naar Brugge en vandaar naar Gent « omme te copene de verwerie vander sayen ende andre allame daertoe dienende »⁵⁶. Een « conroy, een ketele, een presse ende andre allamen dienende omme de verwerie » evenals « een cupe omme te blauwerwene » worden op stadskosten aangekocht⁵⁷. Op 17 april wordt de verwerij voor de eerste maal in werking gesteld⁵⁸. De vollerij is pas later klaar gekomen. De juiste datum ontsnaapt ons, wij vinden evenwel in 1511, onder de door brand vernielde werkplaatsen, de « vulderie » van Cornelis Donce vermeld⁵⁹.

De magistraat spaarde kosten noch moeite voor de inrichting van de saainijverheid. Hij stelt scheerrekken ter beschikking van de saaiwevers⁶⁰ en richt de « verwerie-conrerie » in die het beleggen van een belangrijk kapitaal vergt⁶¹. Om de kosten van deze onderneming te dekken gaat hij verschillende leningen aan⁶². Zijn tussenkomst beperkt zich trouwens niet tot de industriële inrichting van de onderneming. Met het doel het zegel van de stad bekend te maken koopt hij zes saaien, ongetwijfeld de eerste die te Veurne vervaardigd werden⁶³ en verkoopt ze

(53) *Ibidem*, f. 20 « den 26 in sporcle 1506 Mahieu Blanchemain ghegeven in hoofschede omme dat hij teerste saey ghemaect hadde binnen deser stede ».

(54) *Ibidem*, f. 18 v° en 22 v°, in november 1506 wordt een stuk saai « binnen Veurne ghereet » (door M. van Morslee) en « ghedaen vullen » te Hondschote, aldaar in beslag genomen.

(55) *Ibidem*, f. 20, « vanden selven sayen te doen voeren te Dixmuide omme te blauwene ».

(56) *Ibidem*, f. 21.

(57) *Ibidem*, f. 19 v° « ghecocht te Brugghe bij Pieter de Hoossche bij laste vander wet een conroy, een ketele, een presse ende andre allamen dienende omme de verwerie vande sayen metten lijfcoop, toollen ende vracht van thuis te bringhenen metgaders een cleene ketele metten costen vanden maetsenaere, smit ende cuper omme dezelve verwerie te stellene, al tsamen naer de uutwijzen van een briefekin mids dat dezelve verwerie der stede toebehoort ende blijven sal, betaelt 71 lb. 11 s.; f. 20 « Ghecocht bij Colaert de Spury bij laste vande wet jeghen Alenstone een cupe omme te blaew verwen ingsghel. de stede toebehorende ende blivende, betaelt 12 lb.; « Frans Volkerame waghennemaker, van ghelevert thebbene 12 houtten omme daerof te maken rollen daermen de sayen mede conrieren zoude 3 s. tstic comt 36 s. ende Vandermersch stoekdrayer, vande zelve rollen te drayen 2s. tstic comt 24 s. ».

(58) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 20 « den 17 april de sayewevers inde conrie werckende omme dat deerste reyse was datmen conreede ende verwede, bij laste van de wet ghegheven in hoofschede 24 s. ».

(59) S.A.V., stadsrek. 1511-12, f. 18 v° « omme te stellene de nieuwe vulderie van Cornelis Donce die ooc verbrant was. »

(60) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 14 v° « twee houtte elc lanc 14 voete omme een scheerrec omme de saeywevers wesende ten huuse van Anthonis le Coc, 12 d. de voet 28 s. », « twee houtte elc lanc 13 voeten 3 ende 4 dume dicke omme een scheerrec staende inde stede huuse 6 d. de voet 13 s. ».

(61) E. COORNAERT, *a.w.*, blz. 387-389.

(62) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 6 v°. Cnf. F. DE POTTER, *a.w.*, dl. II, blz. 8.

(63) Deze saaien werden nog te Diksmuide geverfd (stadsrek. 1506-07, f. 20).

te Doornik⁶⁴. Coornaert⁶⁵ noemt het een originaliteit van Veurne dat terwijl de handel van Vlaanderen op Brugge en Antwerpen georiënteerd is, Veurne afzetgebieden zoekt in Kamerrijk en Valenciennes, laatstgenoemde stad zelf een centrum van saaiweverij. Geen enkele inlichting in de stadsrekeningen vermeldt pogingen van de magistraat om saai in genoemde steden aan de man te brengen⁶⁶. Alleen Doornik wordt in dit verband genoemd. Wat de magistraat te Doornik zocht is evenwel niet zozeer een afzetgebied dan wel een of meer kooplieden « die alle de saye zouden willen copen ende lossen die men hier binder stede reeden zoude »⁶⁷. Veurne, waar geen enkel koopman van saaien gevestigd was, poogt hier zonder meer een uitvoerder van Doornik aan haar saaijverheid te verbinden, hierin het voorbeeld volgend van St-Winoksbergen en Ieper, die de verkoop van haar saaien aan kooplieden van Hondschote toevertrouwd⁶⁸. Alhoewel te Doornik een dergelijk koopman gevonden werd⁶⁹, zochten de wethouders van januari 1507 af, ook een handelaar van Brugge voor hun zaken te interesseren⁷⁰.

In februari 1511 wordt een zware slag aan de nauwelijks gevestigde industrie toegebracht. De wijk « die toen aldermeest bewoont was door wevers, cammers ende verwers » ging in de vlammen op⁷¹. De weefgetouwen bleven gespaard doch de gemeentelijke verwerij, evenals de vollerij van Cornelis Donce werden vernield⁷².

Veurne versaaft niet. Op stadskosten wordt een nieuwe vollerij voor Donce opgericht, een « verbrande plaetse » wordt aangekocht om een nieuwe verwerij op te richten⁷³. In afwachting wordt laatstgenoemd bedrijf in het begijnhof ondergebracht⁷⁴. Nieuw materiaal wordt aangekocht te Hondschote (conroystocken)⁷⁵, en te Ieper (kuipen)⁷⁶,

(64) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 20.

(65) E. COORNAERT, *L'industrie de la laine à Bergues-Saint-Winoc*, blz. 93.

(66) Coornaert steunt op P. HEINDERIJCKX, *a.w.*, dl. II, blz. 250.

(67) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 23.

(68) E. COORNAERT, *La draperie-sayerterie d'Hondschote*, blz. 280.

(69) S.A.V., stadsrek. 1506-07, f. 23, « den 8ten in lauwe, Jan Knibbe dienaer vande camere ghezent te Dornicke omme antwoorde te ghevene de coopman die de sayen ghecocht hadde ».

(70) *Ibidem*, f. 19, « van ghelaghen betaelt te Brugghe omme te vinden een coopman die de sayen van deser stede zoude willen copen ».

(71) P. HEINDERIJCKX, *a.w.*, dl. II, blz. 250-251.

(72) S.A.V., stadsrek. 1511-12, f. 18 v°, « vander grote verweketele te doene van onder de stenen vande verbrande huuse » — « omme te stellene de nieuwe vulderie van Cornelis Donce, die ooc verbrant was ».

(73) *Ibidem*, f. 19 v°, « ghecocht bij laste vande wet jeghen Jacob de Hondt een verbrande plaetse omme te makene een nieuwe verwerie staende inde zuytstraete ande westzijde vanden verwersteendam ». Cnf. F. DE POTTER, *a.w.*, dl. II, blz. 5, noot 1.

(74) *Ibidem*, f. 18 v°, « Rijcke vande Briele vanden twee conreyketels te voeren uter halle toot int beghinehof, daerse nu ghestelt zin », (na de brand werd het materiaal dat kon gerecupereerd worden voorlopig in de stadshalle ondergebracht, zie stadsrek. 1511-12, f. 18v^o).

(75) *Ibidem*, f. 18v^o. Cnf. P. HEINDERIJCKX, *a.w.*, dl. II, blz. 251, noot 2.

(76) *Ibidem*, f. 25 « den 28 in lauwe, Jacob de Vuldere scepenen ghezent typre omme te copen de cupe ende andere allamen dienende omme de verwerie » — stadsrk. 1512-13 f. 21 v°, « Anceel wonende typre van 4 cupen jeghen hem ghecocht bij laste vande wet metsgaders een boeyssel omme de ketele ende andere zaken dienende ten ambachte vande verwerie ».

Bloei en verval der plaatselijke Handweefnijverheid te Evergem (1794-1880)

DOOR

A. DE VOS

Na het magistrale werk van Prof. G. Jacquemijns over de economische malaise in Vlaanderen tijdens de jaren 1845-1850¹, benevens de uitmuntende studies en overzichten van Prof. Dr. J. Dhondt², Prof. Dr. J. A. Van Houtte³ en Dr. S. Scholl⁴ over de sociaal-economische geschiedenis van Vlaanderen tijdens de XIXe eeuw, die ons op een preciese wijze het algemeen beeld geschetst hebben van die periode, lijkt het ons nuttig hieraan de evolutie te toetsen van een belangrijk landelijke gemeente, speciaal dan wat betreft de ontwikkeling en het verval van een typisch-landelijke industrie : de handweefnijverheid.

Bovenvermelde auteurs hebben immers meestal de industriële bedrijvigheid en de ermee gepaard gaande sociale en economische verschijnselen op stedelijk plan onderzocht, omdat zij er ontegensprekelijk het belangrijkste zijn en er het best tot uiting komen. Wij willen een proeve doen voor het platteland.

Wij beginnen ons overzicht bij de Franse periode omdat de bronnen ons toelaten de ontwikkeling van dichterbij te volgen. Wij sluiten af rond 1880, datum waarop wij de aftakeling van de oude handweefindustrie en de overschakeling naar het gemechaniseerd bedrijf als voltooid kunnen beschouwen.

a) *De Franse Periode.* (1794-1814).

Het is voldoende bekend dat reeds van in de middeleeuwen de plattelandsbewoners het stedelijk monopolium der vrije weverij durfden trotseren en dat de stedelijke milities er op uittrokken, om binnen de banmijl de weefgetouwen der al te ondernemende dorpelingen, manu militari, te vernielen.

Bij het teloorgaan van de macht der grote steden, stellen wij vast dat de weefnijverheid binnen de kasselrijen, een steeds grotere bloei tegemoet gaat. Te Evergem hebben wij daar reeds aanduidingen van op het einde der XVIe eeuw.

(1) G. JACQUEMIJNS. *Histoire de la crise économique des Flandres. (1845-1850)*. Brussel 1929. - Bij het ter perse gaan namen wij eveneens inzage van het uitmuntend werk van D. DE WEEERDT. *De Gentse textielbewerkeren en Arbeidsbeweging tussen 1866 en 1881*. Leuven, Parijs, 1959.

(2) J. DHONDT. *L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française*, in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, okt.-dec. 1955, blz. 233-279.

(3) J. A. van HOUTTE. *Het Economisch leven in België, 1830-1880*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Deel X, Hoofdstuk VIII, Utrecht 1955.

(4) Dr. S. H. SCHOLL. *Bijdrage tot de Geschiedenis der Gentse Arbeidsbeweging* Deel I, 1815-1875, Brussel 1957.

Heel nauwkeurig echter kunnen wij de groei ervan volgen in de loop der XVIIIe eeuw. Voor de Oudburg bestaan er namelijk 2 tellingen van getouwen, respectievelijk van 1738⁵ en 1792⁶. De cijfers, die ons hier aanbelangen voor Evergem, zijn de volgende :

1738 : Evergem-St-Baafs	420	1792 : Evergem-St-Baafs	657
Belzele	81	Belzele	19
Doornzele	47	maar naar opgave der wet-	
		houders onvolledig.	
Evergem-totaal	548	Doornzele	80

Daar wij vaststellen dat de cijfers voor Evergem-St-Baafs en Doornzele binnen de tijdspanne van 54 jaar met ruim de helft vermeerderd zijn, en dat naar opgave der wethouders, slechts een miniem deel der bevolking aangifte deed, mogen wij het cijfer voor Belzele — bij uitstek een wevergehucht zoals wij verder zullen zien — zeker op 120 ramen, wat ons een totaal zou geven van 857 getouwen. Samen met Waarschoot en Sleidinge behoorde Evergem aldus tot de 3 belangrijkste textieldorpen van de Oudburg.

De Franse periode, die onmiddellijk hierop aanvangt, luidde nog steeds een bloeiende tijd in voor de plaatselijke weefnijverheid. Ze ving in 1794 nochtans met een waar demografisch débacle aan. Tengevolge van een zware epidemie stierven in augustus alleen 48 kinderen en 26 volwassenen, in september 68 kinderen en 58 volwassenen, in oktober 23 kinderen en 17 volwassenen, cijfers die het normaal gemiddelde met 500% overtreffen. In totaal waren er 232 geboorten voor 355 overlijdens⁷.

De eerste systematische volkstelling van het jaar VI der Franse republiek (1798), licht ons nauwkeurig in betreffende de beroepsstructuur van het door ons bestudeerde dorp.

Zij zal ons dan ook op een vergelijkende manier de verhouding der plaatselijke textielarbeiders (wevers en spinsters) t.o.v. de andere beroepen bepalen.

Deze en volgende registers verdelen het ganse grondgebied van Evergem in 8 woonsekties, die geen rekening hielden met de oude wijkindelingen. Meestal gingen zij er dwarsdoorheen. Alleen de wijk A, het Dorp, vormde een min of meer homogene omschrijving. De wijken B (Schoonstraat) en C (Belzele) omvatten eigenlijk ieder voor de helft een deel van Schoonstraat en Belzele, terwijl ook de benaming « Heffink » voor de wijk E zeer misleidend is. De Heffink groepeerde slechts enkele huizen, terwijl het hier in werkelijk gaat om het ganse noordelijk deel van de oude wijk Elslo. Tenslotte is het belangrijk gehucht Wippelgem, bijna helemaal vervat in de wijk G (Doornzele), terwijl op zijn beurt het leeuwendeel van Doornzele in feite begrepen ligt onder de wijk H (Langerbrugge).

(5) Rijksarchief Gent, fonds Oudburg nr 108. Deze vindplaats werd ons medegedeeld door de heer Deprez, waarvoor recht hartelijk dank.

(6) Rijksarchief Gent, fonds Oudburg nr 693, eveneens medegedeeld door de heer Deprez.

(7) Gemeentelijk Archief Evergem, Oude Burgerstand, Geboorten en Overlijdens 1794.

Wat er ook van zij, deze kunstmatige indeling werd de ganse Franse tijd door, behouden, zodat wij de 3 tellingen respectievelijk van 1798, 1803 en 1815 nauwkeurig met elkander zullen kunnen vergelijken.

De telling van 1798⁸ levert in verband met ons onderzoek volgende resultaten op⁹:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	450	163	613	164	18	48	66	231	28	14	10
Wijk B: Schoonstr.	525	238	763	139	35	13	48	245	19	9	6
Wijk C: Belzele	511	224	735	137	46	10	56	221	25	10	7
Wijk D: Meerbeke	794	400	1194	221	99	27	126	358	35	15	10
Wijk E: Heffink	476	257	733	127	52	14	66	231	28	13	9
Wijk F: Elslo	511	245	756	156	55	20	75	220	34	14	9
Wijk G: Doornzele	802	443	1245	231	103	28	131	361	36	16	10
Wijk H: Langerbr.	489	259	748	146	38	15	53	244	21	10	7
Totalen	4558	2229	6787	1321	446	175	621	2111	29	13	9

Deze cijfers tonen ons aan dat het totaal aantal personen *uitsluitend* bedrijvig in de weefnijverheid (wevers en spinsters) 29% uitmaken van het totaal aantal personen die een beroep uitoefenen. Dit staat niet gelijk met het actief deel der bevolking, daar alleen de gezinshoofden met hun beroep aangeduid staan.

Vergelijken wij deze resultaten met de telling van 1803¹⁰ en laten wij vaststellen, indien er enige voor- of achteruitgang waar te nemen valt.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	483	158	641	162	21	60	81	237	34	17	12
Wijk B: Schoonstr.	558	231	789	139	53	15	68	242	28	12	8

(8) Gemeentelijk Archief Evergem, nr 16. Demografisch reeds bewerkt door de heer Deprez (in handschrift) en door mezelf. Zie: «*De Bevolkingsevolutie van Evergem, Lovendegem, Sleidinge, Waarschoot en Zomergem gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuwen*» blz. 15, in: «*Appeltjes van het Meetjesland VIII*» 1957.

(9) Verklaring der kolommen:

1. Aantal personen boven de 12 jaar.
2. Aantal personen beneden de 12 jaar.
3. Totale bevolking (1 + 2).
4. Aantal huisgezinnen.
5. Aantal wevers.
6. Aantal spinsters.
7. Totaal aantal arbeiders in de weefnijverheid. (5 + 6).
8. Aantal personen die een beroep uitoefenen. Hierbij zijn niet medegerekend de renteniers, de «*particulieren*» en de grondeigenaars. Wanneer wij de cijfers van het aantal mensen die een beroep uitoefenen, vergelijken bij het totaal aantal inwoners, bekomen wij een verhouding van 31%. Jacquemijns zet een verhouding van 35% vooruit. Op. cit. p. 46.
9. % textielarbeiders op het aantal mensen die een beroep uitoefenen.
10. % textielarbeiders op de actieve bevolking (boven de 12 j.)
11. % textielarbeiders op het inwonertotaal.

(10) Gemeentelijk Archief Evergem, nr 17, Bevolkingsregister 1803. De nummering der kolommen is dezelfde als voor 1798.

Wijk C: Belzele	570	278	848	149	50	15	65	239	27	11	8
Wijk D: Meerbeke	811	385	1196	221	103	23	126	364	34	15	10
Wijk E: Heffink	492	253	745	127	42	21	63	218	28	12	8
Wijk F: Elslo	533	242	775	156	36	25	61	217	28	11	7
Wijk G: Doornzele	845	360	1205	222	96	23	119	351	33	14	9
Wijk H: Langerbr.	535	273	808	149	27	22	49	236	20	9	6
Totalen	4827	2180	7007	1325	428	204	632	2104	30	13	9

Op die 5 jaar stellen wij een lichte vooruitgang vast in de bevolking. Het totaal aantal arbeiders in de weefnijverheid is eveneens lichtjes toegenomen, met het gevolg dat 30% van de bevolking in deze tak werkzaam is, hetzij een stijging met 1%.

Wij kunnen dit beeld slechts vervolledigen door vergelijking met de derde telling, afgesloten op 6 februari 1815, tevens afsluitperiode voor de Franse tijd ¹¹ ;

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	518	187	705	151	29	71	100	236	42	19	14
Wijk B: Schoonstr.	576	240	816	142	58	16	74	258	28	12	9
Wijk C: Belzele	625	236	861	161	60	18	78	289	27	12	8
Wijk D: Meerbeke	875	381	1256	224	135	38	170	367	46	19	12
Wijk E: Heffink	556	235	791	135	60	22	82	234	35	14	10
Wijk F: Eslo	585	197	782	150	37	36	73	241	30	12	9
Wijk G: Doornzele	868	337	1205	230	70	25	95	337	28	10	7
Wijk H: Langerbr.	592	240	832	156	40	31	71	275	25	12	8
Totalen	5195	2053	7248	1349	486	257	743	2237	33	14	10

Zowel het absoluut cijfer der wevers als het procentuele is aanzienlijk gestegen, zodat met 33%, één op de drie personen die een beroep uitoefenen, betrokken is in de weefnijverheid, wat ongetwijfeld wijst op een gunstige evolutie. Deze cijfers hebben, zoals hoger gezegd, uitsluitend betrekking op de personen, die het weven of spinnen als hoofdberoep opgeven en betreffen slechts de gezinshoofden alleen.

Hierbij dienen nog een 4-tal « marchands de toiles » gerekend, die het geweven linnen van de wevers opkochten en het op de markt van Gent aan de man brachten.

Aan de andere kant geeft de « Statistique industrielle et manufacturière » van 7 oktober 1812 ons de volgende inlichtingen ¹² :

Garens spinnerij : 2.000 spinsters voor eigen rekening. Men voegt erbij dat zij het ganse jaar door werken, dat deze nijverheid altijd bestaan heeft en dat zij nog aangroeit, zijnde de voornaamste bestaansbron van de bevolking. *Weefnijverheid* : Hierbij zijn 700 werklieden betrokken. Sinds 10 jaar bestaan er eveneens een 25-tal katoenwevers op handgetouw. Zoals men ziet vormen de lijnwaadwevers nog de overgrote meerderheid.

(11) Rijksarchief Gent, fonds Département de l'Escaut, nr 1693.

(12) Gemeentelijk Archief Evergem, nr 36. « Régistre de Correspondance de la Mairie du 14 janvier 1806 jusqu'au 15 août 1818 » nr 516.

Wanneer wij deze cijfers vergelijken met de ongeveer gelijktijdige telling van 1815 komen ze ons aan de ruime kant voor. Doch zoals hoger gezegd de tellingen in de Franse tijd houden alleen rekening met het gezinshoofd, terwijl er in een familie met opgroeiende kinderen dikwijls 6 tot 7 personen bedrijvig zijn. Dit verschil komt nog sterker tot uiting bij de spinsters (257 tegenover 2.000). Het is als volgt te verklaren : bij de telling der beroepen werd practisch nooit rekening gehouden met de bezigheid der vrouw en kinderen, die wanneer haar man wever of dagloner was, normaal steeds spinsters waren. Alleen de spinsters die voor eigen rekening werkten en onafhankelijk stonden, zijn in de telling als dusdanig opgenomen. *Het juiste bevolkingsdeel dat bij de handweefnijverheid betrokken was, zullen wij aldus bekomen door de verhouding te berekenen van het totaal aantal wevers en spinsters opgegeven in 1812 met het totaal personen boven de 12 jaar (aktieve deel der bevolking) van de telling van februari 1815.* Op die 2 jaar immers bleef de bevolking ongeveer constant. *Welnu op 5195 personen, zijn er samen 2725 wevers en spinsters, wat ons brengt op een totaal van 52%.*

Bij de algemene bevolkingstellingen van 1798, 1803 en 1815 mag men dus ongeveer de helft bijvoegen om het volledig aantal wevers en vooral spinsters te bepalen. Deze tellingen zijn toch interessant omdat zij nauwkeurig eventuele verschuivingen registreren. Daar zij alle op dezelfde manier aangelegd zijn, kunnen zij uitstekend met elkaar vergeleken worden.

Een andere telling van 1812¹³ licht ons in over het aantal werkzame getouwen : 700 getouwen, produceren jaarlijks 7.000 stukken lijnwaad, waarvan 1750 half-witte en 5.250 gewone. De bruto-verkoopswaarde hiervan werd als volgt berekend :

Half-witte :

700 stukken à 90 F het stuk =	49.000 F
700 stukken à 90 F het stuk =	63.000 F
350 stukken à 120 F het stuk =	42.000 F
<hr/>	
1750 stukken	154.000 F

Gewone :

1050 stukken à 60 F het stuk =	63.000 F
3150 stukken à 70 F het stuk =	220.500 F
1050 stukken à 80 F het stuk =	84.000 F
<hr/>	
5350 stukken	367.500 F
<hr/>	
Algeheel totaal	521.500 F

Men ziet dus dat de kwaliteit, de afwerking en de lengte der stukken, vooral die der half-witte heel wat kon verschillen. Men kan hier moeilijk van een gemiddelde prijs spreken. Hoewel de prijzen tijdens de Franse

tijd zeer gunstig evolueerden (zie Grafiek I), mag men hieruit niet lichtvaardig besluiten dat wevers en spinsters een betrekkelijk hoge levensstandaard zouden genoten hebben.

Een klassificatie der huizen en hun bewoners, opgemaakt op 3 april 1815¹⁴ geeft op indirecte wijze hun weinig benijdenswaardige standing aan :

1) Buitengoederen	14
2) Boerenhuizen	140
3) Burgershuzen	53
4) Huizen van koehouders	130
5) Wevershuizen	260
6) Dagloners- en armenhuizen	290
	<hr/>
Totaal	887

Men merkt dus dat wevers en dagloners op de laagste trap staan, maar samen meer dan de helft der huizen vertegenwoordigen (550 op 887). Wanneer men er in nota bijvoegt dat veel boeren- en burgershuzen slechts als hutten kunnen beschouwd worden, terwijl deze der koehouders, wevers en dagloners nauwelijks als barakken kunnen doorgaan, dan mogen wij ons zeker geen overdreven gedachte vormen van de zeer geroemde Franse periode als bloeitijd voor onze plaatselijke wevers. Voorzeker de handel in lijnwaden was ongemeen bloeiend. Dit bracht alleszins een betrekkelijke welstand mede, maar men mag niet vergeten dat de noden en behoeften oneindig lager lagen dan nu.

Ter illustratie volgt hier de volledige inboedel van een Evergemse wever uit die periode¹⁵. Jozef Trey, wever te Kromvelde, verkoopt aan Jan-Baptist Waldack, wever nabij Belzele-molen, op 13 mei 1819 zijn volledige huisraad, die bestaat uit : een weefgetouw met een stuk lijnwaad daarop, een scheermolen, een scheerbank, twee spinnewielen, een bobijnwiel, een garenwinblok, twee ijzeren potten, twee emmers, een hangel met brander, een schop, tang, rooster, acht stoelen, zestien gleierteloren, twee lepelberden, twee dozijn tinnen lepels, een dozijn gleierschotels, twee aarden potten met enig ander aardewerk, twee kafbedden, een pluimen hoofdpelew, twee pluimen kussens, een wollen deken, vier werken dekens, vier slaaplakens, twee bedsteden, een spons, twee bijlen, een riek, twee kuipen, een kastje, 2½ are rogge en 2a aardappelen te velde. Dit alles vertegenwoordigde een waarde van 125 (franse) frank.

Vergelijken wij hiermee voor hetzelfde jaar de inboedel van een herenwoning die 6.013,75 F bedroeg¹⁶ en die van een boerenhuis, die met de akkerprijs (prijs der vruchten te velde) 1.601,74 F beliep¹⁷. Hieruit blijkt zonneklaar dat de wever een sociaal minderwaardige positie bekleedde.

(14) Gemeentelijk Archief Evergem, register 36, nr 810.

(15) Notarieel Archief Evergem, Depot de Sagher, notaris J. de Reu, nr 63, 13 mei 1819.

(16) Notarieel Archief Evergem, Depot de Sagher, notaris J. de Reu, nr 76; 3 juni 1819. Inboedel van « het Torreken ».

(17) Idem, nr 130; 30 oktober 1819. Inboedel ten huize van Jan-Baptist Leroy,

b) *De Hollandse Periode.* (1815-1830).

Hoewel we bij de vergelijking der inboedels reeds in de Hollandse periode beland waren, hebben wij ze duidelijkshalve doen aansluiten bij de klassifikatie der huizen van 1815, gezien het geringe tijdsverschil.

Had de Franse periode ondanks alles, over het algemeen een betrekkelijke bloei teweeggebracht voor de lijnwaadwevers, dan zullen zich reeds tijdens het Hollands bewind, de eerste symptomen voordoen van een crisis, die na de omwenteling acuut zal worden. Inderdaad de produkten der katoenweverij krijgen voorrang voor export naar de Nederlandse koloniën. De « blondines », het meest geweven Evergemse lijnwaad, bereikte in 1808-1810 op de markt te Gent, topprijzen tot 23 groten, de Gentse lijnwaadel ¹⁸.

Na 1820 zal het nooit meer de 17 groten overtreffen ¹⁹. (Zie eveens prijscurve Grafiek I). Terwijl men in 1807 het rekordcijfer van 93.157 handgeweven stukken lijnwaad op de Gentse markt verkocht, blijft dit cijfer in de Hollandse periode rond de 60.000 schommelen om na 1830 nog zelden de 40.000 te overschrijden, wat betekent dat de productie rond 1830 reeds op de helft van die der Franse periode teruggevallen was.

Van regeringswege worden er aanmoedigingspremiën geschonken aan ondernemende wevers. Zo bekwam Joris Goethals in 1815 een eerste en een ereprijs omdat hij in 1814, 89 stukken lijnwaad gefabriceerd had ²⁰.

Doch de opgaven van 1824 ²¹ manifesteren reeds duidelijk de achteruitgang: de 700 getouwen van 1812 zijn teruggevallen op 400; het jaar daarop tot 350 lijnwaadwevers, maar er is een toename van 150 katoenwevers ²².

De telling van 31 december 1825 bevestigt deze achteruitgang der handweefindustrie, zij het evenwel op mindere schaal ²³.

Op te merken valt dat gedeelten van de wijk D en F thans bij de wijk A (Dorp) gevoegd zijn. Deze indeling zal in het vervolg behouden blijven.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	855	240	1095	229	45	90	135	339	39	15	12
Wijk B: Schoonstr.	798	376	1174	192	77	25	102	358	28	12	8
Wijk C: Belzele	634	245	879	145	92	23	115	265	43	18	13
Wijk D: Meerbeke	720	212	932	166	68	24	92	270	34	12	9
Wijk E: Heffink	581	174	755	132	43	27	70	236	29	12	9
Wijk F: Elslo	473	157	630	107	36	19	55	196	28	11	8
Wijk G: Doornzele	896	326	1222	237	90	31	121	380	31	13	9
Wijk H: Langerbr.	656	225	881	159	36	30	66	261	25	10	7
Totalen	5613	1955	7568	1367	487	269	756	2305	32	13	9

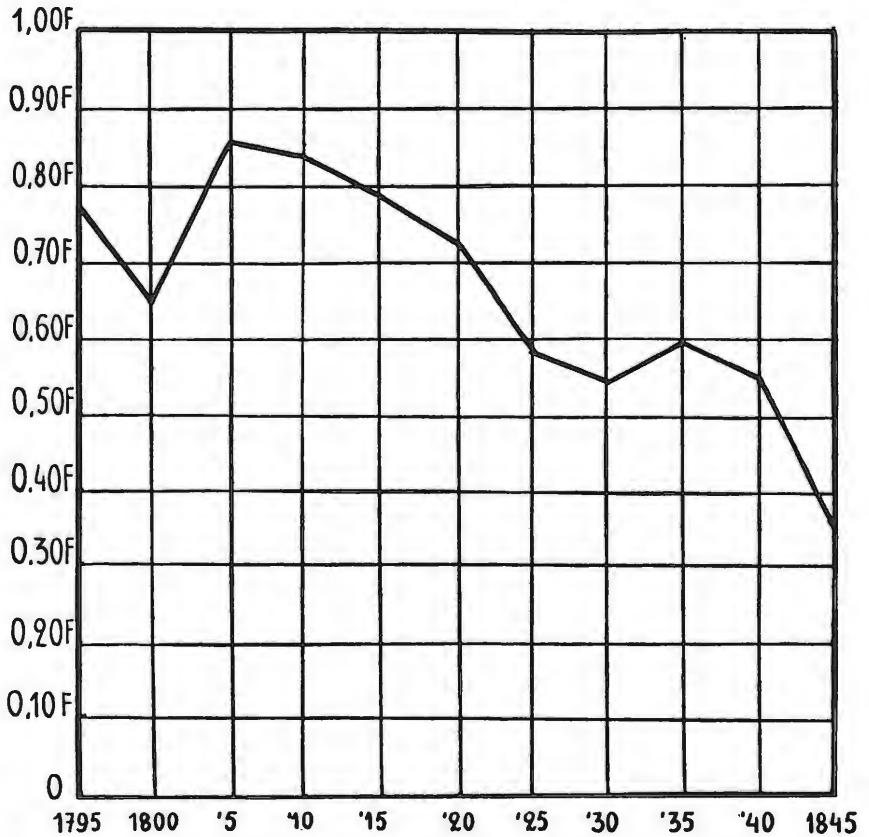
(18) Enquête sur l'Industrie linière-Interrogatoires-Bijlage 32. p. 791.

(19) Idem p. 792.

(20) Gemeentelijk Archief Evergem, register 36, nr 870. (30 augustus 1815).

(21) Gemeentelijk Archief Evergem, register 37, nr 1117. (4 december 1824).

(22) Gemeentelijk Archief Evergem, register 37, nr 1281. (5 december 1825).

Grafiek I — Curve van de vijfjaarlijkse prijs der « blondines » op de Gentse lijnwaadmarkt (1795-1845). De prijzen zijn berekend per Gentse lijnwaad (76 cm.) en omgezet in Belgische munt.

De absolute cijfers der wevers en spinsters zijn samen met het bevolkingscijfer toegenomen, doch procentueel heeft er een lichte daling plaats, die veelbetekend is na de voortdurende vooruitgang in de Franse tijd, en dit ondanks het conservatisme der Vlaamse arbeiders.

c) *De Belgische Periode.* (1830-1880).

1) *De eerste crisissen* (1830-1844).

De nauwelijks merkbare crisissymptomen in de Hollandse periode, nog eerder als een zekere stagnatie te zien, manifesteren zich, na de mislukte vlasoogst van 1833 zeer duidelijk in 1834. Voor het eerst komt de regering tussenbeide en verleent een beschermende tarief aan de inlandse lijnwaadweverij.

Deze maatregelen leken weinig afdoende want in 1838 en 1839 volgen nieuwe klachten, die de aard en de omvang van de malaise nog scherper doen uitkomen.

Dit zal op 25 februari 1840 leiden tot de instelling van een Regeringscommissie, die haar bevindingen in 2 lijvige boekdelen, respectievelijk in juni en oktober 1841 zal publiceren²⁴. Op één jaar tijd bezocht deze Commissie 127 lokaliteiten m.a.w. alle Belgische textielplaatsen van enig belang en ondervroeg er 491 personen in extenso. In de periode onmiddellijk voor de grote crisis tot 1840, is zij aldus een eersterangsinformatiebron. Hoewel beschikkend over een massa inlichtingen, zowel uit binnen- als buitenland, kon of wilde de Commissie de diepere oorzaak van het kwaad niet blootleggen, zo synthetisch samengevat door Jacquemijns : « Les progrès réalisés par la filature à la mécanique, source de la prospérité pour l'Angleterre, furent la principale cause de la décadence de l'industrie linière en Flandre. Ici on résista aux innovations industrielles²⁵. » In verband met de werking van het Nijverheidscomité komen wij hierop later terug.

Op 29 april 1840 verscheen de Commissie ook te Evergem. Zij ondervroeg er 11 personen, waarvan de antwoorden der eerste 6 in extenso gepubliceerd werden nl. : 2 lijnwaadhandelaars, 2 wevers, 1 landbouwer en 1 persoon met gemengd beroep, tegelijk kleine landbouwer en wever.

Deze verhoren zijn uiterst interessant omdat zij woordelijk weergegeven werden en aldus uit eerste bron een getuigenis geven hoe de tijdgenoten de toestand zagen ter plaatse en aan welke oorzaken zij de beginnende crisis toeschreven.

De eerste zegsman is Karel Lippens²⁶, schepen en lakenhandelaar, 69 jaar oud, geboren te Sleidinge. Hij verklaart dat de lijnwaadhandel op dit ogenblik ellendig slecht is, dat men te Evergem meestal stukken fabriceert van 1 m breed, die men « Brabantès » noemt en te gelde maakt voor 6 à

(24) « *Enquête sur l'Industrie Linière. - Interrogatoires.* Brussel-juni 1841-845 p. « *Enquête sur l'Industrie Linière. - Rapport de la Commission - Explorations à l'Etranger* - Brussel oktober 1841; 1057p. + 140p. + 71p. + 104p.

(25) Jacquemijns, *op. cit.* p. 405.

(26) *Enquête-Interrogatoires* p. 263. De familienaam is verkeerd gespeld : Leppens i.p.v. Lppens, terug te vinden in bevolkingsregister 1825-1846, register 18, Sectie A, nr 220.

6½ stuiver²⁷. Hoewel de weefsels minder goed zijn bij gebrek aan goede grondstof, toch zijn de stukken beter gemaakt dan 25 jaar geleden wanneer ze 7 tot 8 stuivers verkocht werden. Dergelijke weefsels worden eveneens gemaakt te Lembeke, Kaprijke, Waarschoot, Kluizen, Ertvelde, St.-Kruis-Winkel, Sleidinge en Bassevelde. De opgekochte weefsels worden te Gent aan de man gebracht. Volgens onze zegsman hebben veel wevers opgehouden te werken, binnen zeer korte tijd zullen er nog een 60 à 70-tal zonder werk vallen. De grondstoffen zijn te duur en het weefsel zelf is te goedkoop. Het maximumdagloon van een spinner bedraagt 3 à 4 stuiver, dat van een wever 6 à 7 stuiver. Het is slechts de helft van wat hij vroeger won. Onze handelaar verkoopt het meest « blondines » van 109 cm tegen 8 stuiver. Op de vraag welke verbeteringen hij wenselijk acht, zegt hij er geen te kennen. De voornaamste oorzaak van de crisis wijt hij aan het opschorten van de handel met Spanje en aan de Engelse concurrentie. Hij is eveneens voorstander van het heffen van een vast uitvoerrecht op het vlas. De handel is derwijze verminderd dat hij zich nu met moeite wekelijks van 25 stukken kan ontdoen, terwijl het er in de Franse tijd 100 tot 150 waren.

De tweede zegsman is Bernard De Clercq, geboren te Sleidinge, 47 jaar oud en sinds 10 jaar lijnwaadhandelaar en makelaar²⁸. Hij bevestigt hetzelfde als zijn voorganger nl. dat de wevers en spinsters niets meer verdienen omdat de grondstoffen veel te duur zijn. Het vlas bv. kost op het ogenblik 4 à 5 F het steen, dat is zeker 1 F te duur. De spinsters verdienen 7 à 8 cent, hetzij de helft van wat het was enkele jaren terug. De wevers, die vroeger 6 cent²⁹ per el verdienden, moeten het thans met 2 cent stellen.

Degene die hun grondstof op de markt moeten kopen, verdienen slechts ½ F per dag. Op een stuk laken, dat 14 dagen arbeid vergt, hebben zij slechts een winst van 5 F. Het aantal wevers is aldus met de ¾ geslonken. Het grootste deel gaat thans uit bedelen. In de geweven stukken komen er dikwijls fraudes voor. Ook deze lakenhandelaar ziet als enig middel tot verbetering van de toestand een uitvoerrecht op het vlas.

De volgende persoon die ondervraagd wordt is M. Goethals³⁰, een wever, die daarenboven nog 2 ha grond uitbaat en 2 koeien houdt. Hiervan moet een gezin van 7 personen leven : vader, moeder en 5 kinderen. Ook deze wever klaagt over de slechte tijd. Hij wint 6 à 9 florijn per stuk van 125 ellen, breedte 105 cm. Moest hij het vlas inkopen, hij kon er niet aan komen.

Tot vóór 2 jaar had hij iemand in dienst voor te weven. Thans bezit hij nog slechts 1 getouw, terwijl zijn vrouw en 3 dochters spinnen. De gesponnen draad geldt 7 stuiver het pond en een goede spinster kan tot 1½ pond per dag spinnen. De winst is nochtans aanzienlijk verminderd. Op de vraag als er geen fraude gebeurt in het weven, antwoordt onze zegsman heel

(27) 1 stuiver = 0,097 F

(28) Enquête-Interrogatoires p. 264, nr 149 (2805-2819).

(29) Dikwijls werd er nog gerekend naar het Nederlands muntstelsel. Daar de koers van de gulden bepaald werd op 2,10 F en het de ganse XIXe eeuw bleef, kreeg de cent of « cens » in België een vaste waarde van 0,02 F. Nu nog spreken oude mensen van 7½ « cens », waarmede ze 15 ct bedoelen.

(30) Enquête-Interrogatoires p. 265, nr 150 (2820-2822).

gevat dat hij gewetensvol werkt. Om goed te weven evenwel moet men bovenaan ietwat meer drukken dan beneden, het is trouwens onmogelijk het stuk helemaal gelijk te maken. Sinds 60 jaar weeft men te Evergem hetzelfde lijnwaad. Nochtans voegt onze zegsman er aan toe, ten tijde van het Keizerrijk waren de weefsels slechter vervaardigd, wat niet belette dat zij gemakkelijker verkocht werden. Toen was het een goede tijd !

Verder is het de beurt aan J. F. Lybaert, eveneens wever en kleine landbouwer met 1 koe en 1 ha grond³¹. Terwijl hij vroeger 3 stuiver verdiende heeft hij er nu slechts 2. Hij weefde toen 60 stukken per jaar ; tengevolge van zijn ouderdom werkt hij thans slechts 2 maand per jaar. Verleden jaar zaaide hij eveneens 50 roeden vlas, die hem 14 à 15 steen oprachten. Voor het hekelen betaalde hij 7 stuiver, boven kost en onderhoud. Het kammen en weven gebeurde bij hem thuis. Van de 14 steen had hij 1/7 afval. Van het overschot weefde hij 1½ stuk lijnwaad met een totale lengte van 123 el.

Men moet ten allen prijze verkopen, vandaar dat men in zekere zin afhangt van de willekeur van de opkoper. Op de voorbije 40 jaar dat hij het weefgetouw bediende, heeft hij nooit een dergelijke toestand gekend. Het aantal wevers en spinsters vermindert voortdurend. Diegene die werkloos vallen gaan uit bedelen of stelen. Stukken die vroeger 9 stuiver golden, worden thans aan 6 tot 6½ stuiver te gelde gebracht, terwijl het vlas ingedeel in prijs gestegen is ; het soort dat men vroeger 3 fl. betaalde kost thans 4½ fl, wat vooral te wijten is aan de Engelse opkoop. Ook deze wever ziet heil in het innen van een vast uitvoerrecht. De vermindering van verkoop op de buitenlandse markt verklaart hij door de minderwaardige kwaliteit van onze weefsels.

De volgende persoon, die inlichtingen verstrekt, M. Steyaert³², is eigenlijk een landbouwer. Het gaat hier meer om de teelt van het vlas als dusdanig. Op de 10 gemeten, die hij uitbaat, houdt hij 1 paard en 3 koeien. Jaarlijks zaait hij 1 gemet vlas. Naargelang het weven al dan niet rendeert verkoopt hij zijn vlas te Lokeren of laat het thuis weven door zijn knecht. Hij heeft een speciaal procédé om de gesponnen draad kloeker te maken : 3 tot 4 dagen lang dompelt hij hem in lauw water. De duurte der grondstoffen schrijft hij niet toe aan de uitvoer.

De laatste ondervraagde persoon, waarvan de antwoorden in extenso weergegeven worden, is J. Ryckaert, landbouwer en wever³³. Bij zijn weten heeft hij nooit een zulkdanige betreurenswaardige toestand in de weefnijverheid gekend. Op de buitenlandse markt worden onze lijnwaadstoffen van langs om minder gegeerd. De reden hiervan meent hij te zien in mindere kwaliteit en de opkomst van de katoenproducten. Over het algemeen zijn de weefsels nu beter gemaakt dan in 1825 en tevoren. Goede wevers kunnen thans nog 9 gulden per stuk winnen, waaraan zij evenwel 3 weken dienen te werken. Ook deze zegsman ziet de toestand der linnenweverij weinig rooskleurig in. Het mechanisch spinnen en weven

(31) Enquête-Interrogatoires p. 266, nr 151 (2839-2853bis).

(32) Enquête-Interrogatoires p. 268, nr 152 (2854-2865).

(33) Enquête-Interrogatoires p. 269, nr 153 (2866-2883).

veroordeelt hij omdat tengevolge van de ondergane bewerkingen de draad zijn sterkte verliest. Het handweven daarentegen laat de draden onaangetaast, die slechts de drukking der vingers ondergaan. Tengevolge van de voortdurende werkvermindering is het aantal armen thans 4 maal groter dan 25 jaar geleden.

In een samenvattend overzicht tenslotte, wijst de heer burgemeester, Pieter-Frans Geirnaert³⁴ op de rampzalige toestand van de wevers, die met vereende krachten slechts een dagloon van 7 stuiver kunnen opbrengen. Er zijn zeer weinig wevers, die in staat zijn het nodige geld te verdienen om hun draad te betalen. De spinsters en wevers van Evergem kunnen zich niet voldoende kleden, zij betalen moeilijk hun huishuur en leven zeer armoedig. Hun voedsel bestaat uit droog brood en droge aardappelen. Zij huizen in krotten en hebben geen ondergoed en behoorlijk slaaplinnen. Vroeger hadden ze dit wel en droegen daarenboven nog een stevige wollen broek. Totdaar de weinig hoopgevende woorden van de burgemeester.

Nog 5 andere ondervraagde personen bevestigen de synthese van de burgemeester³⁵.

De algemene conclusie die wij uit de ondervragingen kunnen trekken is de volgende : *iedereen vindt de toestand der wevers rampzalig, maar niemand legt de vinger op de wonde. Men zweert bij het traditionele en wil door allerlei lapmiddelen de ten dode opgeschreven handweefnijverheid in leven houden, terwijl de radicale omschakeling naar de mechanische weefnijverheid doodgezwegen of als minderwaardig beschouwd wordt.*

Voegen wij hier onmiddellijk aan toe ; dat deze onderzoekingen slechts betrekking hebben op de periode gaande tot 1840 en dat de eerste crisis, samenvallend met de agrarische depressie van 1845-48, de algemene toestand nog zou verergeren.

Een vragenlijst van 1840 geeft ons indertussen volgende inlichtingen betreffende de linnenweverij³⁶ : 132 huisgezinnen, hebben samen 676 personen actief bij de bereiding van het vlas, het spinnen of weven van linnen garen of lijnwaden, bestemd voor verkoop op de markten. In totaal zijn er nog 309 spinnewielen bedrijvig, die samen jaarlijks gemiddeld 29.926 kg voortbrengen en 145 getouwen, die jaarlijks gemiddeld 165.422 m lijnwaad weven. (Zie bijlagen II.) Verschillende personen hebben nog 7 tot 10 personen bedrijvig. Wij staan reeds ver van de 700 getouwen actief in 1812 !

Aan de andere kant bedraagt het gemiddeld aantal kg vlas dat te roten gelegd wordt binnen Evergem, 300.000 kg en het gemiddeld aantal kg geroot vlas dat er gehegeld wordt 280.000 kg.

Een nieuwe vragenlijst³⁷, ditmaal daterende van 22 september 1843 verschaft ons de volgende inlichtingen : op een bevolking van 7716 zielen zijn er 2500 spinsters, waarvan 1700 zonder werk en 900 wevers, waarvan

(34) Enquête-Interrogatoires p. 271, nr 2884.

(35) Enquête-Interrogatoires p. 271, nr 2885.

(36) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Vragenlijst oktober 1840.

(37) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Vragenlijst september 1843.

100 lijnwaad- en 800 katoenwevers, die tevoren allen lijnwaadwevers waren.

De lijnwaden, die op het ogenblik te Evergem gefabriceerd worden zijn de « Brabantès », ruwe en wit-gemaakte, van de volgende breedten :

a) 96 cm ; b) 100 tot 105 cm ; c) 109 cm.

Het maximum- en minimumdagloon van een wever werd opgegeven als liggende begrepen tussen 70 en 50 ct; dat van de spinsters tussen 25 en 16 ct. In nota werd er bijgevoegd « het gebeurd meermaels dat den wever, zijn stuk verkocht hebbende, na betaaling van het vlas, gaeren en andere stoffen, niets voor zijn aerbeid overig heeft ».

Om de nood van de werkloze spinsters, zij het dan ook slechts zeer gedeeltelijk, te lenigen, was onder de leiding van Pastoor Van der Schraeghen op 9 december 1840³⁸ een kantwerkschool tot stand gekomen. In 1843 telde zij 60 leerlingen, waarvan sommigen 60 ct per dag verdienden. De arme kinderen, meisjes van 9 tot 16 jaar, worden er gratis het kantwerk aangeleerd. Deze school zal in 1848 zelfs 96 leerlingen tellen³⁹.

In de vragenlijst wordt verder gehandeld over het soort vlas dat gebruikt wordt, over de verkoop der weefsels op de markt te Gent en over de aankoop van garen en werkevlas, dat ook op de markt van Sleidinge aangekocht wordt.

De prijzen te Evergem zijn de volgende :

Vlas : 3,30 F tot 4 F per 2½ kg.

Vlassegaren : 72 ct tot 1 F per ½ kg.

Werkegaren : 40 ct tot 70 ct per ½ kg.

Werkevlas : 1,80 F tot 3,30 F per 2½ kg.

Lijnwaden van 96 cm breedte : 30 à 38 ct per 76 cm (rauwe Gentse lijnwaadel).

Lijnwaden van 100 tot 105 cm : 50 à 60 ct per 76 cm.

Lijnwaden van 109 cm : 65 tot 68 ct per 76 cm.

Tijdens de Franse periode waren de prijzen als volgt :

Beste vlas : 3,60 F tot 5,50 F per 2½ kg.

Werkevlas : 2 tot 3 F per 2½ kg.

Vlassen garen : 1,08 F tot 1,45 F per 43 dag (1 pond gents).

Werkegaren : 76 ct tot 1 F per 43 dag.

Sinds 1816, 1817 volgde, steeds volgens de vragenlijst, een groeiende verslechting, die na de omwenteling nog is toegenomen. De oorzaak hiervan concurrentie van de katoenweefsels der mechanische weverij. Hiermee stelt is te wijten aan het opkopen van onze beste grondstoffen en de vreemde de beantwoorder der vragenlijst een zeer juiste diagnose.

Op de vraag welke verbeterde procédés op de handweefgetouwen toegepast worden, spreekt men slechts van de vliegende schietspoel, die de vroegere handschietspoel moest vervangen, maar feitelijk alleen voor de brede lijnwaden van enig nut kon zijn. Zij werd daarom slechts door een 20-tal wevers gebruikt, temeer daar de Evergemse wevers beweerden dat de lijnwaden met de handschietspoel vervaardigd sterker waren.

(38) Gemeentelijk Archief Evergem register 39, nr 773.

(39) Gemeentelijk Archief Evergem register 41, nr 281.

Er wordt eveneens geïnformeerd naar het nut van het Liefdadigheids-werkhuis te Gent, dat in 1843 reeds 21 Evergemse wevers met de nieuwste getouwen en gereedschappen had vertrouwd gemaakt.

Inderdaad vanaf 7 februari 1842 werden er geschoold in het hanteren der vliegende schietspoel : Lybaert Joos, Van Herrewege Pieter, De Wispe-laere Constantin, Kegels Domien ⁴⁰, vanaf 16 april 1842 : Vereecke Pieter, Struyvelt Bernard, Bauwens Eugene, Haegeman Frans ⁴¹. Op 24 juni 1842 was het de beurt aan Pesant Bernard (Kerkbrugge), Segers Jozef (Dorp), Verstraete Bernard (Wippelgem) en Onderbeke Jan Baptist (Reibroekstraat) ⁴². Nog later op 17 oktober werden in het leerwerkhuis te Gent aangenomen : Jacobus Bernardus Lybaert, Francies De Buck, Bernard Bauwens en Jozef Wittevrongel ⁴³.

Op 23 mei 1843 : Jan Baptist Steyaert (Wippelgem), Pieter van Hecke (Wippelgem-Eindeken), Leo van Herseele (Schransken), Pieter Braeckman (Overdam) en Karel-Frans Verhamme (Heulendonk) ⁴⁴. Op 28 december 1843 : Jan-Baptist van Hecke, Petrus Cleemput (Reibroekstraat) en Angelus de Beule (Kramershoek) ⁴⁵. Op 30 augustus 1844 tenslotte : Jan Meulewater (Belzele-Dorp), Jan-Baptist Verstraeten (Reibroekstraat), Pieter Frans Geldhof (Zoetemanneken) ⁴⁶.

Deze goedbedoelde pogingen van het provinciaal gouvernement werden evenwel met weinig geestdrift onthaald. In de vragenlijst heet het dat deze scholing niet het minste nut opgeleverd heeft, daar de brede lijnwaden waarvoor de vliegende schietspoel het voordeligst is, hier toch maar zelden gemaakt worden. De algemene besluiten van Burgemeester en Schepenen van Evergem zijn de volgende : « Alle deze poogingen, schoon in zich zelve prijsbaar, zijn geensints toereikende om de lijnwaednijverheid op te beuren. Krachtdadige maetregelen zijn hoogstnoodzakelijk geworden, indien men den spoedigen en volkomen ondergang wil vermeiden van eene nijverheid die aen een half millioen personen in de beyde Vaenderen het bestaen moet verschaffen. Het Gouvernement mag van deze waerheid overtuigt zijn : De aermoede onder de wevers en spinsters is ten top gestegen, en zal welhaest onherstelbaar worden. Men herhaele het nog : spoedige en Krachtige middelen zijn noodig. Bijvoorbeeld : van den eenen kant, buytengewoone hooge rechten op den uytvoer van onze vlassen ; hooge regten op den invoer van vreemde lijnwaeden en gaerens. Van den anderen kant : wekelijksche premiën aen de wevers die de beste geweven lijnwaeden ter merkt brengen, strenge maetregelen en Confiscatie der lijnwaeden dewelke met blåuw water en vitriool zouden wit gemaekt zijn» ⁴⁷

De grondfout, zowel op lokaal als nationaal plan, lag voornamelijk hierin, dat men een kwijnende nijverheid met kunstmatige middelen onder

(40) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Brief nr 6857.

(41) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Corr.

(42) Idem.

(43) Idem.

(44) Idem.

(45) Idem.

(46) Idem.

(47) Gemeentelijk Archief Evergem. Doos 13. Vragenlijst 22 september 1843.

vorm van subsidies, wilde in stand houden, terwijl men geen oog had voor de dwingende omschakeling naar de mechanische weefnijverheid in fabrieksverband.

2) *De werking van het nijverheidscomité (1845-1849).*

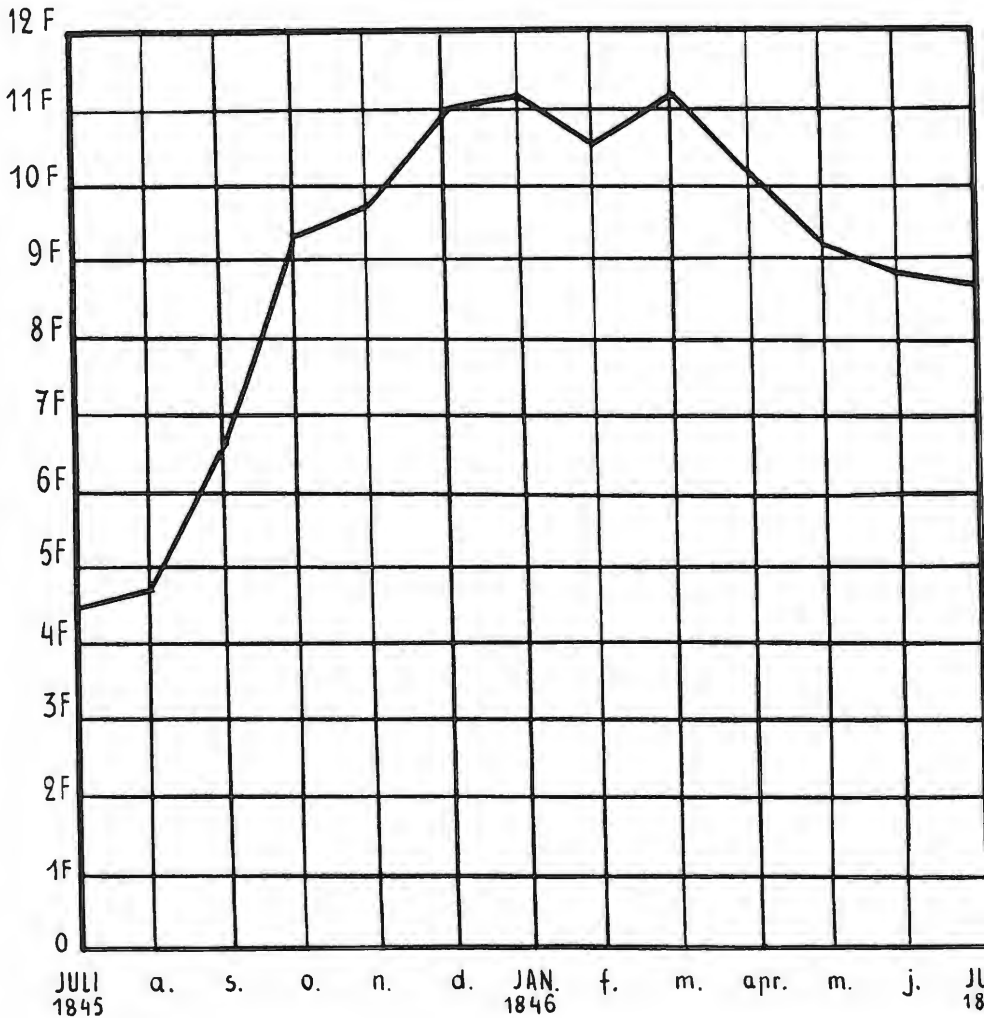
In de lijn van deze noodlottige economische politiek ontstonden de zogenegde nijverheidscomités, ingericht ter bestrijding van de ellende en werkloosheid onder de wevers en spinsters. Hun werkingsjaren vallen samen met de diepste economische malaise, die onze streken ooit gekend hebben. Zij luiden meteen de doodstrijd in van de landelijke handweefnijverheid.

Na de oprichting van een provinciaal hoofdcomité op 28 oktober 1843, drong de arrondissementskommissaris voortdurend aan op de inrichting van plaatselijke nijverheidscomités. In zitting van 28 december 1844⁴⁸ wees de gemeenteraad van Evergem het voorstel tot oprichting van een dergelijk comité met algemene stemmen af : « overwegende dat het doelwit van de werkende klas ter hulp te komen en aerbeid te verschaffen geensints door het inrigten van een Nijverheidscomité binnen deze Gemeente kan berijkt worden, dewijl vooreerst de geldmiddelen ontbreken, die dergelijke onderneming zou vereïsschen dat de subsidie dewelke de Gemeente genoodzaekt is aen ons Armbestuer jaerlijks te geven om te voorzien inden deficit van des zelfs middelen voor het onderhoud van het steeds aangroeyende getal der behoeftigen, reeds gesfegeu is tot de som van 4500 francs, zoodanig dat den Plaetselijken omslag uit dezen hoofde voor 1845 eene merkelijke verhooying zal moeten ondergaen en gebragt worden op de som van thien duizend francs ; dat om in deze volkrijke gemeente eene dergelijke inrigting aen te vangen, men daer toe personen zoude moeten ter hand hebben de welke alle de speciale Kennissen in het vak van den Linnenhandel bezitten, en zich aen de werkzaemheden uit deze inrigting voordspruitende, uitsluitelijk zouden moeten overgeven, ongeminderd eenen Eersten hulpmiddel ten minsten van Acht duizend francs, die er zoude noodig zijn om in de aankooopen vande Stoffen te voorzien ; dat de ondervinding reeds in verscheide Gemeenten heeft bewezen dat het bestuer der Nijverheidscomité geen voordeel aende werkende klas opleverd, en met vele onvermijdelijke hinderpaelen gepaerd gaen, dewelke des zelfs geregelden gang en duerzaemheid beletten. »

Ondertussen evolueerde de toestand ver van gunstig. Na de crisis van 1833, overtroffen voor het eerst in de XIXe eeuw de cijfers der overlijdens die der geboorten (242 tegen 236) om het jaar nadien er nog meer de terugslag van te ondervinden. (224 tegen 210). Vanaf 1844 echter zal dit tot 1871 bijna een normaal verschijnsel worden. Ook de cijfers der uitwijking overtreffen gevoelig die der inwijking. (Zie Bijlage I)

De rampspoedige oogst van 1845 zou de maat doen overlopen. Men oogstte in veel gevallen slechts 1/10 van de normale opbrengst van de

(48) Gemeentelijk Archief Evergem. Register der Beraadslagingen van de Gemeenteraad 1830-1847, nr 132.

Grafiek II — Curve van de maandelijkse aardappelprijzen op de Oost-vlaamse markten, voor de periode juli 1845 - juli 1846 (prijs per hl).
Opgemaakt naar de officiële gegevens verstrekt in het « Mémorial Administratif de la Flandre Orientale ».

aardappelen⁴⁹; Het gevolg er van was dat de prijs op enkele maanden verdriedubbelde. Op de oostvlaamse markten was de maandelijks gemiddelde prijs der aardappelen, na de grote mislukking als volgt:

juli 1845 :	4,51 F per hl ⁵⁰ .
augustus 1845 :	4,74 F ⁵¹ .
september 1845 :	6,74 F ⁵² .
oktober 1845 :	9,24 F ⁵³ .
november 1845 :	9,89 F ⁵⁴ .
december 1845 :	10,98 F ⁵⁵ .
januari 1846 :	11,01 F ⁵⁶ .
februari 1846 :	10,68 F ⁵⁷ .
maart 1846 :	11,12 F ⁵⁸ .
april 1846 :	10,03 F ⁵⁹ .
mei 1846 :	9,10 F ⁶⁰ .
juni 1846 :	8,94 F ⁶¹ .

(Zie Grafiek II)

De abnormaliteit van deze prijzen kan slechts in het licht gesteld worden door vergelijking met de prijzen der voorafgaande jaren. In 1843 bv. bedroeg de prijs per hl in juli 6,29 F⁶² om geleidelijk aan, te dalen en in december nog slechts 3,52 F te bedragen⁶³.

(49) « En 1845, on avait planté dans cette province une quantité considérable de pommes de terre, accroissement de culture dû à la multiplication des fabriques de féculé. Les apparences de la récolte étaient fort belles jusqu'à la fin de juin, lorsque presque toutes les plantes des diverses espèces ont été attaquées d'une maladie qui les a fait périr et a arrêté ainsi le développement des tubercules. La récolte n'a donné en beaucoup d'endroits que le dixième d'une récolte ordinaire, ou environ dix-huit hectolitres par hectare. » *Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale*. 2e semester 1846, p. 240.

(50) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 3 juli 1845, p. 183.

(51) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 7 augustus 1845, p. 351.

(52) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 4 september 1845, p. 385.

(53) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 2 oktober 1845, p. 483.

(54) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 6 november 1845, p. 573.

(55) *Mémorial Administratif-2e semester 1845*. Mercuriaal 4 december 1845, p. 769.

(56) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 2 januari 1846, p. 3.

(57) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 5 februari 1846, p. 103.

(58) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 5 maart 1846, p. 257.

(59) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 2 april 1846, p. 385.

(60) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 7 mei 1846, p. 481.

(61) *Mémorial Administratif-1e semester 1846*. Mercuriaal 11 juni 1846, p. 515.

(62) *Mémorial Administratif-2e semester 1843*. Mercuriaal 6 juli 1843, p. 187.

(63) *Mémorial Administratif-2e semester 1853*. Mercuriaal 8 december 1843, p. 711.

Doch lopen wij de zaken niet te ver vooruit. Daar de malaise in de plaatselijke weefnijverheid zich in 1844 onophoudend verder ontwikkelde en door de aardappelplaag van 1845 nog meer geaccentueerd werd, drongen men van hogerhand steeds maar aan op de inrichting van een plaatselijk nijverheidscomité. Er moest tenslotte toch iets gedaan worden.

Aldus komt men na de provinciale circulaire van 7 oktober 1845⁶⁴ terug op de negatieve beslissing van vorig jaar. Op 23 oktober 1845 wordt te Evergem een nijverheidscomité opgericht. Het zal kunnen beschikken over een regeringssubsidie van 2500 F en een gemeentelijke subsidie van 1000 F⁶⁵.

Van ambtswege is het comité samengesteld uit de burgemeester P. Fr. Geirnaert, als voorzitter, de pastoor of één van zijn onderpastoors, een armmeester — Joannes Willems van Doornzele — en uit 3 leden door de gemeenteraad aangeduid, gekozen uit mensen die enigszins vertrouwd zijn met de linnenindustrie en haar noden. Het waren de heren :

Pieter-Francis De Maertelaere, Dorp.

Joannes Van Driessche, Dorp.

Antoon Basselier, lakenhandelaar, Wippelgem.

Aan deze 6 leden werd een sekretaris-penningmeester toegevoegd nl. Jan-Francis Slock.

Dit nijverheidscomité had een 3-voudig doel⁶⁶ :

- 1) Uitroeiing van de bedelarij.
- 2) Verbetering der handweefnijverheid.
- 3) Invoeren van nieuwe nijverheidstakken op het platteland.

In feite was het een weldadigheidsinrichting. De gelden waarover het beschikte werden aangewend om aan de behoeftige spinsters en wevers de nodige grondstoffen te verschaffen. Dit kon op 3 verschillende manieren gebeuren :

- a) Aan de behoeftige spinster of wever werd de grondstof op krediet verkocht. Het afgewerkt produkt *moet* op de markt verkocht worden. Daarna wordt de prijs der grondstoffen aan het comité terugbetaald, anders wordt geen nieuwe grondstof geleverd.
- b) Het comité levert de grondstof. Het afgewerkte stuk wordt bij het comité binnengebracht. De spinster of wever ontvangt een *werkloon*.
- c) Naar keuze één van beide werkwijzen.

Aldus stak het comité te Evergem effectief van wal op 13 november 1845. Het eerste algemeen verslag opgemaakt op 31 maart 1846⁶⁷ bezorgt ons volgende inlichtingen : op een bevolking van 7555 zielen zijn er 2015 behoeftigen. Het aantal huisgezinnen door het comité geholpen beliep 251.

Er waren toen nog 300 wevers en 700 spinsters. Gemiddeld werden hiervan 251 spinsters geholpen, met een dagloon van 0,30 F. Het comité beperkte trouwens zijn werkzaamheden alleen tot de spinsters. Zoals hoger

(64) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Correspondentie.

(65) Gemeentelijk Archief Evergem, Register der Beraadslagingen van de Gemeenteraad, 1830-1847. nr 148, 23 oktober 1845.

(66) *Onderrigting voor de Nijverheids-comités*. - Gent, 1846.

(67) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Correspondentie.

vermeld bestonden de inkomsten van het comité naast subsidies van de Staat (1.000 F), de Provincie (4.000 F) en de Gemeente (1.000 F) uit de opbrengst van de verkoop van garens (4.242,48 F). De voornaamste twee posten der uitgaven werden ingenomen door de aankoop van werk, de grondstof voor het spinnen (6.187,50 F) en het spinloon (2.227,04 F). De eerste rekening sluit met een batig saldo van 4.386,97 F.

Op 24 september 1846 werd er door het hoofdcomité opnieuw naar de toestand der plaatselijke lijnwaadindustrie gevraagd⁶⁸. In een begeleidend schrijven werd nog steeds de slogan voorgehouden: « De oude vlasnyverheid heeft tot heden de worsteling met de mechaniek-nyverheid staende gehouden ; maer dezelve schynt niet genoeg begrepen te hebben dat, om deze worsteling uit te houden, zy aen de mededingende nyverheid de middels moet ontleenen, welke deze bewerkstelligt om de overhand te behalen. Deze middels zyn de gelykmatigheid, de sierlykheid en de goedkoop der voortbrengsels. » Verder heet het : « Meer en beter voortbrengen, ziet daer wat de wever moet betrachten. » Om dit te kunnen bereiken zal de grondstof beter moeten aangepast worden. Wevers en spinsters kunnen in het model-werkhuis te Gent met de nieuwste procédés vertrouwd gemaakt worden⁶⁹.

Ondertussen leert de bijgevoegde vragenlijst ons dat er op de 800 getouwen nog slechts 200 gebruikt worden voor het traditionele lijnwaadweven en 600 voor het katoenweven. Sinds kort werd er door M. De Raeve op de Asschout, een fabriek opgericht, gespecialiseerd in het weven « à la Jacquart ». Voor 35 getouwen zijn er 29 wevers aan het werk gezet, die er servietten, tafellakens, piqué, bazin, storen en katoenen dekens vervaaridgen. Dit was de allereerste uiting der industriële revolutie te Evergem.

Het aantal behoeftigen is ondertussen tot 3100 gestegen, hetzij nagenoeg de helft der bevolking. De voornaamste oorzaak der armoede wordt toegeschreven aan het verval der linnennijverheid. Van de 1429 wevers, zijn er nog 800 wevers die uitsluitend lijnwaad weven, en 629 die ook andere (katoenen) stoffen weven. Van deze 800 zijn er evenwel slechts 200 aan het werk. De meest geweven lijnwaden zijn de ruwe en witgemaakte, genaamd « Brabantès » en « blondines ». De grondstof der schering bestaat voor de helft uit vlas en voor de andere helft uit werk, terwijl de inslag uitsluitend uit werk bestaat. De stukken zijn 76 tot 109 m lang en 96 tot 109 cm breed. Het getal draden der schering bedraagt :

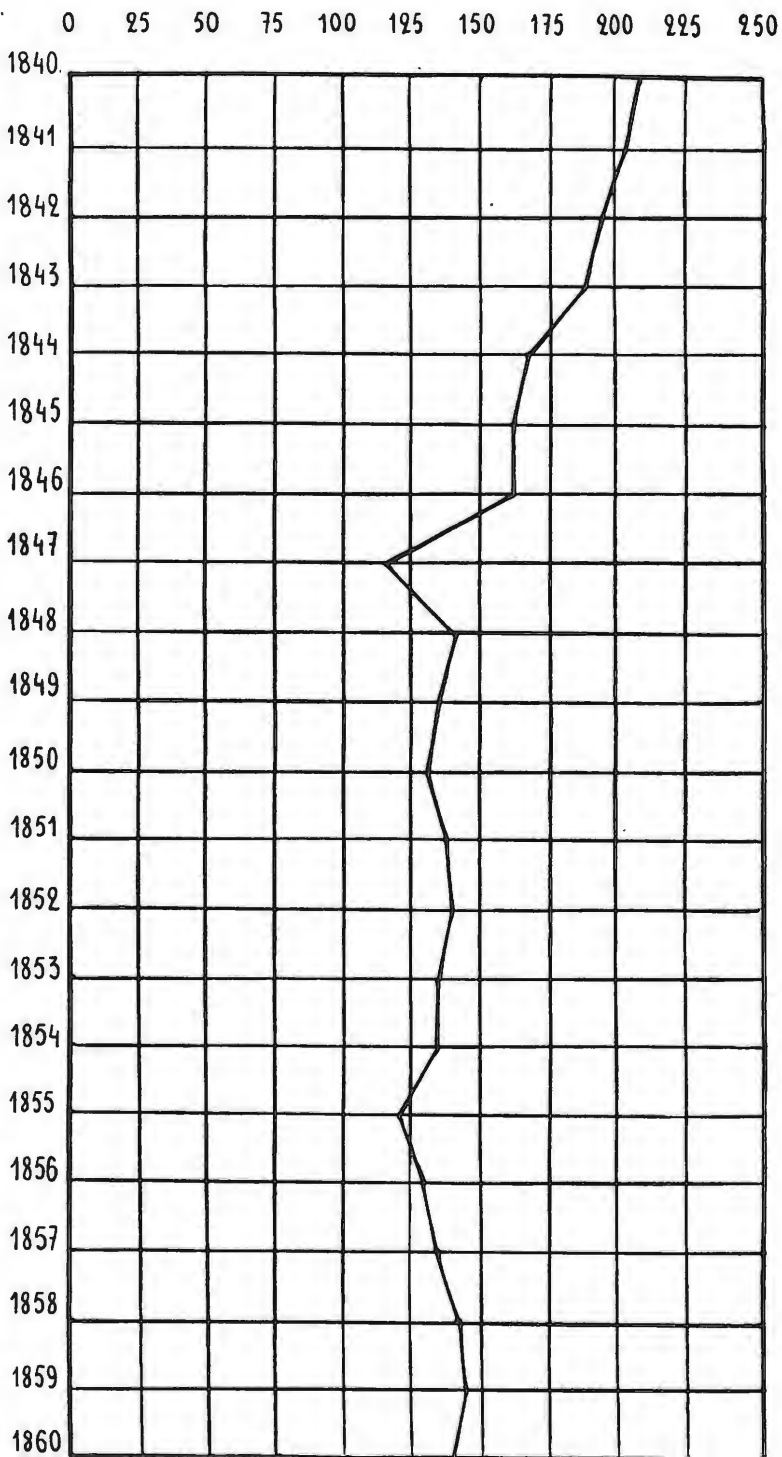
- a) van 96 cm : 1400.
- b) van 100 tot 105 cm : 1500.
- c) van 100 cm : 1500 tot 1900.

De prijzen variëren voor die van 96 cm : van 30 tot 38 ct de ruwe Gentse lijnwaadel (76 cm), voor die van 100 tot 105 cm : 50 tot 60 ct de el, voor die van 109 cm : 65 tot 68 ct de el. Al deze lijnwaden worden doorgaans op de markt van Gent verkocht. De 6 wevers, die het best in het nieuwe model-werkhuis kunnen opgenomen worden zijn :

(68) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Bijlage omzendbrief 24-9-1846, nr 1298.

(69) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Omzendbrief.

Gráfiek III — Geboortecurve voor de periode 1840-60.

- 1) Buysse Jozef, 25 j.
- 2) D'hooge Frans, 26 j.
- 3) Wittevrongel Frans, 31 j.
- 4) Teirlinck Bernard, 24 j.
- 5) Pauwels Pieter, 33 j.
- 6) Claus Pieter, 36 j.

Wat de spinsters betreft, hiervoor bestaan te Evergem reeds 2 werkscholen : één op het Dorp en één te Doornzele. Op de 2000 spinsters zijn er 1500 zonder werk, dus zoals bij de wevers : 75%. Het garen dat gesponnen wordt bestaat voor $\frac{2}{3}$ uit werk en $\frac{1}{3}$ uit vlas en wordt op de markten te Gent en Sleidinge verkocht. De 4 spinsters beneden de 20 jaar, die met vrucht in de model-spinschool te Gent zouden kunnen aanvaard worden, zijn :

- 1) De Coninck Sofie, 18 j.
- 2) Schelstraete Francisca, 16 j.
- 3) Theirlinck Francisca, 18 j.
- 4) Willems Petronelle, 17 j.

Het algemeen verslag van het nijverheidscomité in dato 31 december 1846⁷⁰ leert ons dat het aantal spinsters dat door het comité geholpen wordt, gestegen is tot 280. Van 13 november 1845 tot 31 december 1846 waren zij aldus in staat een spinloon van 4.255,91 F uit te betalen.

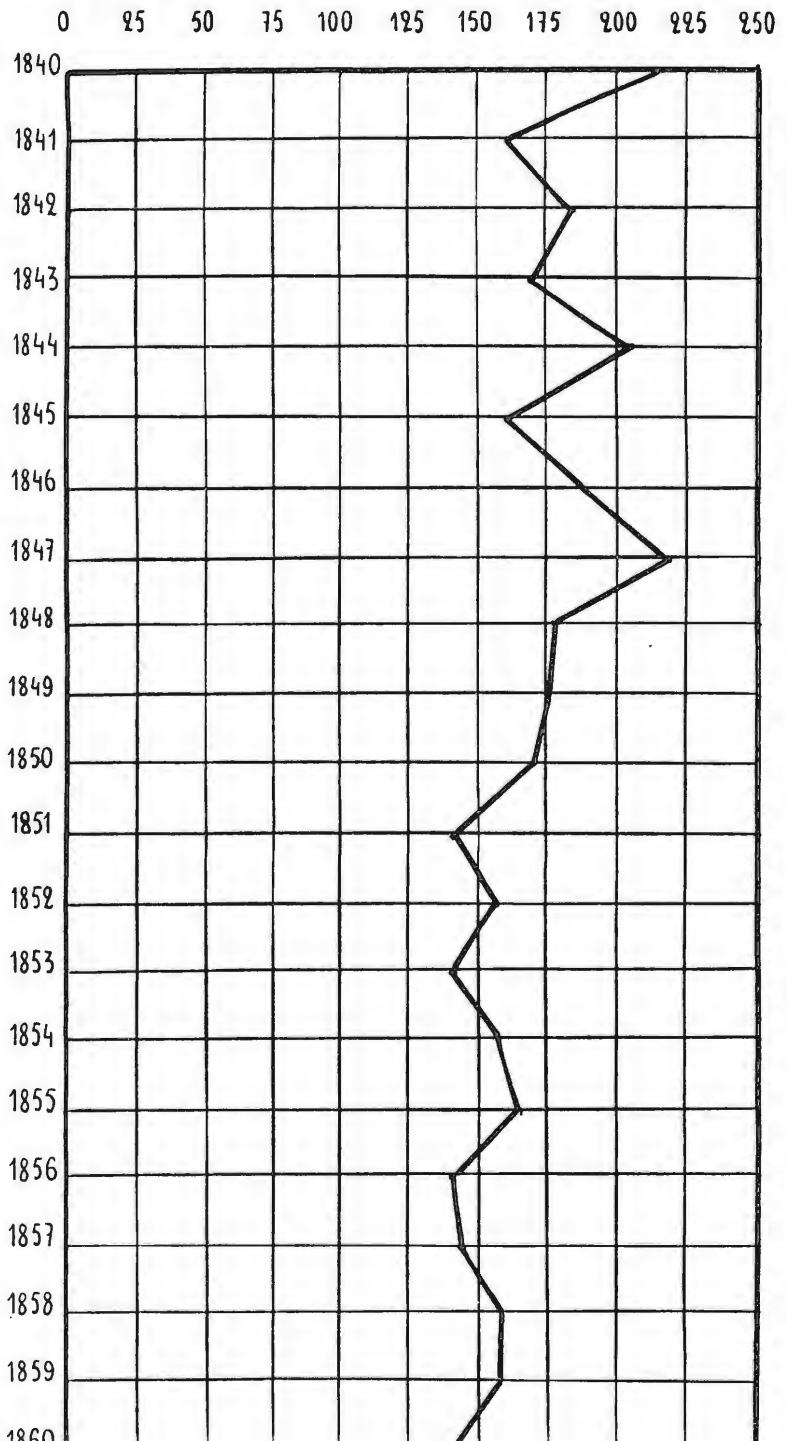
Een nieuwe vragenlijst daterende van 29 december 1846 geeft een nauwkeurige aanduiding van wat er op dat ogenblik te Evergem nog met de hand geweven wordt. Zoals hoger gezegd produceerde men te Evergem : « Brésilliennes » en « Brabantès ». Ondervraagd naar de oorsprong van die namen antwoordt het gemeentebestuur : « Ces dénominations s'appliquent à ces espèces de toiles depuis un temps immémorial pour désigner dans leurs commandes, les espèces de toiles qu'ils désiraient ; » Een samenvattende tabel geeft volgend overzicht van de Evergemse lijnwaden⁷¹ :

Naam	L. in m	Br. in cm	Prijs	Nuance	Gebruik
Brésilliennes	90	76	0,30 F	Ruw	Tapiserie, zakken
Brabantès	96	76	0,34 F	id.	matrassen.
Blondines	96	76	0,38 F	half-wit	Hemden, beddegoed. broeken, ondergoed.
	100	76	0,50 F	ruw	matrassen, graanzakken
	100	76	0,60 F	half-wit	Hemden, beddegoed, broeken, slopschoenen voor militairen.
	105	76	0,64 F	ruw	
	105	76	0,64 F	half-wit	idem.
	109	76	0,68 F	ruw	
	109	76	0,68 F	half-wit	idem.
	114	76	0,80 F	ruw	
	114	76	0,89 F	wit	

(70) Gemeentelijk Archief Evergem. Doos 13. Archief Nijverheidscomité.

(71) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Correspondentie. Op 4 januari 1847 beantwoord door schenep Eugène Beernaert, notaris.

Grafiek IV — Overlijdenscurve voor de periode 1840-60.

Ondertussen worden de burgemeesters aangemaand de bijzonder alarmerende persberichten, die gewagen van de bittere ellende en hongerdood, zoveel mogelijk te logenstraffen, dit om de algemene onrust tot bedaren te brengen. « Comme de semblables bruits sont fâcheux, sous tous les rapports, et qu'il importe de les démentir sur le champ, s'ils sont faux, je vous prie de me signaler immédiatement les faits de cette nature, qui se produisent réellement dans votre localité, et d'avoir soin de démentir avec la même promptitude, les récits inexacts ou exagérés qu'en donnent les journaux ⁷² ».

Hoeveel moeite men van hogehand ook deed om de ontstellende werkelijkheid enigszins te verdoezelen, de bevolkingscijfers wijzen maar al te duidelijk op de geweldige malaise van de jaren 1846 en 1847. Het huwelijkscijfer van 1846 : 21 behoorde tot het allerlaagste van de ganse XIXe eeuw. Het dieptepunt viel in 1847 toen er voor 220 overlijdens slechts 117 geboorten geregistreerd werden, bijna dubbel zoveel overlijdens als geboorten, wat in de XIXe eeuw te Evergem niet meer voorkwam. In 1842 was er 1 overlijden per 42 inwoners, in 1843 1 per 44 inwoners, in 1844 1 per 37 inwoners, in 1845 1 per 47 inwoners, in 1846 1 per 39 inwoners en tijdens het ergste crisisjaar 1847 1 per 32 inwoners. Hier-teenover was er slechts 1 geboorte per 62 inwoners in laatstgemeld jaar.

In het licht van bovenstaande gegevens loont het wel de moeite de telling van 15 oktober 1846 nader te bekijken ⁷³.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	836	224	1060	258	24	76	100	365	27	11	9
Wijk B: Schonstr.	866	243	1109	214	48	16	64	325	19	7	5
Wijk C: Belzele	631	207	838	159	58	7	65	189	34	10	7
Wijk D: Meerbeke	695	200	895	174	51	14	65	238	27	9	7
Wijk E: Heffink	552	156	708	140	19	15	34	234	14	6	4
Wijk F: Elslo	477	133	610	121	20	23	43	207	20	9	7
Wijk G: Doornzele	964	327	1291	257	25	41	66	418	15	6	5
Wijk H: Langerbr.	723	202	925	181	17	28	45	296	15	6	4
Totalen	5744	1692	7436	1504	262	220	482	2272	21	8	6

Vergelijken wij deze cijfers met die van 1825 dan valt onmiddellijk de grote teruggang van het aantal wevers op. Voor een vrijwel constant gebleven bevolking en een constant beroepscijfer zijn de cijfers gemakkelijk te vergelijken.

Het aantal wevers is inderdaad op bijna de helft teruggelopen (487 in 1825 tegen 262 in 1846). Dat het aantal spinsters schijnbaar meer constant gebleven is, komt hierdoor dat ze gesteund werden door het nijverheidscomité, dat zich te Evergem alleen beperkte tot hulp aan de spinsters. Het

(72) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Correspondentie. Circulaire 30 december 1846.

(73) Gemeentelijk Archief Evergem. Bevolkingsregister 1846. 8 registers + supplement.

65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

algemeen procent der textielarbeiders op de personen die een beroep uitoefenen, is dan ook gedaald tot 21%.

Wanneer wij tenslotte deze cijfers vergelijken met deze opgegeven in de vragenlijst van 24 september 1846, dan stellen wij vast, dat wij evenals voor 1815, in de bevolkingsopgave slechts met minima-cijfers te doen hebben. (1429 wevers tegenover 262 ; 2000 spinsters tegenover 220). Inderdaad in het bevolkingsregister zijn zoals hoger gezegd alleen de beroepen der *gezinshoofden* aangegeven. De helpers zijn slechts aangeduid met de kwalificatie vrouw, zoon, dochter. Daarenboven gaat het in het bevolkingsregister steeds om personen die het beroep van wever of spinster als *hoofdberoep* opgaven, terwijl veel kleine landbouwers en dagloners, als dusdanig ingeschreven in feite beide bezigheden cumuleerden. Vergelijken wij dus nogmaals het aantal wevers en spinsters opgegeven in de vragenlijst (1429 + 2000 = 3429) met het aantal personen boven de 12 jaar : 5744, dan stellen wij vast dat het aantal personen, die vóór de grote crisis, want de werkloze wevers en spinsters zijn in dit aantal begrepen, min of meer rechtstreeks bij de lokale weefnijverheid betrokken was, 59% der aktieve bevolking bedroeg, dit tegenover 52% in de Franse tijd. Tussen 1812 en 1840 valt er dus een aangroei te noteren van 7%.

Rekening gehouden met het abnormaal hoog cijfer der werkloze wevers en spinsters in 1846, lijkt het cijfer der behoeftige personen (3.100), geenszins overdreven (41% der totale bevolking). Dit was tijdens de crisisjaren trouwens geleidelijk aan toegenomen.

Op 12 januari 1847 richt burgemeester Geirnaert een dringende noodkreet tot het provinciebestuur ⁷⁴. « Chaque jour les circonstances deviennent plus critiques, plus pressantes; si les masses de mendiants qui sillonnent les rues du matin au soir, se bornent aujourd'hui d'implorer un morceau de pain, nul ne saurait répondre de l'avenir si cet état de choses continue. Le mal est trop grand pour que l'on l'exagère. »

In deze bittere ellende was het dan ook geenszins te verwonderen dat het Nijverheidscomité last kreeg met wevers, die het garen dat hun toegevoerd werd, naderhand niet meer wensten te betalen. Hiervoor werden Bernardus Versluys van de wijk Overdam en Pieter van Belle, van Kromvelde, aangeklaagd. Eerstgenoemde had op 28 april 1846 32,49 kg garen ontvangen voor een waarde van 42,51 F en laatstgenoemde op 31 juli 1846, 35,53 kg werkgaren voor een waarde van 41 F.

Na het verkoop van hun lijnwaad weigerden de wevers het geld van het garen binnen te brengen ⁷⁵. De zaak werd overgemaakt aan het Parket te Gent. Bij monde van de procureur werd het gemeentebestuur nochtans in het ongelijk gesteld. Juridisch gezien was het garen hun in eigendom afgestaan en ging het hier hoogstens om een misbruik van vertrouwen ten opzichte van het Nijverheidscomité, dat echter niet onder een artikel van de strafwet viel ⁷⁶.

(74) Gemeentelijk Archief Evergem, register 38, nr 259.

(75) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Correspondentie.

(76) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13, Correspondentie nr 27252.

Te Gent was op 26 januari 1847 een nieuw model-leerwerkhuus opgericht, dat uitsluitend tot doel had bekwame wevers tot meester-gasten op te leiden en hun vertrouwd te maken met het mechanisatieproces. Het was dus geenszins bedoeld als werkverschaffing.

Tijdens het jaar 1846 had het Hoofdc Comité een getouw, tempel en schiet-spoelen aan de plaatselijke comités geschonken.

Het algemeen verslag van het nijverheidscomité over 1847, vermeld dat er op een bevolking van 7222 zielen, nog 2195 behoeftigen zijn. Het getal wevers bedraagt 300, dat der spinsters 700, (nog slechts 17% der aktieve bevolking!), terwijl het gemiddeld aantal spinsters dat geholpen werd, 344 beliep⁷⁷. Het dagloon zelf bedroeg nog 0,15 F.

Tijdens het jaar 1848 schijnt de werkzaamheid van het Nijverheidscomité reeds enigszins te verminderen. Nog slechts 383 spinsters worden door het comité geholpen. De voorraad werk, grondstof voor het garen spinnen, is zeer klein. Aan de andere kant was er gedurende dit jaar 7.015,71 F uitgegeven voor aankoop van grondstoffen en 3.160,85 F voor spinloon⁷⁸. In het geheel gaf de rekening een batig saldo van 2.182,75 F

De laatste rekening, die meteen het einde betekende van de werkzaamheden van het nijverheidscomité, werd afgesloten op 18 december 1849⁷⁹. Zij vertoonde een batig saldo van 1245,97 F. Op 30 maart 1855 kreeg de gemeente toelating deze geblokkeerde gelden over te maken aan de plaatselijke C.O.O.⁸⁰.

Op de vraag of het nijverheidscomité tijdens zijn 4-jarig bestaan te Evergem, op een afdoende wijze de nood heeft helpen lenigen of aan het probleem der handweefnijverheid een bevredigende oplossing heeft gegeven, kunnen wij moeilijk bevestigend antwoorden. Voorzeker heeft men het lot van enige spinsters verbeterd, maar een ten dode opgeschreven handweefnijverheid, kon niet langs een weldadigheidsinstelling om, blijvend in stand gehouden worden. In zijn geheel gezien is het conservatief paternalisme, zoals het in de nijverheidscomités tot uiting kwam, op een mislukking uitgelopen. De landbouwcrisis van 1845-48 accentueerde deze mislukking nog meer.

c) De Naweëen. (1849-1880).

De opheffing van het Nijverheidscomité betekende geenszins dat de crisis opgelost was. Nog tot 1860 overtreffen de cijfers der overlijdens die der geboorten. De uitwijking naar de gemechaniseerde bedrijven te Gent bereikte haar hoogtepunt in 1853 wanneer 338 personen de gemeente verlaten, de meesten ervan naar Gent.

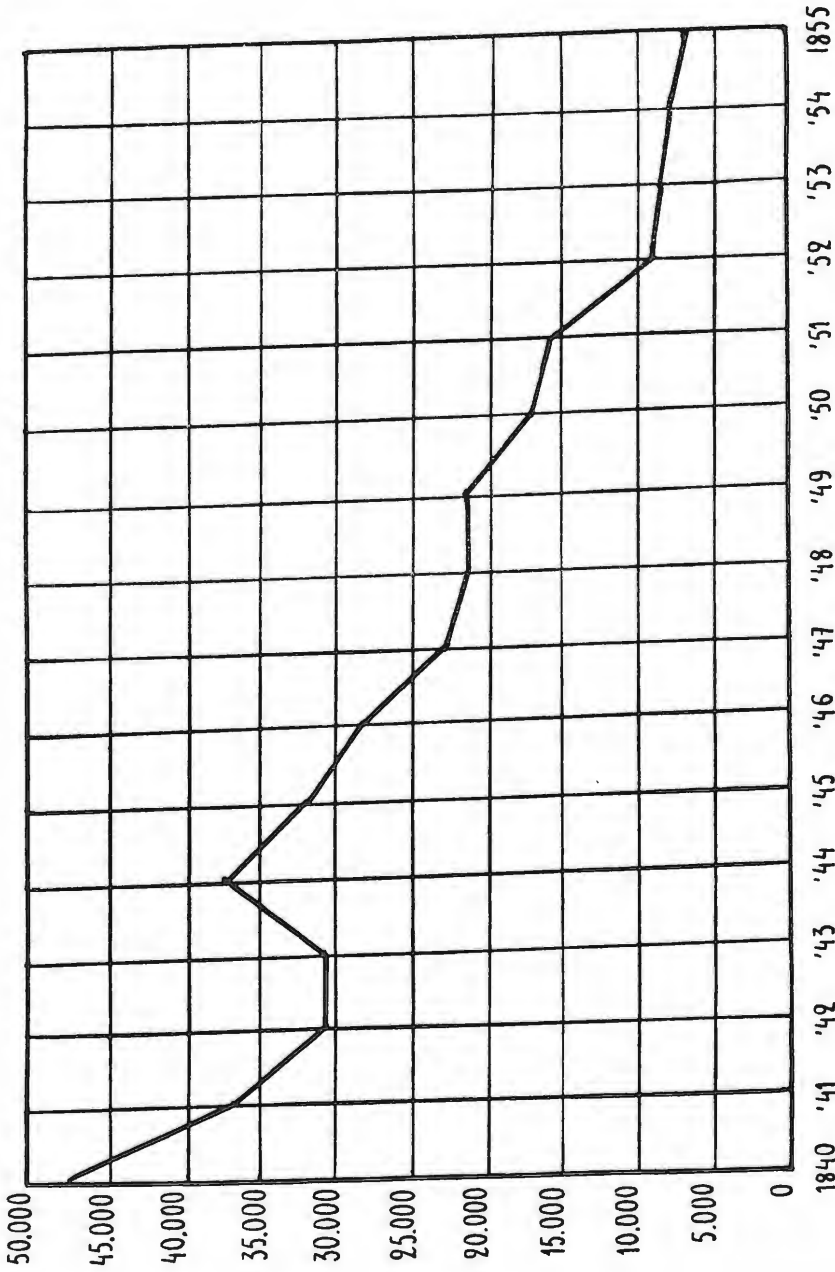
De noodzakelijk geworden omschakeling naar het gemechaniseerd

(77) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Algemeen verslag 1 jan.-31 maart 1847.

(78) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Algemeen verslag 1848.

(79) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Rekening Nijverheidscomité 1849.

(80) Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13. Correspondentie 30 maart 1855, nr. 218

Grafiek VI — Curve van het jaarlijks aantal handgeweven stukken lijnwaad op de Gentse markt verkocht, voor de periode 1840-55.

bedrijf gaat met veel strubbelingen gepaard. De bedelarij lijkt in de vijftiger jaren nog niet afgenomen. In het jaarlijks verslag heet het dat de plaatse-lijke politie er vrijwel machteloos tegenover staat.

Zoals hoger gezegd werd te Evergem langs de grote steenweg Gent-Water-vliet het eerste mechanische bedrijf geopend door de Gentenaar Jan de Raeve. Aanvankelijk in 1846 werkten er 35 werklieden, in 1855 zijn het er reeds 150 geworden ⁸¹. Een tweede « werkhuis » of fabriek wordt opge-richt op 1 april 1854 door August Vermeersch, afkomstig van Ertvelde, maar tevoren reeds als fabrikant gevestigd te Sint-Niklaas. Het atelier werd opgericht op het Eindeken en telt in 1855, 40 werklieden voor 20 getouwen. Dit was een linnenweverij ⁸².

Na de verdwijning van deze laatste richtte de heer Jan Balfour, nijveraar te Gent, in maart 1874 een mechanische linnen- en katoenweverij op in de Hekstraat, die zal blijven bestaan en bloeien tot na de eerste wereld-oorlog ⁸³.

Hoe was het ondertussen gesteld met de traditionele handwevers ? De laatste statistiek, die wij daarover in handen krijgen is van 30 september 1852 ⁸⁴. Er zijn dan nog 80 wevers werkzaam, die jaarlijks 6 à 8 stukken lijnwaad weven van de middelklasse, en 250 spinsters, die samen jaarlijks 4000 kg garen spinnen, dat te koop aangeboden wordt op de markten van Gent en Sleidinge.

De definitieve teleurgang van de handweefnijverheid wordt eveneens onderstreept door de opgave van het aantal handgeweven stukken, die op de Gentse markt verkocht werden. Waren het in 1840 nog 47.435 ⁸⁵ stukken, dan is dit aantal in 1848 gedaald tot 21.315 ⁸⁶ om in 1855 te vallen op 7.218 stukken, hetzij nauwelijks nog het zesde deel van 1840 ⁸⁷. (Zie Grafiek VI, Bijlage III).

In 1856 geeft men officieel deze wegwijning en omschakeling naar de mechanisatie, toe : « Dans la plupart des localités, le filage à la main a presque disparu comme industrie, et il n'est guère plus conservé que pour l'usage domestique ; il a été remplacé en grande partie par la confection de dentelles et d'autres ouvrages de main. La fabrication toilière se trans-forme ; les meilleurs résultats sont obtenus, partout où l'on est entré dans la voie du progrès, et les bons tisserands sont recherchés. ⁸⁸ »

Beschouwen wij in het licht van bovenstaande gegevens de telling van 31 december 1866 ⁸⁹. De omschakeling naar het mechanisch weven is dan nog niet volledig voltrokken. Demografisch gezien zijn de jaren 1865 met 229 overlijdens en 1866 met 180 overlijdens t.t.z respectievelijk een over-lijdensoverschot van 79 en 30, zware crisisjaren.

(81) Gemeentelijk Archief Evergem, register nr 42. nr 677.

(82) Idem.

(83) Gemeentelijk Archief Evergem, Beraadslagingen Schepencollege 9-3-1874. nr 145.

(84) Gemeentelijk Archief Evergem, register 41, nr 1465.

(85) Mémorial Administratif-2e semester 1841, p. 147.

(86) Mémorial Administratif-2e semester 1851, p. 269.

(87) Mémorial Administratif-2e semester 1856, p. 341.

(88) Mémorial Administratif-2e semester 1856, p. 321.

(89) Gemeentelijk Archief Evergem, Volkstelling, 1866, 2 registers, 1 supplement

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Wijk A: Dorp	789	175	964	251	16	15	31	490	6	3	3
Wijk B: Schoonstr.	720	182	902	214	68	12	80	515	15	11	8
Wijk C: Belzele	556	122	678	162	80	26	106	400	26	19	15
Wijk D: Meerbeke	600	162	762	162	76	5	81	417	19	13	10
Wijk E: Heffink	510	102	612	141	29	22	51	386	13	10	8
Wijk F: Elslo	421	100	521	110	15	27	42	308	13	10	8
Wijk G: Doornzele	898	236	1134	246	5	13	18	579	3	2	1
Wijk H: Langerbr.	710	185	895	200	7	18	25	487	5	3	2
Totalen	5204	1264	6468	1486	296	138	434	3582	12	8	6

Het verhoogd beroepscijfer komt niet voort uit een toename der bevolking noch uit een differentiatie der beroepen, maar is alleen het gevolg van een andere manier van opgave. Tot 1846 werd alleen het beroep van het gezinshoofd opgegeven, doch van 1866 af, wordt het beroep van alle leden van het gezin opgegeven.

De cijfers van deze telling zijn dan ook als maxima-cijfers te zien. Hierin zijn eveneens begrepen de wevers en spinsters werkzaam in de fabrieken van M. De Raeve en M. Vermeersch, vandaar de betrekkelijk hoge cijfers der wijken B, C en D, binnen welks gebied de fabriek van de Asschout haar werkkrachten recruteerde.

In elk geval bemerken wij dat de handweefnijverheid, die nog uitsluitend beoefend werd in de wijken A, E, F, G en H bijna op niets teruggevallen is. Nog enkele oude wevers blijven uit een soort hardnekkig conservatisme achter hun getouw. Voor de 5 laatstgenoemde wijken samen, zijn het er nog 72 wat overeenkomt met de cijfers van 1852. Dit vertegenwoordigt nog slechts 2% van het aantal inwoners die een beroep opgaven.

Tijdens de periode 1866-1880 verdwijnt de handweefnijverheid voor goed. De telling van 1880 geeft in totaal 73 wevers en 5 spinsters op voor gans Evergem⁹⁰. Laten wij hierbij de 3 wijken rond de fabrieken van J. De Raeve (Asschout) en J. Balfour (Hek) van kant, dan zijn er precies geteld nog 9 wevers en 4 spinsters over de 5 andere wijken verspreid, aantal dat volstrekt te verwaarlozen is.

De nadelige gevolgen van deze al te langzame opslorping der handweefnijverheid, met al de economische malaises hieraan verbonden, laten zich op demografisch plan voelen tot diep in de 19e eeuw. Het dieptepunt der bevolking wordt bereikt in 1860-80 en is lager dan de bevolking tijdens de Franse tijd en dit ondanks het nog steeds zeer hoog geboortecijfer. Slechts van dan af kan er van een langzame, doch zekere stijging gesproken worden.

PEILING NAAR DE LEVENSTANDAARD VAN DE EVERGEMSE
WEVER.

In het Rapport van de Commissie ingesteld in 1840 om de algemene toestand van de weefnijverheid te bestuderen⁹¹, vinden wij onder Bijlage 15 het budget van een weversgezin op het platteland bestaande uit man en vrouw met 3 kinderen beneden de 12 jaar. Om er een grondige bespreking te kunnen aan wijden, nemen wij deze tabel over :

Uitgaven :

Huur van een huis met 100 roeden land	90,00 F	90,00 F
---------------------------------------	---------	---------

Kleding van de man.

Twee hemden	5,00 F	
Een bloes	3,00 F	
Een linnen zomerbroek en een winterbroek	5,00 F	
Een frak	5,00 F	
Een ondervest	2,50 F	
Een das	0,75 F	
Twee paar schoenen	1,50 F	
Twee paar klompen	1,30 F	
Hoed en schoenen	9,00 F	33,05 F

Kleding van de vrouw.

Twee hemden	4,00 F	
Een japon	5,00 F	
Een bovenjurk	5,00 F	
Een frak	3,00 F	
Een zakdoek	2,00 F	
Twee paar schoenen	1,50 F	
Een hoed	1,30 F	
Een voorschoot	1,50 F	
Twee paar klompen	1,30 F	24,60 F

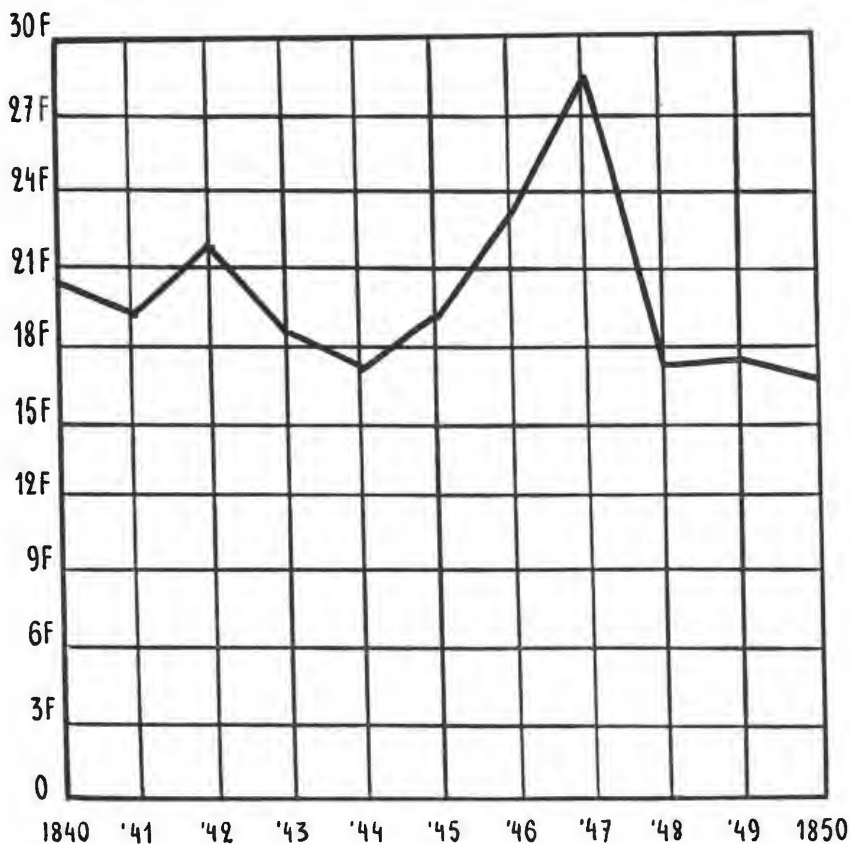
Kinderkleding		50,00 F
---------------	--	---------

Barbier	2,50 F	
Wassen	20,00 F	22,50 F

Voedsel per week.

Drie roggebroden van vier kg	1,65 F	
Een wit brood	0,40 F	
36 kg aardappelen	1,44 F	
1 liter boekweitmeel	0,30 F	
2 1/3 pond boter of vet	1,60 F	

(91) Enquête sur l'Industrie Linière. Rapport de la Commission. Brussel 1841. Bijlage nr 15.

Grafiek VII — Curve van de jaarlijkse gemiddelde prijzen van witte tarwe op de Oostvlaamse markten, voor de periode 1840-1850 (prijs per hl.). Opgemaakt naar de officiële gegevens verstrekt in het «*Mémorial Administratif de la Flandre Orientale*».

Voedsel per week ¹⁰⁰.

3 roggebroden van 4 kg à 0,17 F het kg ¹⁰¹ .	2,04 F
1 wit brood van 1 kg à 0,31 F het kg ¹⁰² .	0,31 F
20 kg aardappelen à 0,07 F het kg ¹⁰³ .	1,40 F
1 kg boekweitbloem	0,30 F
1 kg boter of vet ¹⁰⁴	1,80 F
Karnemelk	0,30 F
Zout, peper, azijn, koffie	0,50 F
Jaarlijks	52 x 6,65 F = 345,80 F
Totaal	<hr/> 455,80 F

Inkomsten.

Loon man wever à 0,70 F per dag ¹⁰⁵ per week =	4,20 F
Loon vrouw spinster 0,25 F per dag per week =	1,50 F
Loon kind spinster 0,16 F per dag per week =	0,96 F
Per jaar	52 x 6,66 F = 346,32 F
Deficiet	109,48 F

Bespreking. Berekeningen naar de levensstandaard zijn uiteraard zeer moeilijk te maken. Men moet niet alleen bepaalde prijzen en lonen kennen voor een bepaalde tijd en een bepaalde streek, maar men moet ook en vooral oog hebben voor de *werkelijke* behoeften van een bepaalde stand voor een bepaalde streek. Het is de grondfout van de berekeningen gemaakt door de Commissie, dat deze behoeften te hoog aangeslagen werden en dus alle evenwicht in het budget doen verdwijnen. De levensstandaard was dermate laag dat de meeste mensen het als normaal beschouwden slechts over het strikt-noodzakelijke te beschikken.

(100) Ter vergelijking de broodgraanprijzen van 28 december 1843 op de markt te Gent : Witte tarwe = 18,14 F per mudde. (Deze metrieke mudde door de Hollanders ingevoerd = 1 hl. = 74,766 kg)

Rode tarwe = 17,24 F per hl.

Rogge = 10,61 F per hl.

Prijslijst van de gemiddelde prijs der eetwaren op de Oostvlaamse markten, van dezelfde datum :

Boekweit = per hl.	11,29 F	Koevlees per kg	0,84 F
Haver per hl.	6,06 F	Kalfsvlees	1,22 F
Gerst per hl.	10,41 F	Schaapsvlees	1,15 F
Aardappelen per hl.	3,44 F	Varkensvlees	1,08 F
Hooi (per 100 pond)	6,68 F	Jenever per liter	0,73 F
Stro	4,41 F	Azijn per liter	0,21 F
Rijst per kg	0,64 F	Zout per kg	0,30 F
Osseveles	1,00 F	Steenkool per 1500 kg	40,51 F

Mémorial Administratif-2e semester 1843, p. 756 en 757.

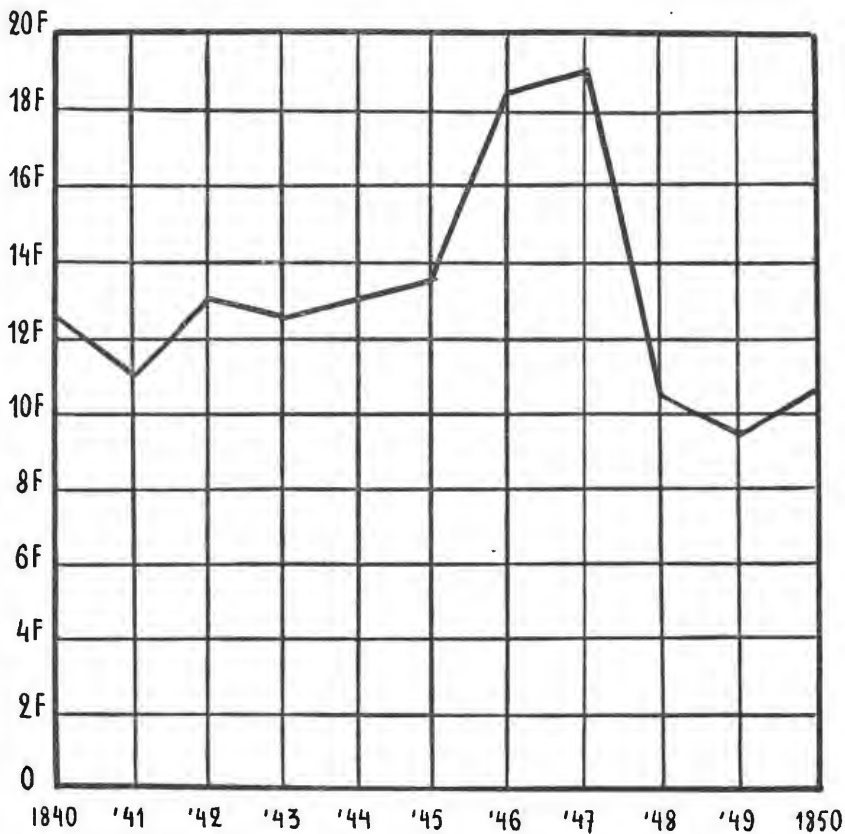
(101) Gemiddelde prijs per kg roggebrood voor de zomerperiode : 0,20 F, voor de winterperiode : 0,14 F. Gemiddelde jaarprijs : 0,17 F.

(102) Gemiddelde prijs per kg tarwebrood voor de zomerperiode : 0,33 F, voor de winterperiode 0,29 F. Gemiddelde jaarprijs : 0,31 F. Broodzetting opgemaakt naar de marktprijzen te Gent en toegepast te Evergem.

(103) Mémorial Administratif-2e semester 1843, p. 757.

(104) Enquête-Rapports, Bijlage 16.

(105) Gemeentelijk Archief Evergem. Doos 13. Vragenlijst 22 september 1843.

Grafiek VIII — Curve van de jaarlijkse gemiddelde roggeprijzen op de Oostvlaamse markten, voor de periode 1848-1850 (Prijs per hl.)

Opgemaakt naar de officiële gegevens verstrekt in het « Mémorial Administratif de la Flandre Orientale ».

De belangrijkste posten (huishuur, prijs van brood en aardappelen), zijn alle berekend naar Evergemse prijzen over 1843. De andere posten kleding, verwarming en verlichting zijn gemiddelde prijzen, die over het ganse Vlaamse platteland in die jaren golden.

De lonen zijn eveneens berekend naar de Evergemse opgave van 1843 ¹⁰⁶, en dit volgens maximum opgave.

De man (wever) kon het aldus nog tot een maximumloon (jaarlijks) van 218,40 F brengen. Vergelijken wij hiermee de jaarwedden der voor- naamste gemeentelijke ambtenaren voor hetzelfde jaar (1843) :

Gemeentesekretaris :	846,56 F
Gemeenteontvanger :	300 F
Politiecommissaris :	715,34 F
Veldwachter :	476 F
Gemeente-onderwijzer :	200 F ¹⁰⁷

Een tweede vaststelling is de volgende : hoe allerelementairst en hoe nauw men ook de uitgaven afmeet, toch overtreffen zij steeds de hier nog maximaal berekende inkomsten. Deficitair werd het budget practisch nooit afgesloten, dus meer inkrimping der noodzakelijkste uitgaven (brood en aardappelen), nieuwe verlaging van de levensstandaard, nog grotere armoede.

Voegen wij hier onmiddellijk aan toe dat de ergste crisisjaren (1845-1848) nog moesten volgen en de nood in veel gevallen nog nijpender werd.

Volledigheidshalve dient aan onze berekeningen toegevoegd dat de huishouding van onze wever met 3 minderjarige kinderen ten laste en zonder een lapje grond, aan de ongunstige kant ligt. Veel wevers beschikten over een paar honderd roeden grond, waar zij voor eigen rekening rogge of aardappelen teelden, wat hun uitgaven aanzienlijk verlichtte. Anderen hadden 3-4 opgroeiende kinderen, die mee geld verdienden en kwamen hierdoor eveneens in een gunstiger positie te staan. Wij zouden bijna zeggen zoveel wevers-huishoudens, zoveel verschillende budgetten. Veel wevers waren daarbij ook eigenaar van hun huisje. Toch blijft onze berekening, ondanks al deze reserves, een peiling naar de levensstandaard van de Evergemse wever tijdens de 40-tiger jaren.

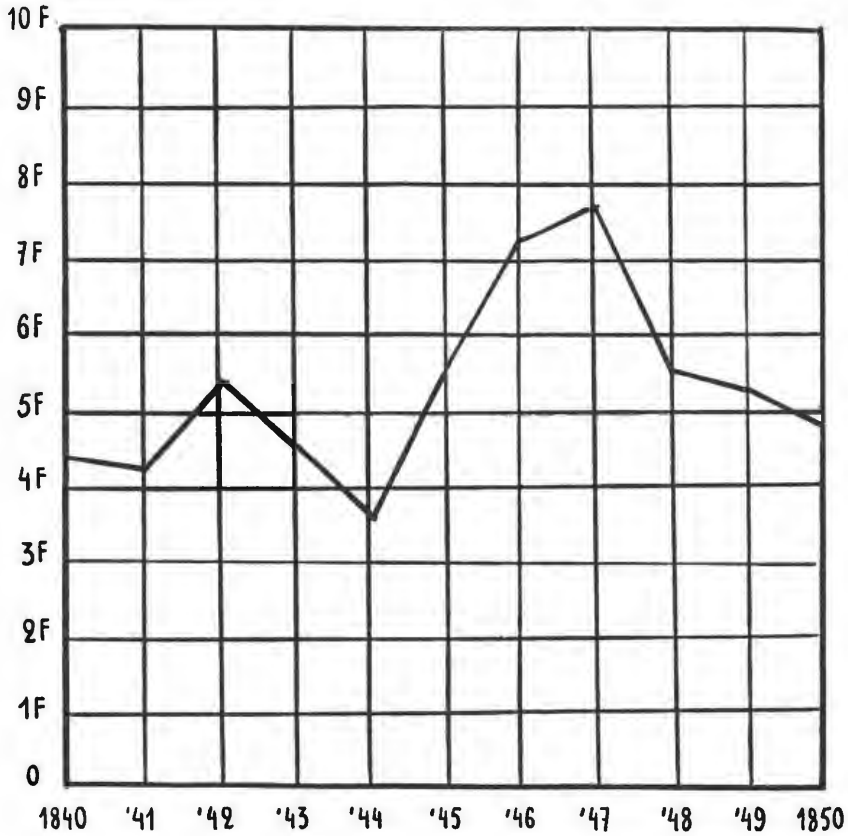
Algemeen besluit : Tijdens de Franse periode kende de Evergemse handweefnijverheid een grote opbloei. Tot omstreeks 1840 waren 52 à 59% der totale Evergemse bevolking, rechtstreeks of onrechtstreeks bij de weefnijverheid betrokken.

Onder de Hollandse periode stellen wij voor het eerst een zekere economische stagnatie vast. Zeker na 1825 wordt de opgang der handweefnijverheid tot staan gebracht, doch de algemene levensvoorwaarden der spinsters en wevers ondergaan er nog geen noemenswaardige terugslag van.

Na de omwenteling manifesteren zich in 1833 de eerste crisisverschijnselen. Deze hernieuwen zich in 1839 en luiden de definitieve crisis

(106) Idem.

(107) Gemeentelijk Archief, Register Beraadslagingen van de Gemeenteraad 1830-1847, nr. 106. Bergroting 1843-44.

Grafiek IX — Curve van de jaarlijkse gemiddelde aardappelprijzen op de Oostvlaamse markten, voor de periode 1840-1850 (prijs per hl.)
 Opgemaakt naar de officiële gegevens verstrekt in het « Mémorial Administratif de la Flandre Orientale ».

in. De algemene toestand der lijnwaadwevers verslecht zienderogen en de weef- en spinlonen dalen voortdurend.

De overheden trachten deze noodlottige toestand te bestrijden door het inrichten van een plaatselijke kantwerkschool (1840), door het sturen van wevers en spinsters naar de modelleerschool te Gent (1842) en tenslotte door het inrichten van een Nijverheidscomité (1845). Na het falen van deze pogingen begint men te Evergem met het eigenlijk mechanisatieproces.

Twee ateliers worden ingericht, naderhand gevolgd door een derde.

De totale omschakeling van de ambachtelijke weefnijverheid naar het gemechaniseerd bedrijf duurde nog voort tot 1880. Deze eerder trage evolutie liet haar invloed eveneens gelden op demografisch plan. De crisis der veertiger jaren werd bestendig tot het einde der zeventiger jaren. Slechts na 1880 kan men van een langzame teruggang gewagen. Evenzo op economisch en sociaal plan (hongerlonen, bedelarij en werkloosheid) duurde de crisis der veertiger jaren voort. De hoge cijfers der uitwijking voor 1853 en 1856 zijn mede een uiting van die ongunstige levensvoorwaarden. Deze waren rond 1875 nauwelijks beter dan 30 jaar te voren. Evergem is de crisis zeer traag te boven gekomen.

De algemene lijn van de bevolkingsevolutie der XIXe eeuw geeft een trouw beeld van de economische op- en neergang van Evergem, die het duidelijkst tot uiting komt in de levensvoorwaarden der arbeiders.

Chronologisch kan zij als volgt samengevat worden :

- a) Een bijna ononderbroken stijging tot 1820.
- b) Status-quo hoogtepunt : 1820-1840.
- c) Een voortdurende daling van 1840 tot 1860.
- d) Status-quo dieptepunt 1860-1880.
- e) Voortdurende zeer snelle stijging vanaf 1880. (Zie Grafiek X)

1830	7800	208	188	45	—	—
1831	7811	233	169	35	—	—
1832	7822	195	187	45	—	—
1833	7810	236	242	30	—	—
1834	7768	210	224	32	—	—
1835	7795	207	187	54	197	206
1836	7785	213	180	45	148	198
1837	7816	231	213	36	141	141
1838	7857	198	174	45	193	185
1839	7837	205	204	47	161	202
1840	7800	210	215	47	123	168
1841	7816	203	157	35	127	179
1842	7712	196	183	33	183	140
1843	7650	187	172	34	126	205
1844	7605	169	202	24	118	164
1845	7566	164	160	34	140	193
1846	7436 ⁵	165	187	21	140	193
1847	7257	117	220	26	112	173
1848	7229	142	176	24	103	100
1849	7160	135	175	42	83	109
1850	7057	129	175	44	137	202
1851	7032	138	141	35	139	178
1852	7019	140	154	37	239	250
1853	6886	132	141	35	139	178
1854	6780	133	154	29	185	279
1855	6726	123	164	27	158	138
1856	6611	126	140	35	244	295
1857	6628	134	143	38	214	197
1858	6632	144	157	47	250	243
1859	6580	146	156	47	222	275
1860	6533	141	142	42	196	252
1861	6515	153	141	44	194	231
1862	6587	171	126	36	223	204
1863	6622	147	144	30	144	125
1864	6610	157	169	26	150	171
1865	6574	150	229	35	217	180
1866	6484	160	190	51	244	226
1867	6510	159	150	41	142	136
1868	6510	159	172	36	168	181
1869	6499	174	181	33	142	167
1870	6543	207	189	26	209	184
1871	6543	180	224	38	166	163
1872	6525	192	172	25	149	185
1873	6525	185	159	32	171	180
1874	6615	197	170	33	234	189
1875	6682	210	183	46	244	240

1876	6523	196	188	32	326	238
1877	6480	191	183	42	159	214
1878	6488	219	202	36	211	240
1879	6476	194	165	29	208	208
1880	6516	199	199	46	250	273

Gemeentelijk Archief Evergem, Burgerstand en jaarlijkse opgave der statistieken.

II

Oktober 1840. Naamlijst der huisgezinnen, die hun voornaamste bestaansmiddel vinden in de bereiding van het vlas, of het spinnen of weven van linnen garen of lijnwaden, bestemd voor de verkoop op de markten.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1. Pilaet Petrus	2	1	gesponnen	1	60	1,30	F	1	1200	1300	Wever
2. Neyt Petrus	4	3	id.	2	100	2,20	F	2	1200	1300	id.
3. Cleyman Judocus	6	4	ged. gesp.	3	800	1,30	F	1	700	1300	Landsman
4. Criel Francies	6	3	id.	2	300	2,00	F	1	400	1400	id.
5. Struyveldt Joris	7	5	id.	3	800	2,40	F	3	3500	1300	Wever
6. De Maertelaere L.	4	3	gesponnen	2	110	2,20	F	1	600	1300	id.
7. Van den Driessche Roman	4	3	id.	2	200	2,20	F	2	1300	1500	Landsman
8. Lybaert Jan Frans	3	2	id.	1	75	2,20	F	1	900	1400	id.
9. Lybaert Jan Bapt.	7	3	id.	1	50	2,20	F	1	800	1400	id.
10. Gysels Francies	2	2	id.	1	40	1,50	F	1	900	1400	Wever
11. Goethals Bernard	3	1	id.	1	60	1,50	F	1	650	1400	id.
12. Rombaut Jan	5	2	id.	2	100	1,30	F	1	900	1200	id.
13. Antheunis Hier.	4	1	ged. gesp.	1	230	1,50	F	1	1500	1400	Landsman
14. François Frans	3	1	gesponnen	1	50	1,30	F	1	700	1300	id.
15. Boelaert Frans	2	1	ged. gesp.	1	225	1,30	F	1	1500	1400	Wever
16. Helderweirdt P.F.	2	1	gesponnen	1	50	1,10	F	1	1000	1300	id.

(6) Verklaring der kolommen :

1. Gezinshoofd.
2. Aantal personen die van het huisgezin deel uitmaken.
3. Aantal personen die zich bezig houden met de voorbereiding van het vlas.
4. Wordt dat vlas geheel of gedeeltelijk gesponnen in het huis of verkocht?
5. Aantal spinnewielen tegelijkertijd in werking.
6. Gemiddelde jaarlijkse hoeveelheid gesponnen garen in kg.
7. Prijs per kg.
8. Aantal weefgetouwen tegelijkertijd in werking.
9. Gemiddelde hoeveelheid jaarlijks geweven lijnwaad in m.
10. Kwaliteit en fijnheid van het Lijnwaad.
11. Verdere bestaansmiddelen van het huisgezin.

17. Claeys Frans	6	3	id.	3	300	1,50	F	1	1100	1300	id.
18. Bauwens Jan	2	1	id.	1	100	1,30	F	1	1800	1300	id.
19. Claeys Lieven	3	1	id.	3	100	2,00	F	1	900	1400	Landsman
20. Claeys Frans	2	1	id.	1	30	1,30	F	1	1100	1400	id.
21. Vereecke Frans	2	1	id.	1	30	1,30	F	1	1400	1200	id.
22. Staelens Frans	6	2	ged. gesp.	3	154	1,30	F	1	1500	1500	id.
23. Corbé We Karel	4	2	id.	3	110	2,20	F	1	1300	1400	id.
24. De Decker Lieven	2	1	id.	1	150	1,80	F	1	1300	1400	id.
25. Debbaut J.B.	5	2	id.	3	150	2,20	F	1	1900	1300	Wever
26. Vermeire J.B.	2	1	id.	1	100	1,70	F	1	1400	1100	id.
27. Criel Karel	2	1	id.	1	50	1,70	F	1	800	1500	id.
28. Rysselaere B.	3	2	id.	2	160	2,00	F	1	1700	1500	id.
29. De Jaeger J.B.	7	2	id.	3	100	2,00	F	1	1500	1500	Landsman
30. Van Aerde Jacob	7	3	id.	4	250	2,00	F	2	2000	1300	Wever
31. Staelens Pieter	7	2	ged. gesp.	2	180	2,00	F	1	2000	1400	Wever
32. De Decker Karel	7	2	id.	2	190	2,10	F	1	1700	1000	id.
33. Cleemput We Lieven	6	4	id.	3	725	1,90	F	1	1236	1700	Landbouwer
34. Van Hecke We Pieter	7	1	id.	4	800	1,60	F	1	1152	1700	Wever
35. Verdegem Pieter	4	1	id.	2	500	1,80	F	1	1000	1000	id.
36. Lybaert Jud. Frans	4	4	gesponnen	5	1328	2,10	F	3	3996	1700	id.
37. Verbauw Pieter Frans	2	1	id.	1	100	1,40	F	1	1300	1100	id.
38. Slock Jacobus	8	2	ged. gesp.	4	780	1,80	F	1	1442	1500	Landbouwer
39. Roete Pieter	5	2	id.	3	468	2,10	F	1	960	1500	id.
40. Haesman Jac. Frans	6	1	id.	4	468	1,80	F	1	576	1500	id.
41. D'hooghe Pieter	7	1	id.	3	300	1,70	F	1	570	1500	id.
42. Van Vooren Jan B.	8	1	id.	3	596	2,00	F	1	672	1500	id.
43. De Rycke Jacobus	3	1	id.	1	150	1,50	F	1	768	1500	Wever
44. Van Quickelberghe P.	3	1	id.	1	300	2,00	F	1	976	1500	Landbouwer

45. Oosterlinck Pieter	3	1	gesponnen	1	100	2,20	F	1	665	1400	Wever
46. Vermeire We Hieron.	7	1	id.	4	101	2,00	F	1	475	1500	Landbouwer
47. Van den Oostende J.	6	1	id.	3	180	1,80	F	1	465	1400	id.
48. Van Hoecke Bernard	7	2	ged. gesp.	4	580	2,00	F	1	1152	1400	id.
49. Van Vooren Kn Bern.	5	1	id.	3	462	2,20	F	1	808	1500	id.
50. Goethals Jan Frans	4	1	gesponnen	2	180	2,00	F	1	460	1500	id.
51. Hemelsoet Machar	9	2	ged. gesp.	3	600	2,00	F	1	552	1400	id.
52. Verstraete Jacobus	7	2	gesponnen	3	108	2,00	F	1	1745	1500	id.
53. Van Yper Frans	6	1	id.	3	108	2,00	F	1	500	1700	id.
54. Acke We Pieter	6	1	id.	3	108	2,00	F	1	500	1500	id.
55. De Meyer Jan Bapt.	4	2	id.	2	108	2,20	F	1	500	1500	id.
56. Coene Pieter Frans	3	1	ged. gesp.	2	300	1,60	F	1	768	1500	Wever
57. Beelaert Bernard	6	1	gesponnen	2	60	1,50	F	1	1196	1400	id.
58. Beelaert Judocus	9	1	ged. gesp.	3	450	1,90	F	1	1600	1500	id.
59. Beelaert Lieven	5	1	id.	1	150	2,00	F	1	860	1700	Landbouwer
60. Acke Jan Baptist	7	1	gesponnen	2	150	1,70	F	1	768	1500	Wever
61. De Muynck We Martin	6	1	id.	1	156	2,10	F	1	600	1700	Landbouwer
62. Lybaert Pieter Fr.	3	1	gesponnen	2	156	1,80	F	1	400	1700	id.
63. Avermaete Jacobus	5	1	ged. gesp.	2	225	1,90	F	1	552	1700	id.
64. De Valckenaere Kn	5	1	id.	4	780	1,90	F	1	2000	1400	Wever
65. Van Cauwenberghe J.	2	1	gesponnen	3	300	1,60	F	1	618	1500	id.
66. Van Quickelberghe J.	5	1	ged. gesp.	3	468	2,00	F	1	1200	1900	id.
67. Van Petegem We F.	5	1	ged. gesp.	3	468	1,90	F	1	1200	1500	id.
68. Baillieu Engelbert	3	1	gesponnen	2	120	1,20	F	1	552	1400	id.
69. De Muynck Jan	3	1	id.	2	225	1,60	F	1	963	1700	id.
70. Vereecke Livien	3	1	id.	2	36	1,80	F	1	1284	1500	id.
71. Cleemput We Jacobus	8	1	id.	1	130	1,80	F	1	1700	1500	Landbouwer
72. Van Herreweghe Bern.	7	1	ged. gesp.	2	300	1,10	F	1	552	1100	id.

73. Planckaert Karel L.	2	1	id.	1	150	1,40	F	1	1117	1600	Wever
74. Lys Joannes	4	1	gekocht	0	—	1,40	F	1	2304	1400	id.
75. Van de Castele J.B.	2	—	gesponnen	1	75	1,50	F	1	1070	1500	id.
76. Beelaert Jacobus	2	—	gekocht	—	—	2,10	F	1	1040	1700	id.
77. Struyveldt Jozef	2	—	id.	—	—	1,40	F	1	1044	1300	id.
78. Wytync Kn Bernard	0	2	gesponnen	5	408	2,00	F	1	1000	1900	Landbouwer
79. Coene Lieven	5	1	id.	2	156	2,00	F	1	800	1500	id.
80. Verstraete Bernard	5	1	id.	2	195	1,90	F	1	1200	1500	id.
81. De Buck Pieter	6	2	id.	3	125	1,74	F	1	800	1400	Wever
82. Wittevrongel Jacob	5	1	ged. gesp.	3	468	1,60	F	1	1800	1400	id.
83. Roegiers Jacob Fr.	7	1	id.	4	624	1,90	F	1	1648	1600	id.
84. Grijp Gillis	9	1	gesponnen	3	225	1,60	F	1	1000	1500	Landbouwer
85. Kegels Gillis	3	—	ged. gesp.	2	375	1,30	F	1	1554	1300	Wever
86. Van Hoecke Angelus	4	—	gesponnen	1	75	1,50	F	1	920	1300	id.
87. Monnaers Bernard	3	1	ged. gesp.	2	312	1,46	F	1	1995	1300	id.
88. Geldhof Petrus	7	1	id.	4	375	2,00	F	1	618	1700	Landbouwer
89. Criel Jan	6	2	gesponnen	2	300	1,40	F	1	1200	1600	Wever
90. Van Eenaeme Pieter	4	1	ged. gesp.	2	130	2,10	F	1	700	1500	Landbouwer
91. Van der Vennet F.	5	1	id.	2	250	1,50	F	1	800	1400	id.
92. Steenbeke Kn Bern.	6	1	gesponnen	3	300	1,70	F	1	552	1400	Landbouwer
93. Boelaert Karel Fr.	6	1	id.	2	30	1,40	F	1	3236	1400	Wever
94. Van Hyfte Jan Bapt.	4	1	id.	1	100	1,60	F	1	1200	1300	id.
95. Kesbeke Jan	5	3	id.	1	100	1,70	F	1	1200	1400	Landbouwer
96. Steyaert Domien	3	1	id.	1	50	1,55	F	1	800	1300	Wever
97. Schelstraete Jan	8	2	id.	3	300	1,60	F	1	2000	1400	id.
98. Van Eenaeme Bernard	7	3	id.	4	400	1,70	F	1	1200	1500	id.
99. De Prez We	3	2	id.	2	150	1,70	F	1	1000	1400	id.
00. Criel We Jacobus	4	2	id.	2	100	1,70	F	1	1200	1400	Landbouwer

101. De Wispelaere Bern.	6	2	id.	2	100	1,70	F	1	1000	1500	id.
102. Geldhove Jozef	8	—	id.	2	100	1,60	F	1	1200	1300	id.
103. Mussche Serafien	9	2	id.	2	150	1,60	F	1	1600	1300	Wever
104. Verdegem We Lieven	7	3	id.	3	200	1,70	F	2	2000	1600	Landbouwer
105. Bundervoet Domien	4	1	id.	1	50	1,60	F	1	1000	1500	Wever
106. De Naeyer Karel	9	4	id.	4	300	2,00	F	1	1000	1600	Landbouwer
107. Criel Bernard	10	2	id.	2	100	2,00	F	1	8000	1500	id.
108. De Ruyter Bernard	8	2	id.	3	100	1,70	F	1	500	1500	id.
109. François Pieter	4	2	id.	2	100	1,70	F	1	700	1500	id.
110. Andries We Livien	7	3	id.	5	350	1,70	F	1	900	1500	id.
111. Geldhove Francies	7	2	ged. gesp.	4	1000	1,70	F	1	2000	1400	Wever
112. Uytterschaut J.B.	3	1	gesponnen	1	50	1,70	F	1	2000	1400	id.
113. Van Bambost J. Fr.	5	2	id.	3	200	1,70	F	1	1600	1300	id.
114. Buysse Bernard	7	5	id.	2	100	1,70	F	2	1600	1500	Landbouwer
115. Uytterschaut We B.	5	3	id.	2	100	1,60	F	1	1500	1400	Wever
116. Van de Velde Bern.	7	1	id.	1	85	1,60	F	1	1400	1500	id.
117. Steyaert Francies	7	4	id.	2	130	1,60	F	2	3000	1500	id.
118. De Sauter We Piet.	6	3	id.	2	200	1,80	F	1	1200	1500	Landbouwer
119. Aerts Domien	5	1	id.	2	100	1,80	F	1	1400	1500	Wever
120. Van Quickelberghe Thomas	1	—	gekocht	—	gek.	1,50	F	1	1200	1200	Wever
121. Criel Pieter	5	2	gesponnen	3	300	1,60	F	1	1200	1400	id.
122. Dellaert Pieter	4	2	id.	1	50	1,60	F	1	600	1400	id.
123. Dellaert Jan Bapt.	6	3	id.	2	100	1,55	F	1	800	1400	Landbouwer
124. De Decker Pieter	7	1	id.	3	300	1,60	F	1	1000	1500	id.
125. De Buck Jan Bapt.	8	2	id.	2	150	1,60	F	2	4000	1400	Wever
126. De Buck Leo	1	—	gekocht	—	—	1,60	F	1	1200	1400	id.
127. Van Quickelberghe P.	6	3	gesponnen	3	300	1,60	F	2	2000	1300	id.
128. Verdegem Gerard	6	3	id.	1	200	1,60	F	2	1000	1400	Landbouwer

129. De Baerdemaeker Fr.	5	1	id.	2	150	1,60	F	1	800	1500	Wever
130. Daguilar Antoon	9	3	id.	4	400	1.60	F	1	2000	1400	id.
131. Bauwens Bernard	3	1	id.	1	50	1,55	F	1	1000	1500	id.
132. Van de Voorde Pieter	10	3	id.	3	150	1,95	F	1	1800	1500	Landbouwer
Totalen	676	215		309	29.926			145	165.422		

De Sekretaris,
L. Impens.

De Burgemeester,
P.F. Geirnaert.

Gemeentelijk Archief Evergem, Doos 13.

III

Handgeweven stukken lijnwaad op de Gentse markt verkocht

1807 : 93.157	1835 : 29.409.	1851 : 15.069.
1811 : 47.779	1836 : 32.085.	1852 : 9.380.
1812 : 57.857	1837 : 34.708.	1853 : 9.218.
1813 : 74.031	1838 : 57.874.	1854 : 8.428.
1814 : 71.572	1839 : 42.365.	1855 : 7.218.
1815 : 78.265	1840 : 47.435.	1856 : 8.526.
1816 : 56.923	1841 : 37.314	1857 : 8.789.
1817 : 57.012	1842 : 30.310	1858 : 8.136.
1818 : 61.757	1843 : 30.462.	1859 : 5.561.
1819 : 58.638	1844 : 37.848.	1860 : 7.094.
1820 : 60.283	1845 : 32.355.	1861 : 4.167.
1830 : 36.226.	1846 : 28.497.	1862 : 6.087.
1831 : 45.153.	1847 : 23.423.	1863 : 5.895.
1832 : 44.812.	1848 : 21.315.	1864 : 5.542.
1833 : 30.926.	1849 : 21.619.	1865 : 6.054.
1834 : 29.689.	1850 : 17.152.	1866 : 5.720.
		1867 : 5.971.

Na 1867 werd geen opgave meer verstrekt.

Al deze gegevens zijn uitgeput uit : « Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale » afdeling : « Exposé de la situation de la Province de Flandre Orientale », hoofdstuk : « Industrie Linière ».

Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische weefgetouwen te Gent.

DOOR

H. COPPEJANS-DESMEDT

Het invoeren van de machines in de industrie in het algemeen en in de Gentse textielnijverheid in het bijzonder, heeft een omwenteling teweeggebracht, die zowel de economische structuur als de sociale geleiding grondig heeft gewijzigd. Men weze hier alleen herinnerd aan de vorming van de fabrieken met het daarmee gepaard gaande ontstaan, van wat men het proletariaat heeft genoemd, collectieve productiecentra waarin de arbeider aan zijn persoonlijkheid heeft moeten verzaken om tot een onderdeelje te worden in het ingewikkelde raderwerk van het fabriekscomplex.

Te Gent meer bepaald spreekt het teloor gaan van het persoonlijk initiatief van de arbeider en zijn inschakeling in de industrie een allerduidelijkste taal. De ontegensprekelijke nadelen en schaduwzijden daarvan kan men nog iedere dag in een schrill licht zien, wanneer men de troosteloze en wansmakelijke negentiende eeuwse arbeidswijken doorloopt. Zij wekken de indruk dat het kettingbeginsel, dat zozeer de fabrieksproductie beheerst, als het ware op de huizenrijen en daarmee tot op de straat is toegepast geworden. Die smalle, gore arbeidersstegen die men overal in Gent aantreft, hebben in laatste instantie hun ontstaan te danken aan de machine en inzonderheid aan de textielmachine ¹.

Deze vindt — zoals men weet — ingang te Gent in het begin van de 19e eeuw ². Tot op het eind van het Oud Regime was op gebied van

(1) Zie over de Gentse arbeiderswoningen in de 19e eeuw: HEYMAN J. en MARESKA J., *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand*. Gent, 1845; ID. in: *Royaume de Belgique. Ministère de l'Intérieur. Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants*. Brussel, dl. III, blz. 120 e.v.; DE BUCK P., *Stad Gent. Onderzoek over de woonhuizen in de beluiken en werkmanswijken* (Verslag), Gent, 1899; DE RYCKE I. VAN RENTERGHEM J., DE BUCK P. *De beluiken binnen de stad Gent. Verslag van het onderzoek gedaan ten jare 1904 door de HH...* (Beschermmiteit der werkmanswoningen van het arrondissement Gent. St. Amandsberg bij Gent, 1904. Men vergelijkte verder DUMONT M., *Gent. Een stedenaardsrijkskundige studie*. Gent, 1951, vooral blz. 296 e.v.

(2) De eerste machines werden — zoals men weet — te Gent in de textielnijverheid ingevoerd door Lieven Bauwens, op het uiterste eind van de 18e en in de eerste jaren van de 19e eeuw. Zie over deze belangrijke figuur: DESPRECHINS A., *Liévin Bauwens et sa famille*. Brugge, 1954 (Tablettes des Flandres. Rec. 5); en meer in het bijzonder voor het oversmokkelen van de machines uit Engeland: DE PAUW N., *Liévin Bauwens. Son expédition en Angleterre et son proces à Londres* (1798-1799). Gent, 1903. Men vergelijkte verder DHONDT J., *L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française*, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, II, 1955, blz. 240.

mechanisatie de toestand alhier nog uiterst rudimentair. In de wolindustrie en de linnennijverheid was practisch geen technische vooruitgang sedert het eind van de Middeleeuwen verwezenlijkt. Het spinwiel en het weefgetouw waren tot in de bijzonderheden gebleven, wat zij reeds sedert eeuwen waren.

De redenen van die stagnatie op technisch gebied dienen ongetwijfeld in de eerste plaats te worden gezocht in het ambachtswezen en in zijn strenge reglementering. Uiteraard steunend op de traditie als grondslag van de sociale ordening heeft diezelfde traditionele geest in het ambacht iedere vernieuwing van de techniek in de weg gestaan³.

Doch daar alleen is de reden niet gelegen, want ook in die nijverheden die buiten het ambachtskader stonden, is al even weinig sprake van technische vooruitgang. Die industrieën waren echter ten grote dele als huishouderijen ingericht en het lijdt geen twijfel dat die organisatie al evenzeer voor de stagnatie op technisch gebied aansprakelijk kan worden gesteld.

Heeft men tot nu toe geen afdoende verklaring gevonden om die stagnatie uit te leggen, al even moeilijk zijn de oorzaken te achterhalen van de zó plotse als ontzagwekkende vooruitgang op technisch gebied, die zich in de 18e eeuw heeft voorgedaan en die tot op heden ten dage in steeds vlugger tempo voortgezet wordt. Hoe het ook zij, die onafgebroken reeks technische uitvindingen hebben in enkele decennia onze West-Europese samenleving — in de eerste plaats die van Engeland, Frankrijk en België — in al haar aspecten grondig gewijzigd en — men mag gerust zeggen — werkelijk gerevolutionneerd⁴.

Zoals men weet hebben onze eigen voorouders in zake vernieuwing van de techniek echter weinig of niets gepresteerd. Hun enige persoonlijke verdienste is er essentieel in gelegen dat zij tot de eersten hebben behoord om de toekomstmogelijkheden van die nieuwe uitvindingen in te zien; en het daarbij trouwens niet hebben gelaten, maar het onmogelijke hebben aangewend om de machines in handen te krijgen en alhier in werking te stellen.

Het resultaat daarvan is geweest dat België op het continent het land is, waar de industrialisatie het eerst en het sterkst is doorgedrongen.

(3) Zie over het ambachtswezen in latere tijd: CRUTZEN G., *Les principaux défauts du système corporatif dans les Pays-Bas autrichiens à la fin du XVIIIe siècle*, in: *Revue de l'instruction publique en Belgique*, dl. XXX (1887), blz. 277-302, dl. XXXI (1888), blz. 1-24.

(4) Zie over de technische uitvindingen en de daarmee gepaard gaande industriële omwenteling in Engeland, het standaardwerk van MANTOUX P., *La révolution industrielle au XVIIIe siècle. Essai sur les commencements de la grande industrie en Angleterre*, Parijs, 1906; en verder USHER A.P., *A history of mechanical inventions*, New-York, Londen, 1929. Voor het invoeren van het machinisme in Frankrijk, raadplege men BALLOT C., *L'introduction du machinisme dans l'industrie française*, publié d'après notes et manuscrits de l'auteur par Cl. Gével, Rijsel-Parijs, 1923; voor België, zie vooral DE BRIAVOINNE N., *De l'industrie en Belgique. Sa situation actuelle. Causes de décadence et de prospérité*, 2 dln., Brussel, 1839; en Id., *Sur les inventions et les perfectionnements dans l'industrie depuis la fin du XVIIIe siècle jusqu'à nos jours*. In: *Mém. cour. de l'Acad. Roy. des Sciences et Belles-Lettres de Belgique*, dl. VIII, Brussel, 1839, in 4°.

De uitvindingen zelf zijn bijna uitsluitend te danken aan de Engelsen. Maar zoals professor T. S. Ashton in zijn zeer merkwaardige synthese over de Engelse industriële revolutie het terecht doet opmerken, is daarbij weinig sprake van eigenlijke helden of verbluffende genieën. Zij die er uiteindelijk in slaagden de machines op punt te stellen, hebben ontegensprekelijk veel te danken gehad aan de gedeeltelijke resultaten, die door hun voorgangers werden bereikt. Die Engelse uitvindingen zijn in veel gevallen, om het zo uit te drukken, meer het werk van een collectiviteit dan van een individu en het is helemaal in overeenstemming met dat collectieve karakter dat zij zich niet beperken tot één tak van de industrie maar zich uitstrekken tot alle sectoren van het bedrijfsleven, de landbouw inbegrepen ⁵.

Op gebied van de textiel zelf, is het aantal uitvindingen zeer groot geweest, doch aangezien zij als het ware een ketting vormen zijn vele van die uitvindingen komen te vervallen door verbeterde machines. Het is niet de plaats om in bijzonderheden te treden; maar resumerend mag men zeggen dat de toestand op het eind van de 18e eeuw nagenoeg de volgende is: naast machines die ondergeschikte bewerkingen uitvoeren, hetzij voor de voorbereiding van het katoen zoals kaardmachines, of machines met betrekking tot de afwerking, zoals appreteermachines, hebben de Engelsen op het gebied van de katoenindustrie twee fundamentele uitvindingen gedaan. Voor de katoendrukkerij: de kopere gegraveerde cilinder (Bell, 1785) en voor de katoenspinnerij: de mule-jenny (Crompton, 1779). Zij staan bovendien op het punt om ook op het gebied van de katoenweverij de reeks proefnemingen zegevierend met de uitvinding van de *power-loom* te besluiten ⁶.

Tegenover die uitvindingsroes van de Engelsen, steekt de lijdzaamheid van de Gentse nijveraars schrill af. Het was echter onvermijdelijk dat de weergalm van de Engelse roem tot over het kanaal zou weerklinken en bij de Gentse nijveraars het verlangen naar diezelfde machines zou verwekken.

De allereerste poging om een Engelse machine naar Gent over te plaatsen, dateert voor zover wij het weten uit het jaar 1776, ogenblik waarop zelfs voor de Engelsen de uitvindingskoorts haar hoogtepunt nog niet had bereikt. De eer van het initiatief komt toe aan de Gentse zakenman P.F. Schepers. Hij slaagde er inderdaad in een appreteermachine uit Engeland naar Gent over te smokkelen, waar zij werd opgesteld in het Tuchthuis ten dienste van de nijverheidscollectiviteit ⁷.

Tussen 1776 en het eind van de eeuw, vindt men te Gent geen enkele andere poging om Britse machines in te voeren.

(5) ASHTON T.S., *The Industrial Revolution 1760-1830*. Londen, New-York, Toronto (The home university library of modern knowledge, nr. 204), z.j. (herdrukt 1950), blz. 13 e.v.

(6) Zie BAINES E., *History of the cotton manufacture in Great Britain*, Londen, z.j., blz. 197-204, 229-244, 265.

(7) COPPEJANS-DESMEDT H., *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel. 1952 (Verh. Kon. Vl. Acad. voor Wetensch., Lett. en Schone Kunsten, Klasse der Lett., jg. XIV, nr 17), blz. 69-70.

De Gentse nijveraars hadden toen blijkbaar het belang van de mechanisatie nog niet ten volle beseft, en het moet als de grote historische verdienste van Lieven Bauwens beschouwd worden dat hij, ofschoon van huize uit geen textielnijveraar, de hoge betekenis van de mechanisering heeft aangevoeld.

De lotgevallen, waarmee de invoer van die nieuwe spinmachines, die weldra de wereld door bekend zullen worden als de mule-jennies, gepaard gingen, dienen hier niet opnieuw te worden uiteengezet. Men kent het dramatische verloop van die smokkeltocht⁸. Misschien mag er aan worden herinnerd dat Bauwens niet alleen de mule-jenny maar bovendien de vliegende schietspoel en de koperen drukcilinder heeft ingevoerd. Het ging hem dus om de mechanisering van de katoennijverheid in haar drie hoofdtakken: de spinnerij door de mule-jenny, de weverij door de vliegende schietspoel en de katoendrukkerij door de cilinder. Bovendien voerde hij ook het eerste stoomwerktuig in⁹.

Indien de naam van Lieven Bauwens in de geschiedenis vooral verbonden wordt met de invoer van de mule-jenny heeft dat zijn reden. Immers van die drie uitvindingen, die door Bauwens van Engeland naar het vasteland gesmokkeld werden, is de mule-jenny heel zeker het werktuig dat het sterkst gemechaniseerd is. De vliegende schietspoel, hoe belangrijk ook, is meer een technische verbetering dan een eigenlijke nieuwe machine, en hetzelfde kan in zekere zin worden gezegd van de koperen cilinder.

Op het ogenblik dat Bauwens de mule-jenny oversmokkelde was het laatste woord op gebied van het mechanische weefgetouw nog niet gezegd. In 1803 werd eindelijk de bekende *dressing-machine* aan de *power-loom* toegevoegd. Immers het grote bezwaar tegen de *power-loom* uitgevonden door Cartwright in 1785 was, dat de machine telkens moest worden stilgelegd om de ketting in gereedheid te brengen, zodat voor ieder getouw een wever vereist was en er eigenlijk geen besparing van arbeidskrachten aan te pas kwam. Aan dit euvel werd verholpen door de uitvinding van de *dressing-machine*, waarbij het in gereedheid brengen van de schering vooraf en machinaal gebeurde¹⁰.

Voor de Gentse nijverheid en voor het continent in het algemeen begint juist dan een moeilijke periode tenminste wat de betrekkingen met Engeland betreft. De Napoleontische oorlogen maken Engeland nog wantrouwiger dan vroeger tegenover de inwoners van het Franse Keizerrijk. Zo is het wellicht uit te leggen dat niemand een poging waagt om de *power-loom* naar het vasteland over te brengen. In de volgende jaren verbetert de toestand er niet op. Het reuzenduel tussen Napoleon en Pitt dat voor een decennium de gang van de geschiedenis bepaalt, heeft voor de Gentse industrie fundamenteel belang gehad dank zij de continentale blokkade die de expansie heeft bevorderd, maar anderzijds in grote mate de verdere mechanisering van de katoennijverheid in sterke mate heeft belemmerd¹¹.

(8) Zie DE PAUW N., *O.c.*

(9) Zie DHONDT J., *O.c.*, blz. 240-241.

(10) Zie BAINES E., *O.c.*, blz. 229-234.

(11) Voor de continentale blokkade raadplege men vooral: HECKSCHER E.F., *The continental system. An economic interpretation*. Oxford, 1922.

Waterloo stelt opnieuw de grenzen van Europa voor de wereld open en daardoor zelf komt het verschil in de economische ontwikkeling van Engeland en het vasteland in een schril licht te staan. De Engelsen blijken in het decennium dat de val van het Keizerrijk voorafgaat niet alleen oorlog te hebben gevoerd, kolonies te hebben veroverd, maar bovendien en vooral met reuzenschreden de weg van de industrialisering te zijn opgegaan.

Op gebied van de katoennijverheid waren zij toen reeds in het bezit van alle fundamentele machines, waaraan in het verdere verloop van de 19e eeuw nog wel technische verbeteringen zullen worden aangebracht, maar waarvan toen reeds de grondprincipes bestonden.

Vooraf had de weverij had op technisch gebied aanzienlijke vorderingen gemaakt. In 1813 waren reeds 2.500 mechanische weefgetouwen in Engeland in werking. In 1820 wordt hun aantal in het Britse rijk reeds op bijna 15.000 geschat. Op dat ogenblik was in ons land de *power-loom* nog niet ingevoerd, laat staan verspreid. Wat dat te betekenen heeft wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat een knaap of een meisje van 14 à 15 jaar in staat werd geacht twee mechanische weefgetouwen te bedienen; terwijl ieder weefgetouw drie en een half maal zoveel werk aflede als de beste handwever¹².

Die vooruitgang had dan ook verstrekkende gevolgen; zij sloot immers elke concurrentie uit. De strijd om de markt tussen de continentale, en meer in het bijzonder de Gentse textielnijverheid langs de ene kant en de Engelse productie langs de andere kant was te ongelijk. De crisis die zich dan ook in de eerste jaren van het Hollandse Bewind te Gent laat voelen was fundamenteel van structurele aard. Doch niemand alhier schijnt zich daarvan op dat ogenblik bewust te zijn geweest. Men staarde zich in de industriële kringen blind op de handelsgevolgen van de crisis en zag in de moeilijkheden een louter probleem van afzet. Zelfs in de regeringskringen is men op enkele, niet altijd gezaghebbende uitzonderingen na, deze mening toegedaan. In die omstandigheden is het begrijpelijk dat de textielnijverheid te Gent na 1815 een jarenlange crisistoestand beleeft. De productie beweegt zich op een laag peil en zelfs de moraal van de industriëlen is aangetast. Ontelbaar zijn, in de bronnen uit die tijd, de bewijzen van moedeloosheid die zich van de nijveraars heeft meester gemaakt. Nog in 1819 en 1820 klinkt de doffe toon van gelatenheid in alle schrifturen uitgaande van de industriëlen, en toch is een ommekeer ten goede nakend¹³.

In Engeland had de mechanisering van de industrie een ware bloei van het constructiebedrijf veroorzaakt. Onvermijdelijk moest het ogenblik komen, waarop de textielbedrijven niet meer bij machte zouden zijn om de productie van die constructieateliers op te nemen, zodat een crisis in

(12) Zie BAINES E., *O.c.*, blz. 235 en 239.

(13) Zie S.A. GENT, *Serie K 2/1*, bundel Z en *Serie K 2/2*. Men vergelijk verder J. NÈVE DE MEVERGNIES, *Gand sous le Régime Hollandais*. Gent, 1935, blz. 100 e.v. VOORTMAN J., *Les débuts de l'industrie cotonnière et les crises économiques. L'industrie cotonnière gantoise sous le Régime Français et le Régime Hollandais d'après les archives de la maison A. Voortman*. Gent, 1940, blz. 265 e.v.

die nieuwe tak van nijverheid was te verwachten. De machineconstructeurs meenden te mogen veronderstellen dat een moment zou aanbreken, waarop de afzet op de Engelse markt niet meer voldoende zou zijn om hun bedrijf in het leven te houden. In die omstandigheden zouden zij natuurlijk niet aarzelen afzetmogelijkheden in het buitenland te zoeken. Maar de wetgeving van haar kant bewust van de voordelen die de textielnijverheid uit de mechanisatie haalde, ging er toe over de uitvoer van machines te verbieden. De toestand rond 1820 deed zich dus anders voor dan op het ogenblik, waarop Bauwens zijn machines oversmokkelde. Voor Bauwens gold het niet alleen de Engelse regering te verschalken, maar bovendien het begrijpelijk wantrouwen van de Engelse constructeurs en nijveraars in doeken te leggen. Zoals men weet is hij er wel in geslaagd een paar Engelse vaklieden naar het vasteland over te brengen, maar de ervaring die hij met hen heeft opgedaan bewees met welke avonturiers hij in werkelijkheid te doen had¹⁴.

In 1820 is de toestand in zover geëvolueerd, dat het thans de Engelsen zelf zijn die tegen het verbod of tenminste tegen de wil in van de regering aan expansie van de Engelse machines gaan doen. In december 1820 wordt inderdaad te London een contract ondertekend tussen een zekere Thomas Hurell en Joseph Graunt.

Thomas Hurell, een Engels zakenman, had het inzicht zich in het buitenland en meer bepaald te Gent te gaan vestigen met het doel in dat Vlaamse centrum van katoennijverheid de constructie van textielmachines te ondernemen. Het was immers te verwachten dat bij de hoge graad van expansie die de katoenindustrie te Gent toen reeds had bereikt, dat de afzetmogelijkheden er in geen geval zouden ontbreken. Blijkbaar zelf niet voldoende technisch onderlegd, wist Thomas Hurell Joseph Graunt, een uitstekend constructeur, voor zijn plan te winnen en aldus kwam tussen beiden op 30 december 1820 de volgende overeenkomst tot stand.

Joseph Graunt verbond zich daarbij voor een termijn van vier en twintig maanden in dienst te treden van Thomas Hurell, om als bedrijfsleider van het constructieatelier van deze laatste te Gent te fungeren. Naar de gewoonte van die tijd werd in het contract uitdrukkelijk bedongen dat Graunt de grootste geheimhouding tegenover gelijk wie zou bewaren en dat hij met geen enkele client van Hurell rechtstreeks in contact zou mogen komen. Het ging dus om een echt arbeidscontract, wat ten overvloede blijkt uit de omstandigheid dat het loon van Graunt per werkdag van twaalf uren werd bepaald op 8 schellingen 4 pence. Er werd zelfs in het contract voorzien dat in geval Graunt een verbetering aan de te vervaardigen machines zou aanbrengen, Hurell de voorkeur voor de uitbating zou hebben. Wenste Hurell van zijn voorrecht geen gebruik te maken, dan eerst zou Graunt zijn uitvinding aan een ander constructeur mogen afstaan¹⁵.

(14) Zie DE PAUW N., *O.c.*

(15) Zie ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Staatssecretarie*, 5 juli 1822, N. 257. Het contract wordt aangehaald in het rapport van de procureur generaal aan de minister d.d. 8 mei 1822.

Het is niet met zekerheid bekend op welke datum precies Hurell met zijn bedrijfsleider Graunt het Kanaal is overgestoken, maar het staat vast dat dit in de eerste maanden van 1821 moet zijn gebeurd, want reeds in de lente van datzelfde jaar is Hurell er in geslaagd contact tot stand te brengen met de Gentse firma Voortman. De onderhandelingen tussen beiden leidden op 23 mei 1821 tot het afsluiten van een contract, waarbij de Engelse constructeur zich tegenover de Gentse firma verbond tot levering van een stoomtuig, een zg. *condensing-machine* van zeven paardekracht (Engelse maat) en van een *washing-stollmachine* bestemd om het katoen mechanisch te wassen ¹⁶.

De firma Voortman was een bedrijf dat reeds sedert 1790 alhier gevestigd was. Aanvankelijk gesticht als een vennootschap waarvan de leiding in handen berustte van Abraham Voortman en Frans De Vos, schoonbroer van Lieven Bauwens, was het bedrijf in 1805 alleen voortgezet door eerstgenoemde. Het was toen reeds een van de belangrijkste Gentse katoendrukkerijen. Na het overlijden van Abraham Voortman op 23 augustus 1810, had zijn weduwe Marie De Vos, zuster van zijn vroegere vennoot Frans De Vos, de leiding van de onderneming in handen genomen, hierin bijgestaan door haar oudste zoon François Jean. Deze laatste alhoewel op dat ogenblik nog geen achttien jaar oud gaf blijk van een buitengewone aanleg voor het zakenleven. Toen in 1815 de Franse markt voor de Gentse industrie gesloten werd, aarzelde hij geen ogenblik om een nieuw bedrijf — zijnde een tweede katoendrukkerij — te Wazemme nabij Rijsel te vestigen om aldus de belangrijke Franse clientele voor de firma te kunnen behouden. Hij werd hierin bijgestaan door zijn oom en schoonvader Frans De Vos, wiens dochter Jeanne Françoise hij kwam te huwen. In 1821 op het ogenblik dat het contract tussen hem en Hurell werd afgesloten, stond hij bovendien aan het hoofd van het ouderlijke bedrijf te Gent ¹⁷.

Alhoewel beschikkend o.m. over koperen drukcilinders was de katoendrukkerij van Voortman toen nog ver van totaal gemechaniseerd. De bestelling van een stoomwerktuig en een *washing-stollmachine* bewijst dat reeds duidelijk. Op zichzelf is die bestelling een belangrijke stap vooruit naar de verdere mechanisering van de Gentse industrie. Men verliese immers niet uit het oog dat Voortman op dat ogenblik een reeds gevestigde firma is, die een jarenlange productietechniek achter de rug heeft en dat het in die omstandigheden van meer dan een gewoon dynamisme getuigt om het bedrijf aan het gevaarvol experiment van de mechanisatie bloot te stellen.

Dat Voortman daarvoor niet is teruggeschrokken, doch integendeel hoe langer hoe meer tot de overtuiging kwam dat de toekomst van de katoenindustrie in de mechanisatie was gelegen, blijkt allerduidelijkst uit een tweede contract dat hij op 21 augustus 1821, dus slechts enkele maanden na het eerste, met dezelfde Hurell afsloot ¹⁸.

(16) *Eodem loco*.

(17) Zie over de firma Voortman het reeds hoger aangehaalde werk van VOORTMAN J., *o.c.*, blz. 20 e.v.

(18) ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Staatssecretarie*, 5 juli 1822, N. 257, rapport van de procureur generaal aan de minister, d.d. 8 mei 1822.

In dat nieuwe contract gaat het niet meer om machines voor de katoendrukkerij, maar om de nagenoeg volledige installatie van een mechanische katoenweverij, die — men vergeet het niet — de eerste zal zijn in de Grootse industrie. Het contract voorziet immers de levering van : 1° een stoomwerktuig van tien F.K.; 2° honderd mechanische weefgetouwen, de bekende *power-looms*; 3° tien *dressing-machines*, d.w.z. de hulpwerktuigen voor het in gang zetten van de *power-looms* en verder andere ondergeschikte machines en benodigheden om het geheel in gang te kunnen stellen en in werking te kunnen houden¹⁹. Het merkwaardige van dat tweede contract is dat Voortman daarmee een voor hem totaal nieuw bedrijf op touw zet en er van meet af aan zijn heil zoekt in de machine. Er werd tussen de partijen bepaald dat de inrichting binnen het jaar moest voltooid zijn en dat reeds in januari 1822 minstens vier en twintig getouwen moesten klaar zijn. Het geheel zou aan Voortman het zeer aanzienlijke bedrag van ruim 5.000 lb. sterling, hetzij 180.000 fr. uit die tijd, kosten²⁰.

De zaak verliep echter niet zo vlot als verwacht werd. Wel werd reeds op 28 augustus, dus een week na het afsluiten van voornoemd contract door Hurell aan de Gentse ijzergieterij van Hisette een bestelling van 50.000 Kgr. gegoten stukken overgemaakt, onderdelen voor het vervaardigen van de machines in kwestie, en Hisette schijnt tenminste aanvankelijk die bestelling naar behoren te hebben uitgevoerd. Maar in de hoofdzaak zelf kwam geen schot. Het is niet duidelijk aan wie de schuld daarvan precies te wijten is. Zoals gewoonlijk in dergelijke zaken slingeren de beide partijen de verwijten naar elkaars hoofd, zonder dat een van beide maar de geringste fout wil bekennen. Voortman verwijt Hurell dat hij in januari 1822 nog maar 12 mechanische weefgetouwen in plaats van 24 heeft geleverd; terwijl Hurell staande houdt dat Voortman ruzie had gestookt tussen hem en zijn bedrijfsleider Graunt.

Het is niet onmogelijk dat het begin van de moeilijkheden in deze zaak zoals in zoveel andere gelijkaardige kwesties te zoeken is in de financiële regeling van de overeenkomst. Het is immers niet uitgesloten dat Voortman niet over het ontzaglijke kapitaal in contant geld beschikte, dat vereist was om Hurell op tijd en stond te voldoen. Want het stemt

(19) *Eodem loco*. De tekst luidt als volgt : « Le 23 août de la même année (1821) les Sieurs Hurell et Graunt s'engagèrent aussi comme coobligés solidaires et également par acte sous seing privé à confectionner pour le compte du Sieur François Voortman et de livrer dans la fabrique de ce dernier à Gand : 1° une machine à feu de la force de dix chevaux et de 12 chevaux pour la chaudière ; 2° cent mécaniques à tisser dites *steamlooms* plus un peigne et une navette pour chaque métier ; 3° dix mécaniques pour l'apprêt du coton à tisser nommées *drissing-machines*; 4° les dividoires appellées *winding-machines*; 5° les mécaniques pour conduire la trame; 6° tous les rouages, les essieux et les rouages accessoires nécessaires pour compléter l'ensemble desdites mécaniques. Il fut stipulé que 24 métiers devaient être achevés, placés et parfaitement en état de travailler dans le courant de janvier 1822 et que le total serait fourni et placé au plus tard dans le courant de juillet de la même année... ».

(20) *Eodem loco*; zie ook het smeekschrift gericht door Marie De Vos, weduwe van Abraham Voortman tot koning Willem I. d.d. 23 november 1822 : ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG. *Stadssecretarie* 30 november 1822 N. 46.

toch tot nadenken dat Hurell op 28 december 1821 d.w.z. enkele weken vooraleer de eerste 24 weefgetouwen moeten voltooid zijn van Voortman een huis met afhankelijkheden afkoopt voor de som van 10.140 gulden. Het contract van verkoop waarbij Hurell zich verbindt tot het storten van 10.140 gulden aan Voortman, die op het oogenblik zijn schuldenaar is of op het punt staat het te worden, komt dan ook zonderling voor en geeft reden tot nadenken ²¹.

Hoe het ook zij Hurell is blijkbaar in financiële moeilijkheden geraakt en Voortman zelf schijnt inderdaad pogingen te hebben aangewend om de bedrijfsleider Graunt van de Engelse constructeur los te maken en hem voor zichzelf te winnen. In een latere memorie klaagt Hurell er over dat François Voortman in de handelskringen te Gent ongunstige geruchten over hem had rondgestrooid en het had voorgesteld alsof het faillissement van Hurell nakend was. Bovendien had Voortman er bij Hisette fel op aangedrongen om het te goed dat hij op Hurell had voor de levering van gegoten stukken onmiddellijk in te vorderen. Die drukking op Hisette was geslaagd, want ingevolge de voetstappen door deze laatste aangewend werd een aanhoudingsbevel tegen Hurell uitgevaardigd. Het vonnis werd op 15 februari geëxecuteerd en aldus werd Thomas Hurell achter slot en grendel gezet.

Niet zodra zijn de gevangenispoorten achter hem gesloten of Voortman met een tweetal handlangers begeven zich met paard en kar op weg naar het atelier van Hurell, waar op aanwijzing van Joseph Graunt alles opgeladen wordt dat maar van ver of van nabij iets met mechanische weefgetouwen te maken had. Hiermee nog niet tevreden breken zij het huis zelf van Hurell open en nemen er de aldaar opgestelde *‘dressing-machine* uit weg, afkomstig uit Londen en die diende als model voor Hurell. Dit was ongetwijfeld — al schijnt het gebeurd te zijn bij volmacht — een stout stuk ²².

Alhoewel Hurell in de gevangenis opgesloten zat als schuldenaar en vreemdeling, kon hij toch onbelemmerd in briefwisseling treden en zelfs persoonlijk door bezoek in contact komen met wie het hem beliefte. Bij het vernemen van de inval van Voortman in zijn woning en werkplaats, aarzelde hij geen oogenblik een felle aanklacht tegen deze laatste neer te leggen.

Voortman begreep hoe gevaarlijk de grond te Gent voor hem was geworden en verkoos de grens tussen hem en de Nederlandse justitie te stellen. Die beslissing viel hem des te gemakkelijker daar hij de schijn kon redden. Hij had immers zijn onderneming te Wazemme nabij Rijsel en kon moeilijkheden in het bedrijf aldaar voorwenden om aldus de verdenking van voortvluchtigheid te ontduiken. De justitie liet zich echter door een zo doorschijnend voorwendsel niet beetnemen en een criminele instructie werd geopend. Enkele maanden later was het onderzoek zover gevorderd dat het virtueel kon gesloten worden en de hele aangelegenheid aan de rechtbank ter Beoordeling kon worden voorgelegd.

(21) *Eodem loco*, Staatssecretarie, 5 juli 1822, N. 257, rapport van de procureur generaal d.d. 8 mei 1822.

(22) *Eodem loco*.

Liever dan zich bij verstek te laten veroordelen en aldus de schande van een openbare straf op zich te laden; daarbij beseffend dat hij in de onmogelijkheid zou zijn naar Gent terug te komen zonder het vonnis te doen herzien, verkoos Voortman zich ter beschikking te stellen van het gerecht. Niet zodra was hij in de Arteveldestad teruggekeerd of hij werd in hechtenis genomen en moest zijn intrek nemen in het gebouw waar Hurell enkele maanden te voren verblijf had gehouden. Hij was er nochtans slechter aan toe dan de Engelse constructeur, want hij werd bij de criminele gevangenen ondergebracht. Zijn oponthoud aldaar duurde — gelukkig voor hem — niet al te lang. Na gedurende 38 dagen in de gevangenis opgesloten te zijn geweest, kwam de zaak eindelijk voor de rechtbank en werd hij dank zij de voortreffelijke pleidooien van zijn advocaten, op 5 oktober 1822 vrij gesproken of zoals zijn moeder de weduwe Voortman, het in een memorie niet zonder emfase schrijft : « son acquittement honorable fut solemnellement prononcé »²³.

Het lijdt — ons inziens — nochtans geen twijfel dat Voortman in de gehele aangelegenheid niet zó zuiver is als zijn moeder het wil doen geloven. Het feit dat hij onmiddellijk het hazenpad koos, toen de zaak wat al te warm werd, wijst reeds in die richting.

Nochtans kan Hurell al evenmin doorgaan voor een toonbeeld van correctheid. Alhoewel hij de firma Voortman voor de machines in kwestie grof geld laat betalen, tracht hij achter haar rug om, op het ogenblik dat de levering nog op verre na niet is voltooid, met andere Gentse en zelfs Franse nijveraars te contracteren voor diezelfde machines. Het is dan ook misschien de vrees dat de primeur van de zaak hem ging ontsnappen, die Voortman er heeft toe gebracht de ganse intrigue, waarover zoeven werd gehandeld, op te bouwen. Hoe de kwestie uiteindelijk financieel geregeld werd, is niet bekend, maar het staat vast dat Voortman in het bezit bleef van de machines.

Heel kapitaalkrachtig is Hurell blijkbaar nooit geweest en na de zaak met Voortman schijnt het hem zelfs slechter te zijn gegaan. Want in 1823 treedt hij een tijdlang in dienst van de gebroeders Pierre en Jean Bauwens, jongere broers van Lieven Bauwens, die zich tot dan toe op de leerlooierij hadden toegelegd en dus het ouderlijke bedrijf hadden voortgezet, maar thans naar het voorbeeld van Voortman eveneens een mechanische weverij te Gent wensen te vestigen. Hurell werd voor hun rekening naar Engeland gestuurd om er zich van de laatste verbeteringen in zake machinebouw op de hoogte te stellen en er onderdelen voor de te vervaardigen werktuigen aan te kopen. Maar die zaak kende geen gelukkig verloop. Van het grote bedrijf dat de gebroeders Bauwens zich hadden voorgenomen in hun vaderstad op te richten, kwam heel weinig in huis en het blijft een open vraag in hoever Hurell hierin mede verantwoordelijk was²⁴.

(23) *Eodem loco*, *Staatssecretarie*, 30 november 1822, N. 46, smeekschrift van Marie De Vos, weduwe van Abraham Voortman tot de koning, dd. 23 november 1822.

(24) RIJKSARCH. GENT, *Departement van de Schelde*, n° 1654/2. Etat des dépenses : « Remis à Hurreel pour voyages en Angleterre et achats de divers objets mécaniques... f. 1.000.00 »

Naderhand wordt nog eenmaal iets over hem vernomen en wel in 1828 wanneer hij een verzoekschrift tot de regering richt voor het bekomen van een lening, die moest dienen tot de vestiging van een kousenfabriek te Gent en te Brugge. Het rapport dat de gouverneur over hem uitbracht was vrij ongunstig en daar hij geen voldoende waarborgen bood, maar integendeel op dat ogenblik alweer aangeschreven stond met een schuld van ruim 15.000 gulden, werd zijn verzoek van de hand gewezen. Van dan af verliest men hem uit het oog²⁵.

Ook voor Voortman had de rechtszaak met Hurell nadelige gevolgen. Bij het afsluiten van het contract op 21 augustus 1821 was uitdrukkelijk bepaald dat Hurell er van af zag een brevet aan te vragen en dit voorrecht overliet aan Voortman. Het was ten andere slechts in het vooruitzicht van een brevet van invoer, dat hem voor enkele jaren het monopolie van de *power-looms* zou verzekeren, dat Voortman er had in toegestemd het ontzaglijke kapitaal van 180.000 fr. aan de zaak te besteden²⁶. De firma had vanzelfsprekend geen gras over de zaak laten groeien, maar had kort na het afsluiten van het tweede contract met Hurell een aanvraag bij de regering ingediend tot het bekomen van een invoerbrevet geldig voor 10 jaar. In de regeringskringen oordeelde men dat het verzoek, gezien de zware geldelijke offers die de firma bereid was te brengen, tot op zekere hoogte gewettigd was, maar men verloor terzelfdertijd het algemeen belang van de nijverheid niet uit het oog. De regering koos derhalve de gulden middenweg en stond in februari 1822 aan de firma Voortman een brevet voor vijf jaar toe²⁷.

Precies op het ogenblik dat Voortman van de toekenning van het brevet ging ingelicht worden, kwam de aanklacht van Hurell, geschreven van uit de gevangenis van Gent; en onmiddellijk werd het brevet ingehouden tot de zaak in het reine zou zijn gebracht.

Men weet dat het proces maandenlang bleef aanslepen en intussen was de toestand veel verder geëvolueerd. Verschillende Gentse nijveraars aan wie wellicht de zaak van het brevet ter oor was gekomen, hadden er alle mogelijke spoed achter gezet om zo vlug mogelijk in het bezit te komen van de thans zo begeerde *power-looms* en *dressing-machines*, en bewogen nu hemel en aarde opdat geen brevet zou worden toegekend. Want onmiddellijk na de vrijspraak van François Voortman had de firma een nieuwe aanvraag ingediend en was zo voorzichtig geweest er op te wijzen dat het haar daarbij niet ging om een monopolie, maar integendeel dat zij het voornemen koesterde de constructie van de mechanische weefgetouwen te ondernemen en de machines aldus op grote schaal te verspreiden²⁸.

(25) ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Nationale Nijverheid*, rapport van de Inspecteur Generaal aan de Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 15 augustus 1823 A/133.

(26) *Eodem loco*, *Staatssecretarie*, 30 november 1822, N. 46. Hoger vermeld smeeschrift van Marie De Vos, d.d. 23 november 1822.

(27) *Eodem loco*, *Staatssecretarie*, 5 november 1822, N. 93. Rapport van de Minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Kolonies aan de koning, d.d. 2 november 1822.

(28) « Je déclare ici à S. M. que mon intention est non seulement de faire

De minister oordeelde echter dat het thans nog meer dan vroeger voor het algemeen belang van de nijverheid verkieslijker was dat het brevet in kwestie niet meer zou worden verleend en bracht bijgevolg een afwijzend advies bij de koning uit, overwegend dat zelfs indien Voortman de constructie ondernam hij te zeer meester zou zijn van de toestand en door het stellen van te hoge prijzen of vertraging in de leveringen de andere fabrikanten geheel in zijn hand zou hebben. De koning sloot zich bij het voorstel van zijn minister aan, en daarmee was de zaak voor Voortman definitief verloren ²⁹.

Wat het voornemen van Voortman betreft om een constructieatelier op te richten, dat plan heeft hij reeds bij de aanvang van het jaar 1823 ten uitvoer gebracht. Uit een brief van 29 januari 1823 blijkt inderdaad dat Voortman op dat ogenblik reeds ruw ijzer zoekt aan te kopen om het in zijn gieterij te verwerken ³⁰. De firma had het bij de inrichting van het constructiewerkhuis des te gemakkelijker daar zij reeds over de rudimenten van een atelier beschikte. Immers naar een traditie zo oud als de fabrieken zelf was aan ieder textielbedrijf van enig belang een werkplaats gehecht waar met eigen personeel en met eigen middelen kon worden voorzien in het onderhoud van de machines en zo nodig ook herstellingen konden worden uitgevoerd. De firma Voortman bouwde aldus, op grond van het bestaande herstellingsatelier een eigenlijke constructiewerkhuis uit. De bedoeling was niet zoals bij vele andere nijveraars ook te Gent, de machines uitsluitend voor eigen gebruik te vervaardigen. Misschien reeds van de beginne af, maar heel zeker na korte tijd, nam de firma bestellingen op voor textielabrikanten en voerde die ten dele uit. Maar toch scheen iets aan die bedrijfstak van de firma te haperen. Voortman had immers niet de minste ervaring in zake constructie, en wat meer is, schijnt hij al evenmin over uitmuntende technische krachten te hebben beschikt. Beide factoren zijn ongetwijfeld aansprakelijk voor het uitblijven van werkelijk succes. Toch bleef Voortman nog enkele jaren volhouden, maar zakelijk als hij was begreep hij dat in die richting geen toekomst voor de firma weggelegd was. Hij zou zich — zoals vroeger — nochtans niet meer beperken tot de katoendrukkerij, maar had inmiddels aan zijn bedrijf een volledige gemechaniseerde weverij toegevoegd. Het kwam tot de volledige concentratie van zijn onderneming toen hij in 1826 daarnaast ook nog een spinnerij oprichtte. Zijn bedrijf was aldus op solide basis gebouwd, zo solied dat het nu nog steeds een voorname plaats in de Gentse katoen-nijverheid inneemt ³¹.

un atelier pour le tissage du coton à la mécanique, ma's encore un atelier pour la confection de ces mêmes mécaniques dans lequel chaque fabricant pourra se procurer tels assortiments de machines qu'il désirera... », ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Staatssecretarie*, 30 november 1822 N. 46, reeds hoger vermeld smeekschrift van Marie De Vos aan de koning d.d. 5 november 1822.

(29) *Eodem loco*, *Staatssecretarie*, 18 december 1822, N. 123. Rapport van de Minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Kolonies aan de koning, d.d. 9 december 1822.

(30) J. VOORTMAN, *O.c.*, blz. 323.

(31) *Ibidem*, blz. 302.

Toch lijkt het geen twijfel dat een stad als Gent, die in 1824 ruim veertig katoenfabrieken telde — de kleine ondernemingen buiten beschouwing gelaten — voor het 'constructiebedrijf' grote toekomstmogelijkheden bood. De mechanische uitbouw van hun weverij, waartoe verschillende Gentenaars reeds onmiddellijk in navolging van Voortman wensten over te gaan en de verdere mechanisering in de spinnerijen en de katoendrukkerijen, was te Gent niet rationeel door te voeren, zolang geen firma bekwaam gevonden werd om door machineconstructie die mechanisering te bevorderen. Waar Voortman ten slotte mislukt was, zou een ander Gents zakenman een betere toekomst kennen. Deze man was Jacques Joseph Huyttens-Kerremans, die nagenoeg van de generatie van Voortman, evenals deze laatste aanvankelijk geheel vreemd aan de machineconstructie was. Hij behoorde van huize uit tot een zeer gefortuneerd kooplieden geslacht, geen wonder dat hij zich tot dan toe op de lijnwaadhandel had toegelegd. Daarnaast was hij reeds vroeg ook op politiek terrein bedrijvig geweest. Nog onder het Franse Bewind was hij een tweetal jaren schepen van zijn geboortestad en bleef onder het Hollandse Regime deel uitmaken van de gemeenteraad. Hij werd zelfs bevorderd tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal ³².

In een officieel verslag uit het jaar 1813 wordt hij aangegeven als : rentenier, met een jaarlijks inkomen geschat op 14.000 fr.; een vermogend man dus die zich, althans op dat ogenblik uit de zaken heeft teruggetrokken en zoals gezegd als rentenier, dat betekent als aanzienlijk grondeigenaar in de stad is gevestigd ³³. Zijn belangstelling voor het zakenleven was daarmee nochtans niet te loor gegaan; integendeel zijn huwelijk met Thérèse Norbertine Kerremans, evenals hijzelf afkomstig uit een voor-aanstaande familie van handelaars, had zijn connecties met de Gentse zakenwereld nog verstevigd en verder uitgebreid. Maar onweerstaanbaar wordt hij aangetrokken door de problemen van de nijverheidstechniek en alles wat daarmee verband houdt. Het is dan ook niet te verwonderen dat hij in 1821 besluit tot de oprichting van een constructieatelier. Hij legt zich aanvankelijk toe op het vervaardigen van allerlei machines, zelfs mechanische graanmolens. Maar op het ogenblik dat de mechanisatie in de textielindustrie nieuwe wegen opgaat en de *power-looms* te Gent ingang vinden, aarzelt Huyttens-Kerremans niet van die ontwikkeling gebruik te maken en besluit hij voortaan in hoofdzaak zijn aandacht te wijden aan de mechanismen met betrekking tot de katoennijverheid.

In 1823 gaat hij er toe over zijn atelier met een afdeling voor fijne mechaniek uit te breiden ³⁴. Het spreekt vanzelf dat hij zich daarbij naar Engels model inspireert, wat hem vooral vergemakkelijkt wordt dank zij

(32) Biografische gegevens over Jacques Joseph Huyttens-Kerremans vindt men in : NÈVE J.E., *Gand sous la domination française*, blz. 119; zie verder CLAEYS P., *Mémorial de la ville de Gand*, blz. 294 en blz. 312. De familie Huyttens behoorde tot een van de meest vooraanstaande Gentse koopmansfamilies in de 18e eeuw, zie COPPEJANS-DESMEDT H., *O.c.* passim.

(33) NÈVE J.E., *O.c.*, blz. 119.

(34) ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Saatssecretarie*, K.B. 15 juni 1827 N. 135. Rekwest van Huyttens-Kerremans om zekere «mechanieken» uit Engeland vrij van rechten te mogen invoeren d.d. 22 maart 1827.

het aanwerven van een Engels technicus, met name Bell. Deze laatste schijnt inderdaad een uitstekend vakman te zijn geweest ³⁵.

Weldra bleek echter dat de ombouw van het atelier meer uitgaven zou vergen dan aanvankelijk was voorzien. Huyttens-Kerremans van zijn kant wenste blijkbaar niet nog grotere kapitalen in de zaak te wagen. Daarom wendde hij zich in augustus 1824 tot de regering met het voorstel ofwel het gehele atelier aan het Rijk over te doen, ofwel hem een renteloos voorschot van 50.000 gulden te verschaffen ³⁶.

Blijkbaar was hij op de hoogte van de onderhandelingen die rond die tijd werden gevoerd tussen de regering en John Cockerill, waarbij eveneens sprake was van een gedeeltelijke overname van de ondernemingen van deze laatste. Die onderhandelingen liepen in mei 1825 uit op de oprichting van een vennootschap, waarin de staat voor de ene helft en John Cockerill voor de andere helft waren geïnteresseerd ³⁷.

De regering ging echter op het voorstel van Huyttens-Kerremans tot overname niet in. Er werd hem gevraagd de leiding van zijn bedrijf in handen te houden en te laten weten welke kredieten hij verlangde en op welke wijze hij meende deze naderhand terug te betalen. Men kan wellicht geen duidelijker bewijs vinden van het belang dat in de regeringskringen aan het constructieatelier van Huyttens-Kerremans werd gehecht.

Het verwondert dan ook niet dat deze laatste van de gelegenheid gebruik maakt om in plaats van 50.000 fl., een lening van 100.000 fl. te vragen. Deze werd hem toegestaan bij Koninklijk Besluit van 14 november 1824. Van dan af neemt zijn bedrijf beslist de goede richting. Reeds had Huyttens-Kerremans de nodige maatregelen getroffen om de technische uitrusting op punt te stellen, de tussenkomst van de regering bracht de financiële middelen tot succes ³⁸.

Gent was daarmee een constructieatelier rijk geworden dat gespecialiseerd in de productie van de nieuwe machines, kon voorzien in de behoeften van de Gentse textielindustrie. Het atelier legde zich in het bijzonder toe op de vervaardiging van de nu alom begeerde *power-looms* en had aldus een niet te onderschatten aandeel in de vestiging van de eerste mechanische katoenweverijen te Gent.

De machines waren van een goede kwaliteit en van soliede constructie en na korte jaren kon de firma bogen op een Europese faam. De bestellingen kwamen weldra uit het buitenland toegestroomd.

De toekomst zou uitwijzen dat het bedrijf, opgebouwd door Huyttens-Kerremans tegen alle moeilijkheden en economische depressies opgewassen

(35) Zie DE BRIAVOINNE N., *De Industrie en Belgique*, dl I, blz. 294.

(36) ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG. *Staatssecretarie*. K.B. 14 november 1824 N. 76. Rekwest van Huyttens-Kerremans d.d. 25 september 1824.

(37) DEMOULIN R., *Guillaume Ier et la transformation économique des provinces belges (1815-1830)*. Luik, Parijs, 1938 (Bibl. de la Fac. de Philos. et Lettr. de l'Univ. de Liège, LXXX). blz. 162-164. Ook John Cockerill zal pogen in 1829 het gehele bedrijf te Seraing aan het Rijk over te doen, maar ook hij zal daar niet in slagen.

(38) ALGEM. RIJKSARCH. DEN HAAG, *Staatssecretarie*, K.B. 14 november 1824 N. 76. Het voorschot werd hem verleend tegen de lage interest van 3% per jaar; het kapitaal moest worden afgelost na 10 jaar in vier schijven van 25.000 fl.

zou zijn. In juli 1826 overleed de stichter van de zaak en de omvang die het bedrijf intussen had bereikt, maakte de oprichting van een naamloze vennootschap zoniet noodzakelijk dan toch wenselijk. Die vennootschap plaatste zich — zoals Huyttens-Kerremans het reeds vroeger had gedaan — onder de hoede van de « Phoenix » de onsterfelijke vogel uit de mythologie en bewees daardoor haar vertrouwen en geloof in de toekomst ³⁹.

De verwezenlijking van Huyttens-Kerremans was slechts mogelijk geweest dank zij de opbloei van de textielnijverheid te Gent. De bijval die aan die nieuwe onderneming te beurt viel overtrof blijkbaar de verwachtingen van de stichter. Zoals werd aangetoond kon hij weldra zijn productie in het buitenland afzetten. Daarmede was de leefbaarheid van een constructiebedrijf op meer dan lokaal plan bewezen. Het zou niet lang duren of andere Gentse zakenlieden zouden op hun beurt hun kans in die nieuwe nijverheidstak wagen en aldus naast de textielnijverheid de grondslagen leggen van een niet onbelangrijke metaalnijverheid, of liever constructiebedrijf. Men kan dus terecht zeggen dat de latere staal- en ijzerindustrie te Gent een schepping is van de textielnijverheid. Het zou de moeite lonen meer in het bijzonder na te gaan in hoever de kapitaal-krachtige textielnijveraars daarin een actief aandeel hebben genomen.

Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16^e eeuw

DOOR

LIC. ELIE ELIAS

INLEIDING.

We beschikken over nuttige bronnen om een studie te maken over gronduitbating en grondbezit van de acht dorpen ten N.-O. van Gent tijdens de 16e eeuw.

Pas sedert een tiental jaren is men zich volledig gaan wijden aan de studie van de economische structuur van een landbouwstreek.

De bronnen zijn niet van dien aard dat het volstaat deze te kopiëren : zoals P. Deprez het zegt « deze bronnen moeten ontleed en bewerkt worden. »¹

Voor het Vlaams gedeelte van het land, speciaal Oost-Vlaanderen, werden de eerste pogingen om aan de hand van de bronnen de structuur van een bepaald dorp te onderzoeken, door lokale vorsers gedaan.

Baanbrekend werk werd geleverd door M. Bovijn,² die een geslaagde methode ontwierp om de penningkohieren te bewerken. Eveneens van grote waarde is het artikel van J. De Brouwere³ over de sociaal-economische structuur van Haaltert tijdens het laatste kwart van de 16e en volgende eeuwen. Het steunt op de twintigste penningkohieren. Interessant zijn de overzichtelijke tabellen van de grootte van de bedrijven zowel in pacht- als in eigendomsland.

Tegenover de twee genoemde studies is deze van V. Gaublonne⁴ van mindere kwaliteit.

Meer synthetiserend en tevens de grenzen van het strikt regionale plan overschrijdend is het werk van H. E. Van Gelder⁵. Daarin geeft de schrijver een overzicht van de toestand in de Nederlanden op economisch gebied. Terwijl H. E. Van Gelder eerder zoekt naar een verklaring van de gegevens, langs de kohieren op bekomen, heeft P. Deprez in zijn studie over het grondbezit en de uitbatingen te Meigem, de methode van M. Bovijn verder uitgewerkt⁶.

(1) P. DEPREZ. *Uitbatingen en Grondbezit in Meigem. (1571-1587)* Gent, 1956, p. 3.

(2) M. BOVIJN. *Sint-Gillis-bij-Dendermonde in 1571-1672.* — in *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*. 1950, dl II, p. 89-109.

(3) J. DE BROUWERE. *Demografische en sociaal-economische evolutie van Haaltert.* — in *het Land van Aalst*, jg. 8, 1956, n° 2, p. 49-83.

(4) V. GAUBLONNE. *Het aantal woningen en de naam der gezinsboofden te St. Martens-Lierde ten jare 1571.* — in *Land van Aalst*, jg. 6, 1954, n°2, p. 116-120.

(5) H. E. VAN GELDER. *Nederlandse dorpen in de 16^e eeuw.* Amsterdam, 1953, p. 1-147.

(6) P. DEPREZ, *op. cit.*, p. 1-20.

Voor de streken buiten Oost-Vlaanderen vermelden we de werken van Prof. J. Ruwet ⁷ voor het Land van Herve en van Y. Delatte ⁸ voor Luik.

Voor al de drie laatst geciteerde werken dienden ons als leidraad voor het hiernavolgend hoofdstuk.

De bronnen welke wij gebruikten zijn van drieërlei aard.

De eerste zijn de kohieren van den vijfden, tienden, twintigsten en hondersten penning ⁹, waarvan de waarde op overzichtelijke wijze werd besproken door A. Cassiman ¹⁰. Bij het bewerken ervan hebben wij, mits enkele aanvullingen, de methode van P. Deprez overgenomen.

De penningskohieren zijn in verschillende kapitfels onderverdeeld. In het eerste kapittel «dat zijn de ontroerende goeden die verpacht syn ende...» wordt de pachtgrond aangegeven met vermelding van de pachter, eigenaar, de grootte en aard van de grond, de te betalen taks en soms de ligging van het stuk grond. Steeds wordt het aantal huizen vermeld. Een tweede grote onderverdeling handelt over de grond « door de proprietarissen bezeten... » met de vermelding van de naam van de eigenaars die zelf hun grond uitbaten, met daarbij de oppervlakte en aard van de grond die ze bebouwen. In de volgende kapitfels is er sprake van de pachters van tienden, van gekonfiskeerde goederen en van de « afgezeten » van diverse parochies die in een andere grond bezitten. Tenslotte werd voor ieder kohier de totale opbrengst van de taxatie vermeld.

Na de verschillende gegevens én van pacht én van eigendomsgrond op fiches te hebben gebracht, hebben we de namen van de pachters en van de eigenaars, alfabetisch geordend, op lijsten gezet. In een eerste kolom werd voor de pachtgronden naast de pachter, de eigenaar vermeld. terwijl de volgende achtereenvolgens dienden voor het aantal huizen, de grond, (winnend land, meers, weide, bos, hetting) de prijs, de plaats waar de grond gelegen is en tenslotte tot welk van de drie standen (geestelijkheid, adel, boeren) de eigenaars behoren. Voor de eigendomsgronden werd hetzelfde systeem toegepast met uitsluiting van de kolom van de pachter. De aldus bereikte resultaten, als totale oppervlakte van de bebouwde grond, aantal uitbatingen enz. zullen in dit hoofdstuk medegedeeld worden ¹¹.

Wat betreft de kohieren van de 100e penning, ontbreken deze voor de dorpen Destelbergen, Oostakker en Mendonk, en zijn deze voor de dorpen Lochristi, Zaffelare en Zeveneken slechts résumés waar enkel het eindresultaat gegeven wordt ¹². Zij berusten in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

(7) J. RUWET. *L'Agriculture et les classes rurales au Pays de Herve sous l'Ancien Régime*. Luik, 1943.

(8) Y. DELATTE. *Les classes rurales dans la Principauté de Liège au XVIIIe siècle*. Luik, 1945, 33» pp.

(9) De penningkohieren werden uitvoerig besproken in de inleiding.

(10) A. CASSIMAN. *De XXe penningkohieren, een bron van zoekers voor vorsers uit Oost- en West-Vlaanderen*. — in *Oost-Vlaams Verbond van de kringen voor Geschiedenis*. Voorlichtingsreeks n° 10, Gent, 1951.

(11) Een praktisch voorbeeld kan men vinden in de studie van M. Bovijn over Sint Gillis bij Dendermonde in 1571-1572. (*Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 1950, dl II, p. 89-109).

(12) A. R. A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience* n° 618/17 v. Lochristi

Een tweede zeer interessante bron is het denombrement van 1586¹³. Ieder dorp van de Kasselrij moest alsdan aangifte doen van de bezaaide landen¹⁴. Hoewel niet zo nauwkeurig opgemaakt als de penning-kohieren is deze bron van uitzonderlijk belang voor de krisisperiode.

Voor de jaren na de grote crisis van de 16e eeuw zijn we tenslotte ingelicht dank zij de parochierekeningen van de dorpen Lochristi en Oostakker.

Naast deze drie belangrijke bronnen vonden we nog enkele losse stukken als metingen van hofsteden en meersen; zij vormen echter geen geheel.

§ I. Verdeling van de gronden.

De eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal gewijd worden aan het onderzoek naar de totale oppervlakte van de acht dorpen, zoals ze in de penning-kohieren voorkomt. Door degenen die de kohieren opgemaakt hebben, werden echter zoveel stukken grond opgegeven zonder nadere specificatie van de uitgestrektheid of aard ervan, dat het onmogelijk is tot juiste gegevens te komen en bepaalde afwijkingen te verklaren.

Een onderscheid zal gemaakt worden tussen de pacht- en eigendomsgronden, met telkens de aanduiding van de aard van de grond.

In de kohieren werd de oppervlakte aangegeven nu eens in roeden, dan eens in gemeten of bunders; gemakkelijkshalve werd hier alles tot hectaren herleid.

Destelbergen.

Voor de jaren 1571 en 1574 bedraagt de totale bebouwde oppervlakte respectievelijk 1120 ha en 1140 ha. Zoals in de meeste dorpen van de Kasselrij is de pachtgrond er overwegend.

voor 1471 bedraagt hij 900 ha of 79,03% van de totale oppervlakte.

voor 1574 bedraagt hij 945 ha of 82,98%.

Naargelang van de bodemgesteldheid, is de aard der gronden zeer verschillend.

Destelbergen ligt trouwens in de alluviale streek, en alleen de stroomgronden zijn vruchtbare landbouwgrond, terwijl vooral in de Damvallei meersen, weiden en nat bos aangetroffen worden¹⁵.

— voor de pachtgronden :

	1571	1574
winnend land	799 ha	902 ha

« De masse van de verpachte landen bedraecht... ende de masse van de proprieteyt bedraecht... »

(13) R.A.G. *Fonds Oudburg n° 819* « denombrementen van paarden en koeien ».

(14) R.A.G. *Oudburg n° 819, Desteldonk 3 oktober 1586* « Wij Niklaas van Ackere..., schepenen ende wethouders van de Keure van Desteldonk, verklaren dat nu de tijd bezaait geweest heeft... »

(15) Kaartblad Melle (55, E) p. 8.

meers ¹⁶	30	29
weide	3	2
bos	2	1
heyland ¹⁷	8	10
w.l + weide + meers ¹⁸	58	—
— voor de eigendomsgronden :		
	1571	1574
winnend land	196 ha	165 ha
meers	8	9
bos	12	12
heyland	3	7
weide	—	1
winnend land + meers	1	—

Desteldonk.

De kohieren van de 100^e penning zijn voor dit dorp volledig bewaard ¹⁹.

Voor het jaar 1659 bedraagt de totale oppervlakte 555 ha, verdeeld over 275 ha pachtgrond en 280 ha eigendomsgrond. Percentsgewijze uitgedrukt betekenen die getallen respectievelijk 49,54 en 50,46% der totale oppervlakte.

De volgende jaren geven een gelijkaardige verdeling.

1571	Totale oppervlakte 540 ha
	pachtgrond 245 ha of 45,36%
	eigendomsgrond 295 ha of 54,46%
1574	totale oppervlakte 550 ha
	pachtgrond 253 ha of 46%
	eigendomsgrond 297 ha of 54%
1577	totale oppervlakte 515 ha
	pachtgrond 206 ha of 40%
	eigendom 309 ha of 60%

De eigendomsgrond overheerst hier op de pachtgrond; een verschijnsel dat zich eveneens voordoet in Zeveneken voor het jaar 1574 (cfr. infra). De pachtgronden ²⁰ zijn als volgt verdeeld :

	1571	1574	1577
winnend land	160 ha	211 ha	171 ha
meers	22	14	10
weide	16	7	4

(16) E. VERWIJS en J. VERDAM. *Middelnederlands woordenboek*. 's Gravenhage. Dl IV, col. 1469 e.v. meers: land door water omspoeld, beemd. Meestal liggen de meersen 's winters onder water en zijn van mindere kwaliteit dan de weiden.

(17) Wij hebben liet woord overgenomen uit de kohieren. Het betekent heidegrond.

(18) In verband met de laatste rubriek dient opgemerkt dat het samennemen van winnend land, meers en weide voor vele dorpen in de kohieren voorkomt. Wij waren wel verplicht het zo over te nemen.

(19) A.R.A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience*, n° 618/11.

(20) S.A.G. *XXe benningskohieren*. 19/69.

w.l. + meers	8	9	—
w.l. + weide	15	5	—
w.l. + meers + weide	24	—	20
w.l. + weide + bos	—	7	—
weide + meers	—	—	—
voor de eigendomsgronden : ²¹			
winnend land	237	258	257
meers	28	14	14
weide	30	17	10
bos	0,5	—	100 r.
w.l. + meers + weide	—	8	28

Voor het jaar 1571 is er ca 20% land onbebouwd, dit ten gevolge van het groot aantal meersen en weiden. Dit percentage daalt tot ca 12% van de totale oppervlakte voor de volgende jaren.

Heusden ²².

De totale bebouwbare oppervlakte bedraagt voor de jaren 1569-1572 en 1574 respectievelijk 1011, 1065 en 1020 ha.

De pachtgrond bestrijkt hier ongeveer 2/3° van de totale oppervlakte, zijnde in ha uitgedrukt voor de drie jaren respectievelijk 706 ha, 720 ha en 665 ha of 69,84%, 66,66% en 65,20% der totale oppervlakte.

De eigendomsgronden bedragen respectievelijk 305 ha, 355 ha en 355 ha of 30,16%, 33,34% en 34,80% der totale oppervlakte. Daar Heusden, evenals Destelbergen, in de alluviale streek ligt en de gronden, die ver van de Schelde verwijderd zijn, meestal zeer laag liggen, is het meersen- en weideland hier zeer aanzienlijk.

pachtgrond :		
	1572	1574
winnend land	263 ha	369 ha
meers	76	84
weide	44	40
bos	2	2
heyland	4	4
w.l. + meers	157	166

Van het pachtland is dus ca 28% onbebouwd, wanneer we van het « winnend land + meers » de helft meers nemen.

Eigendomsgrond : 355 ha		
	1572	1574
winnend land	139 ha	210 ha
meers	50	49
weide	25	26

(21) S.A.G. *Penningkobieren* : Desteldonk 19/69.

(22) A.R.A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience* n° 618/16.
S.A.G. *Penningkobieren* 38/133, 1571-1574.

bos	42	42
heyland	6	7
w.l. + meers	16	16

Is de onbebouwde grond van het pachtland 28%, dan bereikt de eigendomsgrond het zeer hoog procent van ca 36% der eigendomsgronden.

Voor de totale oppervlakte bedraagt dit ca 31% voor het jaar 1571 en 32,3% voor 1574.

Er is dus ongeveer 1/3° onbebouwd land.

*Lochristi*²³.

Terwijl de vorige dorpen liggen, enerzijds in de alluviale streek (Destelbergen en Mendonk), zijn Lochristi en de andere dorpen als Zeveneken, Zaffelare en Oostakker volledig in de zandstreek gelegen. Dit verschil komt dan ook onmiddellijk tot uiting bij het onderzoek naar de aard der gronden.

Vooreerst de totale oppervlakte :

Voor de jaren 1569, 1572, 1574 en 1577 bedraagt zij respectievelijk 1700 ha, 1745 ha, 1552 ha en 1685 ha.

De pachtgronden en eigendomsgronden :

- in 1569 : 1080 ha pachtland of 63,53% der totale oppervlakte.
620 ha eigendom of 36,47%.
- in 1572 : 1135 ha pachtland of 65,05%.
610 ha eigendom of 34,95%.
- in 1574 : 942 ha pachtland of 61,88%.
610 ha eigendom of 38,12%.
- in 1577 : 1030 ha pachtgrond of 61,12%.
655 ha eigendom of 38,88%.

Ongeveer 3/5° van de totale oppervlakte ligt dus in pachtland. Het wordt hier ingenomen door grote hoeven, die toebehoren aan de Abdij van St. Baafs of aan een adellijke familie.

aard van de grond :

— in het pachtland :

	1572(1135 ha)	1574(942 ha)	1577(1030 ha)
winnend land	1132 ha	937 ha	1026 ha
meers	—	—	—
weide	—	—	—
bos	—	—	—
heyland	3 ha	5 ha	4 ha

— in het eigendomeland :

	1572(610 ha)	1574(610 ha)	1577(655 ha)
winnend land	593 ha	601 ha	647 ha
meers	—	—	—
weide	—	—	—

(23) A.R.A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience*, n° 618/17.
S.A.G. *XX° penningkobieren* 46/164, 1571, 1574, 1577.

bos	15	8	8
heyland	2	1	—

De onbebouwde oppervlakte bedraagt slechts ca 1,2% van de totale. (Heusden 31%. Desteldonk 20% in 1571). De verklaring hiervoor is te vinden in de homogeniteit van de zandige ondergrond. De hoge ligging van de zandgronden, de afwezigheid van de Schelde, sluit het voorkomen van meersen uit. Wegens het ontbreken van stroken zeer vruchtbare grond, zoals de alluviale stroken langs de Schelde te Heusden en Destelbergen, komt er geen goede landbouwgrond voor in Lochristi.

Mendonk ²⁵.

Neemt het dorp in de verdeling van de grond een aparte plaats in, hetzelfde kan gezegd worden van de aard ervan.

De totale oppervlakte bedraagt voor de jaren 1573 en 1579 repektievelijk 450 ha en 460 ha.

Kenmerkend is het overwegend aandeel van de pachtgronden.

voor 1573 : 400 ha pachtgrond of 88,89% der totale oppervlakte.

50 ha eigendomsgrond of 11,11%.

voor 1579 : 402 ha pachtgrond of 91,30%.

58 ha eigendomsgrond of 8,7%.

9/10^e van de totale oppervlakte wordt dus door pachtgronden ingenomen.

Een blik op de aard van de gronden :

— voor het pachtland

	1573(400 ha)	1579(402 ha)
winnend land	60 ha	65 ha
meers	267	266
weide	11	8
bos	—	2
meers + weide	55	7
bos + weide	7	—
w.l. + weide	—	4
w.l. + meers	—	50

Slechts 15% van het pachtland wordt als bebouwde grond gebruikt.

— voor het eigendomsland :

	1573(50 ha)	1579(58 ha)
winnend land	16 ha	30 ha
meers	21	14
weide	5	2
meers + weide	8	12

32% van de eigendomsgrond ligt voor het jaar 1573 in winnend land, terwijl voor 1579 het ongeveer 49% bedraagt. Slechts ¼ van de totale oppervlakte is voor landbouw geschikt.

Een blik op de kaart toont aan dat grote gedeelten van Mendonk door de S-gronden ingenomen worden. Deze (colluvium) liggen in Mendonk

zeer laag, zijn dus blootgesteld aan overstromingen, en zullen dan ook enkel geschikt zijn voor meersen en weiden ²⁶.

Oostakker ²⁷.

a) De Noordzijde in 1574.

De totale bebouwde oppervlakte bedraagt 784 ha, waarvan de pachtgronden 550 ha uitmaken en de eigendomsgronden 234 ha.

Percentsgewijze uitgedrukt geeft dit resp. 70,15% en 29,85% der totale oppervlakte.

— in het pachtland :	
winnend land	427 ha
meers	12
weide	6
w.l. + meers + weide	105
— in het eigendomsland :	
winnend land	230 ha
meers	4
weide	—

b) De Zuidzijde in 1577.

De totale oppervlakte bedraagt 1252 ha, waarvan 950 ha of 76% der totale oppervlakte ingenomen wordt door de pachtgronden, en 302 ha of 24% der totale oppervlakte door de eigendomsgronden.

— in het pachtland :	
winnend land	929 ha
meers	14
weide	1
w.l. + meers	16
— in het eigendomsland :	
winnend land	296 ha
meers	6
weide	—

De toestand is hier grotendeels gelijk aan die van Lochristi. De onbebouwde oppervlakte bedraagt voor de Noordzijde 11,74% van de totale oppervlakte en voor de Zuidzijde 1,52%. De verklaring die wij voor Lochristi voorstelden, geldt hier ook.

Zaffelare ²⁸.

De totale oppervlakte bedraagt 1360 ha voor het jaar 1569, 1292 ha voor 1571 en 1270 ha voor 1574.

De pachtgronden beslaan, zoals elders eveneens werd vastgesteld, een grotere oppervlakte dan de eigendomsgronden ; zij maken meer dan 2/3 van de totale oppervlakte uit.

(26) Kaartblad Melle, p. 27 « Colluviale gronden »

(27) S.A.G. XXe penningkohieren 30/103, 1574.

(28) A.R.A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience*, n° 618/24

S.A.G. XX° penningkohieren 81/187. 1572-1574.

1569 : 935 ha pachtgrond of 68,75% der totale oppervlakte.

425 ha eigendomsland of 31,25%.

1571 : 845 ha pachtland of 65,35%.

447 ha eigendomsland of 34,65%.

1574 : 805 ha pachtland of 63,38%.

465 ha eigendom of 36,62%.

— in het pachtland onderscheidt men :

	1571(845 ha)	1574(805 ha)
winnend land	571 ha	540 ha
meers	50	46
weide	109	118
bos	7	2
w.l. + meers	108	—
w.l. + weide	—	10
w.l. + bos + weide	—	85

— in het eigendomsland :

	1571(447 ha)	1574(465 ha)
winnend land	402 ha	414 ha
meers	5	1 ha 300r
weide	29	35
bos	11	8
w.l. + meers	—	5
meers + weide	—	7

Onmiddellijk valt het op dat het weidebestanddeel dat van de meersen ver overtreft, iets wat elders nog niet aangetroffen werd. Het pachtland bestaat voor ca 13% uit weide in 1571 en voor ca 15% in 1574; terwijl in het eigendomsland het aandeel van de weiden ca 7% is in 1571 en ca 8% in 1574.

Op het kaartblad merkt men dat de S-gronden (colluviale gronden) rond Zaffelare in groten getale aanwezig zijn. Aangezien in Zaffelare geen overdekt pleistocene gronden (P-gronden) aanwezig zijn, zoals wel het geval is in Mendonk, tevens de colluviale gronden hier doorgaans hoger liggen dan in Mendonk, kan men verklaren dat hetgeen daar voor meers moet dienen, hier als weide kan gebruikt worden ²⁹.

Zeveneken ³⁰.

Het dorp kan wegens zijn bodemgesteldheid (zandstreek, homogene zandgronden) gerangschikt worden bij het type van Lochristi, Oostakker en Zaffelare.

De totale bebouwde oppervlakte bedraagt 753 ha voor 1569, 685 ha voor 1571 en 661 ha voor 1574.

(29) *Kaartblad Melle* : p. 27 « colluviale gronden » : het weidebestanddeel kan mits goede verzorging, uitstekend zijn.

(30) S.A.G. XX° penningkobieren 84/300.

A.R.A. *Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience n° 618/25* (van de 100° penning bezitten we enkel de résumé).

De pachtgronden overschrijden amper de helft van de totale oppervlakte, terwijl voor het laatste jaar (1574) de eigendomsgrond overheerst.

1569 : pachtgrond 395 ha of 52,45% der totale oppervlakte.

eigendom 358 ha of 47,55%.

1571 : pachtgrond 380 ha of 55,48%.

eigendom 305 ha of 44,52%.

1574 : pachtgrond 303 ha of 48,86%.

eigendom 358 ha of 51,14%.

— voor de pachtgrond onderscheidt men :

	1571	1574
winnend land	375 ha	302 ha
meers	—	—
weide	—	—
heyland	—	400 r.
bos	5	400 r.
— voor de eigendomsgrond :		
winnend land	285	345
heyland	10	3
bos	12	12 .

De bebouwbare oppervlakte bedraagt voor 1571 97,81% van de totale en voor het jaar 1574 : 97,88% (Lochristi 99,80% in 1571)

Aansluitend bij de resultaten die we langs de kohieren om bekomen hebben over totale oppervlakte, verhouding pacht-eigendomsgrond, aard van de gronden, zullen we nu een kort overzicht geven van de toestand tijdens de crisisjaren 1586-1587.

Het doel hiervan is de algemeen aanvaarde ernst van de toestand door cijfers in eer klaarder licht te stellen ³¹.

De enige bron waarover wij beschikken is het denombrement van 1586. Daarin werd een opgave verlangd van ieders bezit aan vee en van de grootte van het bezaaide land ³². Deze gegevens dienden door geheel de Kasselrij te worden verstrekt. Niet alle dorpen hebben er echter gehoor aan gegeven. Van de dorpen in deze studie behandeld, voerden slechts Destelbergen, Desteldonk, Heusden, Oostakker, Mendonk en Zaffelare het bevel uit.

Destelbergen.

Voor de oogst van het jaar 1586 wordt melding gemaakt van 55 landbouwers die samen 59 ha koren oogsten. Wegens het ontbreken van nadere gegevens omtrent die landbouwers — er staat niet vermeld of zij pachter of eigenaar of afgezetene zijn — kunnen we geen vergelijking maken met de

(31) N. BRIAVOINNE. *Sur l'Etat de la population, des manufactures...* - in *Mémoires couronnés de l'Académie royale des sciences et belles - lettres de Bruxelles*. Dl 14, 1838-1840 p. 7 « Dans les campagnes des fermes sous culture; dans les villes des rues en Fières sans habitants. »

(32) H.E. VAN GELDER. *Nederlandse dorpen in de 16e eeuw*. Amsterdam, 1953, p. 61.

jaren 1570-1577. Het getal 59 ha is echter zeer veelzeggend, én in verhouding tot de bebouwde oppervlakte van de vorige jaren én te horen aan de commentaar van de opstellers van het stuk « Edele ende weerde heren... en zullen ghene middelen hebben omme deze toekomstende lente laueur ofte culture te doene... biddende goet regard te nemen ende dat de voorsch(even) bezaaidhede... also maer stoppelvrugt, van ghenen weerde... »³³.

Desteldonk.

Voor het jaar 1586 werden 60 ha bezaaid door 51 landbouwers. Een zeer duidelijke beschrijving wordt gegeven van de toestand van de meersen « nopende meerschen gemaait zeer weinig want al meerschen poelen zijn, 4500 tot 4800 r. (7 ha) »³⁴.

Vergelijkt men deze cijfers met de gegevens van de penningkohieren dan zien we dat er van de totale oppervlakte in 1571 slechts 20% niet geschikt is om te bebouwen, terwijl in 1586 slechts ca 11% bebouwd werd, wanneer men de oppervlakte neemt zoals ze vermeld staat in de kohieren.

Een telling van de oogst van het jaar 1587 vermeldt reeds 70 ha koren en 10 ha maameers³⁵.

*Heusden*³⁶.

In het jaar 1587 werden slechts 64 ha bezaaid, terwijl 34 ha hooimeers vermeld zijn.

Vergeleken bij de jaren 1571-1574 waar de bebouwde oppervlakte 2/3° van de totale bedroeg is deze van het jaar 1587 slechts 6% van de totale.

Oostakker.

Interessante inlichtingen vindt men voor Oostakker, waar naast de cijfers, uitvoerige commentaar nopens de toestand van het dorp zonder onderscheid tussen noord- en zuidzijde gegeven wordt.

In het jaar 1586 werden 110 ha bezaaid. De kohieren geven voor de noord- en zuidzijde samen een oppervlakte van ca 2000 ha.

De thans bezaaide oppervlakte bedraagt dus niet meer dan 5,2% van de totale. Er dient opgemerkt dat het dorp, nabij Gent gelegen, last onder-vond van de soldaten. Meermaals werden troepen gemeld die om een logement zochten. Daarmede ging dan gepaard het plunderen van al wat hen dienstig kon zijn. Zij richtten veel schade aan de oogst, enige bron van inkomen³⁷. Voor het jaar 1585 wordt melding gemaakt van 25 ha

(33) R.A.G. *Oudburg* n° 819, Destelbergen, 29 december 1586.

(34) R.A.G. *Oudburg* n° 819, Desteldonk, 26 oogst 1586.

(35) R.A.G. *Oudburg. Desteldonk*, n° 819. 3 oktober 1587.

(36) R.A.G. *Oudburg. Heusden*, n° 819. 16 september 1587.

(37) R.A.G. *Fonds Oudburg, Oostakker* 1586.

« Wij certifieren dat...ende diversche huizen bevonden anders niets etende dan surkele ende andere groene kruiden ende meestendeel gheen bezaaidhede hebbende dan levende op Godts gratie... bovendien aan den leghen waehens. daarbij gelo-

bezaaid land³⁸. De meersen werden door de overstromingen volledig vernietigd « ende wat gemaait was is met den vloet ende opwatere weggedreven. »

*Mendonk*³⁹.

De kohieren hebben voor de jaren 1578 en 1579 slechts $\frac{1}{4}$ landbouwgrond opgegeven, de rest waren meersen, waarover in het denombrement niet gesproken wordt. Lagen zij eveneens onder water?

De oogst van het jaar 1586 bracht 11 ha voort. In 1579, volgens de XX° penningskohieren, bedroeg het winnend land in pacht- en eigendomsgrond samen 95 ha. De toestand bleef in 1587 onveranderd.

*Zaffelare*⁴⁰.

Er werden in 1585 73 ha bezaaid. In vergelijking met de toestand van het jaar 1574, waar ca 950 ha bebouwd land waren of 74% der totale oppervlakte, werd in 1585 nog geen 6% van de totale oppervlakte (volgens 1574 berekend) bezaaid. In 1586 werden slechts 68 ha bezaaid.

Deze gegevens schetsen op een scherpe wijze de ernst van de crisis tijdens de jaren 1585-1586. Het contrast komt goed tot uiting bij een vergelijking van de bebouwde oppervlakte — we bedoelen hiermede enkel het winnend land — van de jaren 1571-1574 en deze van 1585-1586. Voor deze dorpen, waarvan wij voor beide perioden gegevens hebben, is de toestand als volgt :

In Destelbergen is in 1586 nog 5,9% van 1571 bebouwd.

			5,5% van 1574.
Desteldonk	1586	15,11%	van 1571.
		12,79%	1574.
		14,01%	1577.
Heusden	1587	15,92%	1571.
		11,05%	1574.
Mendonk	1586	14,47%	1573.
		11,57%	1579.
Zaffelare	1585	7,5 %	1571.
		7,51%	1574.

Hetzelfde denombrement licht ons in over de toestand in de andere dorpen van de Kasselrij. Een vergelijking daarmede doet ons besluiten

gieert de revolterende walen trekkende door Ghent uit quartieren van Brugghe. Hebben daarbij nog andere compagnies gelogierd en bovendien van de soldaten van de Castele zijn de arme prochianen berooft van de soldaten van huerlieden cost, huerlieden dueren opengebroken ende gewelddijck der lieden huuzen aan stukken trekkende ende hanten bomen, plantsoenen kappen ende ander haut so dat d'arme landtsman niet en behoudt... »

(38) R.A.G. *Oudburg, Oostakker 1585.*

« Vrezende de soldaterije en de voorts, comende daghelijcks in den oogst 1585 de soldaten van den Castele... zo dat de landtslieden niet vele van huerlieden vrugten gehad hebben... »

(39) R.A.G. *Oudburg, Mendonk n° 819, jaren 1586-1587.*

(40) R.A.G. *Oudburg, Zaffelare n° 820, j^o 1586.*

verschillen van streek tot streek. In de vruchtbare polderstreek zal men middelmatige bedrijven noemen wat de landbouwers uit de zandstreek als zeer grote zouden aanzien. Wij maakten onderscheid tussen bedrijven van kleiner dan 100 r., van 100 r. tot 1 ha, van 1 tot 3 ha, van 3 tot 5 ha, van 5 tot 10 ha, van 10 tot 15 ha, van 15 tot 20 ha, van 20 ha en meer.

Tot 5 ha mogen we spreken van dwergbedrijven, zeker in het centrum van de zandstreek. Van 5 tot 10 ha spreekt men van kleine uitbatingen. De middelmatige bedrijven liggen tussen de 10 en 15 ha. De grote bedrijven treft men aan boven de 15 ha. In dit verband willen wij er op wijzen dat deze tussen de 15 en 20 ha zeer weinig in aantal zijn, doch dat pas boven de 20 ha relatief talrijke bedrijven worden aangetroffen, in overwegende mate pachthoeven. Delatte spreekt van uitzonderlijke bedrijven boven de 30 ha⁴⁹; hier mag de grens verschoven worden tot 40 ha.

De resultaten van de 100° penningkohieren zullen, voor zover we ze hebben, bij de andere resultaten van 1571, 1574 en 1577 medegedeeld worden, echter zonder commentaar erop te geven, aangezien slechts twee dorpen volledig gekend zijn.

DE GEGEVENS.

*Uitbatingen te DESTELBERGEN in 1571*⁵⁰.

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		—	—	3	3
van 100-673 r	(1 ha)	14	4	30	48
673-2019	(3 ha)	23	16	13	52
2019-3365	(5 ha)	5	5	5	15
3365-6730	(10 ha)	6	5	7	18
6730-10095	(15 ha)	7	4	3	14
10095-13460	(20 ha)	2	2	—	4
meer dan 20 ha		15	7	—	22
Totaal		72	43	61	176

in 1574⁵¹

min dan 100 r		—	—	3	3
van 100-673 r	(1 ha)	12	3	10	25
673-2019	(3 ha)	16	5	4	25
2019-3365	(5 ha)	8	1	1	10
3365-6730	(10 ha)	6	2	3	11
6730-10095	(15 ha)	2	1	1	4
10095-13460	(20 ha)	—	—	—	—
meer dan 20 ha		15	5	—	20
Totaal		59	17	22	98

(49) Y. DELATTE. *Les classes rurales dans la Principauté de Liège*, p. 148.

(50) S.A.G., XX° penningkohieren n° 17/65.

(51) S.A.G., XX° penningkohieren n° 17/65.

*Uitbatingen te DESTELDONK in 1569*⁵².

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		6	1	2	9
van 100-673 r	(1 ha)	7	6	29	42
673-2019	(3 ha)	7	6	24	37
2019-3365	(5 ha)	2	1	9	12
3365-6730	(10 ha)	2	2	14	18
6730-10095	(15 ha)	—	—	1	1
10095-13460	(20 ha)	—	—	2	2
meer dan 20 ha		1	—	—	1
	Totaal	25	16	81	122

in 1572⁵³

min dan 100 r		1	—	17	18
van 100-673 r	(1 ha)	2	2	24	28
673-2019	(3 ha)	5	24	35	64
2019-3365	(5 ha)	—	9	10	19
3365-6730	(10 ha)	—	19	16	35
6730-10095	(15 ha)	—	6	3	9
10095-13460	(20 ha)	—	1	—	1
meer dan 20 ha		1	—	—	1
	Totaal	9	61	105	175

in 1574⁵⁴

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		1	—	16	17
van 100-673 r	(1 ha)	2	4	26	32
673-2019	(3 ha)	4	28	42	74
2019-3365	(5 ha)	—	11	9	20
3365-6730	(10 ha)	1	19	18	38
6730-10095	(15 ha)	—	7	2	9
10095-13460	(20 ha)	—	1	—	1
meer dan 20 ha		1	2	—	3
	Totaal	9	72	113	194

in 1577

min dan 100 r		—	—	16	16
van 100-673 r	(1 ha)	1	3	30	34
673-2019	(3 ha)	3	21	43	67
2019-3365	(5 ha)	2	16	12	30
3365-6730	(10 ha)	—	13	19	32
6730-10095	(15 ha)	—	7	2	9
10095-13460	(20 ha)	—	1	1	1
meer dan 20 ha		1	2	—	3
	Totaal	7	63	122	192

(52) A.R.A.B. Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience n° 618/11.

(53) S.A.G. XX° penningkohieren n° 19/69.

(54) S.A.G. XX° penningkohieren n° 19/69.

*Uitbating te HEUSDEN in 1569*⁵⁵

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		1	—	11	12
van 100-673 r	(1 ha)	15	12	47	74
673-2019	(3 ha)	7	15	28	50
2019-3365	(5 ha)	3	8	4	15
3365-6730	(10 ha)	1	9	4	14
6730-10095	(15 ha)	2	7	—	9
10095-13460	(20 ha)	6	3	—	9
meer dan 20 ha		3	2	—	5
	Totaal	38	56	94	188

in 1572⁵⁶

min dan 100 r		1	—	10	11
van 100-673 r	(1 ha)	5	13	50	68
673-2019	(3 ha)	7	15	33	55
2019-3365	(5 ha)	—	10	5	15
3365-6730	(10 ha)	6	8	6	20
6730-10095	(15 ha)	1	8	1	10
10095-13460	(20 ha)	—	2	—	2
meer dan 20 ha		3	3	3	9
	Totaal	23	59	108	190

in 1574⁵⁷

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		2	—	12	14
van 100-673 r	(1 ha)	5	13	50	68
673-2019	(3 ha)	7	15	28	50
2019-3365	(5 ha)	1	9	7	17
3365-6730	(10 ha)	2	9	5	16
6730-10095	(15 ha)	3	8	1	12
10095-13460	(20 ha)	1	2	—	3
meer dan 20 ha		3	3	3	9
	Totaal	24	59	106	189

*Uitbatingen te LOCHRISTI in 1572*⁵⁸

min dan 100 r		—	1	13	14
van 100-673 r	(1 ha)	7	11	59	77
673-2019	(3 ha)	14	41	63	118
2019-3365	(5 ha)	7	25	22	54
3365-6730	(10 ha)	6	35	19	60
6730-10095	(15 ha)	4	9	7	20

(55) A.R.A.B. Fonds d'Etat et de l'Audience n° 618/16.

(56) S.A.G. XX° penningkohieren n° 38/133.

(57) S.A.G. XX° penningkohieren n° 38/133.

(58) S.A.G. XX° penningkohieren n° 46/164 bis.

10095-13460	(20 ha)	2	3	2	7
meer dan 20 ha		9	11	3	23
	Totaal	49	136	188	373

in 1574

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		2	—	16	18
van 100-673 r	(1 ha)	3	5	53	61
673-2019	(3 ha)	5	38	60	103
2019-3365	(5 ha)	5	19	24	48
3365-6730	(10 ha)	10	34	15	59
6730-10095	(15 ha)	1	8	3	12
10095-13460	(20 ha)	2	3	2	7
meer dan 20 ha		9	6	3	18
	Totaal	37	113	176	326

in 1577

min dan 100 r		2	1	18	21
van 100-673 r	(1 ha)	6	4	78	88
673-2019	(3 ha)	10	35	74	119
2019-3365	(5 ha)	6	33	25	64
3365-6730	(10 ha)	8	36	11	55
6730-10095	(15 ha)	1	12	3	16
10095-13460	(20 ha)	3	7	2	12
meer dan 20 ha		10	6	3	19
	Totaal	46	134	214	394

*Uitbatingen te MENDONK in 1573*⁵⁹

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		2	1	8	11
van 100-673 r	(1 ha)	1	2	3	6
673-2019	(3 ha)	5	3	2	10
2019-3365	(5 ha)	1	1	2	4
3365-6730	(10 ha)	—	2	—	2
6730-10095	(15 ha)	—	—	—	—
10095-13460	(20 ha)	—	—	—	—
meer dan 20 ha		1	1	—	2
	Totaal	10	10	15	35

in 1579

min dan 100 r		1	—	4	5
van 100-673 r	(1 ha)	2	—	6	8
673-2019	(3 ha)	2	7	5	14
2019-3365	(5 ha)	—	2	2	4
3365-6730	(10 ha)	—	3	—	3

6730-10095	(15 ha)	—	—	—	—
10095-13460	(20 ha)	—	—	—	—
meer dan 20 ha		1	—	—	1
	Totaal	6	12	17	35

*Uitbatingen te OOSTAKKER N z. In 1574*⁶⁰

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		9	—	14	23
van 100-673 r	(1 ha)	13	2	44	59
673-2019	(3 ha)	12	7	34	53
2019-3365	(5 ha)	3	8	13	24
3365-6730	(10 ha)	14	12	11	37
6730-10095	(15 ha)	—	3	2	5
10095-13460	(20 ha)	—	3	—	3
meer dan 20 ha		—	4	2	6
	Totaal	51	39	120	210

OOSTAKKER Zz. in 1577

min dan 100 r		3	—	4	7
van 100-673 r	(1 ha)	4	—	22	26
673-2019	(3 ha)	6	11	21	38
2019-3365	(5 ha)	1	5	5	11
3365-6730	(10 ha)	2	11	9	22
6730-10095	(10 ha)	1	2	—	3
10095-13460	(20 ha)	1	2	1	4
meer dan 20 ha		2	5	1	8
	Totaal	20	36	63	119

*Uitbatingen te ZAFFELARE in 1571*⁶¹

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		1	—	11	12
van 100-673 r	(1 ha)	17	10	54	81
673-2019	(3 ha)	9	25	52	86
2019-3365	(5 ha)	6	18	14	38
3365-6730	(10 ha)	2	24	13	39
6730-10095	(15 ha)	1	4	1	6
10095-13460	(20 ha)	—	3	3	6
meer dan 20 ha		6	10	—	16
	Totaal	42	94	148	284

in 1574⁶²

min dan 100 r		2	—	16	18
van 100-673 r	(1 ha)	15	12	51	78

(60) S.A.G. XX° penningkohieren n° 30/103.(61) S.A.G. XX° penningkohieren n° 81/287.

(62) id.

673-2019	(3 ha)	9	22	41	72
2019-3365	(5 ha)	2	15	24	41
3365-6730	(10 ha)	4	25	13	42
6730-10095	(15 ha)	2	5	6	13
10095-13460	(20 ha)	—	1	—	1
meer dan 20 ha		8	10	—	18
	Totaal	42	90	151	283

Uitbatingen te ZEVENEKEN in 1571 ⁶³

		pacht	gemengd	eigendom	totaal
min dan 100 r		2	—	5	7
van 100-673 r	(1 ha)	11	4	41	56
673-2019	(3 ha)	14	30	53	97
2019-3365	(5 ha)	2	26	13	41
3365-6730	(10 ha)	4	17	9	30
6730-10095	(15 ha)	2	8	—	10
10095-13460	(20 ha)	—	—	—	—
meer dan 20 ha		2	1	—	3
	Totaal	37	86	121	244

in 1574

min dan 100 r		—	—	9	9
van 100-673 r	(1 ha)	8	5	44	57
673-2019	(3 ha)	10	37	47	94
2019-3365	(5 ha)	3	22	19	44
3365-6730	(10 ha)	5	19	10	34
6730-10095	(15 ha)	—	5	1	6
10095-13460	(20 ha)	—	2	—	2
meer dan 20 ha		2	1	—	3
	Totaal	28	91	130	249

Uit deze gegevens kunnen we onmiddellijk het overwegend aantal dwergbedrijven van min dan 1 ha en van min dan 5 ha afleiden. Deze vaststelling geldt niet alleen voor de acht besproken dorpen; ook voor andere streken werd eenzelfde vaststelling gedaan.

De Roeck stelt vast dat thans in het Land van Waas meer dan 88% der ondernemingen kleiner zijn dan 5 ha, en 63% kleiner zijn dan 1 ha ⁶⁴.

J. De Brouwere bekwam voor Haaltert in het Land van Aalst 59% der ondernemingen kleiner dan 1 ha ⁶⁵.

De cijfers liggen niet zo hoog in de acht dorpen ten N.-O. van Gent. Voor het jaar 1571 bekwamen we 76,64% der ondernemingen kleiner dan 5 ha en 29,61% kleiner dan 1 ha.

(63) S.A.G. XX° penningkohieren n° 84/300.

(64) M. DE ROECK. *Het Land van Waas en Boom*. - in Tijdschrift van de Belgische vereniging voor aardrijkskundige studies. Dl XI, 1941, p. 169.

(65) J. DE BROUWERE, *op. cit.*, p. 78.

Beschouwen we de resultaten van de dorpen afzonderlijk :

1572	<i>Bedrijven minder dan 1 ha</i>	<i>Bedrijven minder dan 5 ha</i>
Destelbergen	51 of 28,9 %	118 of 67,04%
Desteldonk	46 of 26,28%	129 of 85,14%
Heusden	79 of 41,57%	149 of 78,42%
Lochristi	91 of 24,38%	263 of 70,50%
Zaffelare	93 of 32,74%	217 of 76,40%
Zeveneken	63 of 25,81%	201 of 82,37%
Mendonk in 1573	17 of 48,57%	31 of 88,57%
Oostakker in 1574	82 of 34,95%	159 of 73,25%
in 1577	33	82

De meeste van de bedrijven onder de 5 ha werden uitgebaat door de eigenaars-gebruikers⁶⁶, zoals het overzicht per dorp duidelijk aantoonst.

	<i>Pachtbedrijven min dan 5 ha.</i>	<i>Eigendomsgronden min dan 5 ha.</i>
Destelbergen	42	51
Desteldonk	8	86
Heusden	13	98
Lochristi	28	157
Zaffelare	33	131
Zeveneken	29	112
Totaal	153	635
Mendonk (1573)	9	15
Oostakker (1574)	37	105

Een tweede categorie vormen de bedrijven van 5 tot 10 ha. De scherpe daling is reeds waar te nemen eenmaal de 3 ha overschreden zijn. De curve daalt nog verder naar 10 ha voor de meeste dorpen, uitgezonderd voor Desteldonk (1572) en Destelbergen (1572) in het eigendomsland, voor Desteldonk Destelbergen en Zeveneken in het pachtland; terwijl voor beiden samen van 5 tot 10 ha een lichte stijging is vast te stellen voor de meeste dorpen in 1571, uitgezonderd voor Zeveneken. Het gemiddelde van de bedrijven zowel in pacht- als in eigendomsland bedraagt voor de zeven dorpen voor het jaar 1571 (Oostakker werd niet medegerekend) 12,65% van de bedrijven. Voor het jaar 1574 (Mendonk niet meegerekend) bedraagt het gemiddelde 14,04% der ondernemingen. Per dorp heeft men de volgende onderverdeling :

Bedrijven tussen 5 en 10 ha.

	1571	1574
Destelbergen	18 of 10,22%	11 of 6,24%
Desteldonk	35 20%	38 19,5 %
Heusden	20 10,52%	16 8,41%
Lochristi	60 16,08%	59 18,09%

(66) P. DEPPEZ, *op. cit.*, p. 14-15.

Oostakker	2	5,71%	—	
Mendonk	—		37	17,61%
Zoffelare	39	13,73%	42	17,61%
Zeveneken	30	12,29%	34	13,06%

P. Deprez stelt het verdwijnen van de bedrijven boven de 5 ha in het eigendomsland vast voor Meigem in de Heerlijkheid Nevele⁶⁷. Dat dit hier het geval niet is tonen de onderstaande cijfers voor het jaar 1571.

Bedrijven in :	pacht	gemengd	eigendom
Destelbergen	6	5	7
Desteldonk	—	19	16
Heusden	6	8	6
Lochristi	6	35	19
Zaffelare	2	24	13
Zeveneken	4	17	9

Hier komen wel de gemengde bedrijven op de eerste plaats, (108) doch de bedrijven in eigendom uitgebaat halen het verre op de pachtbedrijven, respectievelijk 70 en 24.

Een mogelijke verklaring daarvoor ligt in de afbrokkeling van de grote domeinen voor en tijdens de 16e eeuw. Deze waren vooral het bezit van de abdijen St. Baafs en St. Pieters.

Een in alle acht dorpen waar te nemen daling zien we in de bedrijven van 10 tot 15 ha. « middelmatige bedrijven » genaamd. Voor het jaar 1571 bedraagt het gemiddelde van deze bedrijven slechts 4,27% van het totale aantal uitbatingen en slechts 3,51% voor het jaar 1574, verdeeld als volgt :

Bedrijven tussen 10 en 15 ha

	1571		1574	
Destelbergen	14 of	7,95%	4 of	4,08%
Desetdonk	9	5,14%	9	4,64%
Heusden	10	5,26%	12	6,34%
Lochristi	20	5,36%	12	3,68%
Mendonk	geen (1573)		—	
Oostakker	—		5	2,33%(n.z.)
Zaffelare	6	2,11%	13	4,57%
Zeveneken	10	4,09%	6	2,40%

De verhouding pacht in het :

	pacht-		gemengd		eigendomsland	
	1571	1574	1571	1574	1571	1574
Destelbergen	7	2	4	1	3	1
Desteldonk	—	—	6	7	3	2
Heusden	1	3	8	8	1	1
Lochristi	4	1	9	8	7	3
Zaffelare	1	2	4	5	1	6
Zeveneken	2	—	8	5	—	1
Totaal	15	8	39	34	15	14

Evenals voor deze tussen 5 en 10 ha, stellen we hier een overwicht vast van de gemengde bedrijven voor de twee jaren; evenwicht tussen pacht- en eigendomsbedrijven voor 1571; voor 1574 overheersing van de eigendomsbedrijven. In Mendonk treft men er geen aan tussen de 10 en 15 ha.

De bedrijven vanaf 15 ha kunnen onder de grote gerangschikt worden. Het valt op hoe weinig exploitaties er tussen 15 en 20 ha bestaan; over gans de lijn is een vermindering waar te nemen.

Bedrijven tussen 15 en 20 ha :

	1571	1574	1577
Destelbergen	4	geen	—
Desteldonk	1	1	1
Heusden	2	3	1
Lochristi	7	7	12
Mendonk	—	geen	geen
Oostakker	—	3	4
Zaffelare	3	1	—
Zeveneken	geen	2	—
Totaal	17	17	17

De verhouding pacht-gemengd-eigendomsland is als volgt voor de jaren 1572-1574 :

	pacht		gemengd		eigendom.	
	1571	1574	1571	1574	1571	1574
Destelbergen	2	—	2	—	—	—
Desteldonk	—	—	1	1	—	—
Heusden	—	1	2	2	—	—
Lochristi	2	2	3	3	2	2
Mendonk	—	—	—	—	—	—
Oostakker	—	—	—	—	—	—
Zaffelare	—	—	3	1	3	—
Zeveneken	—	—	—	2	—	—
Totaal	4	3	11	9	5	2

Zoals voor de bedrijven tussen 5 en 10 ha, 10-15 ha is er opnieuw een overwicht van de gemengde, maar ditmaal een vermindering van de eigendomsbedrijven.

Gaan we onmiddellijk over tot de bedrijven groter dan 20 ha, dan stellen we een plotse vermeerdering vast in het pachtland en in het totaal.

Bedrijven groter dan 20 ha.

	1571	1574	1577
Destelbergen	22	20	—
Desteldonk	1	3	3
Heusden	9	9	—
Lochristi	23	13	19
Mendonk	—	2(1573)	—
Oostakker	—	6(N.z.)	8(Z.z.)

Zaffelare	16	18	—
Zeveneken	3	3	—
Totaal	74	79	30

In de eigendomsgrond zijn slechts twee dorpen waar eigendomsbedrijven boven de 20 ha bestaan, nl. Lochristi en Heusden.

	Pacht		gemengd		eigendom	
	1572	1574	1572	1574	1572	1574
Destelbergen	15	15	7	5	—	—
Desteldonk	1	1	—	2	—	—
Heusden	3	3	3	3	3	3
Lochristi	9	9	11	6	3	3
Mendonk	—	1	—	1	—	—
Oostakker	—	—	—	4	—	2
Zaffelare	6	8	10	10	—	—
Zeveneken	2	2	1	1	—	—
Totaal	36	39	32	28	6	6

De evolutie van de bedrijven toont een duidelijke achteruitgang van de eigendomsbedrijven en een overwicht van de gemengde. Eenmaal de 15 ha voorbij hebben de pachtbedrijven de overhand op de geleidelijk aan verdwijnende eigendomsbedrijven.

1571	pacht	gemengd	eigendom.
min dan 5 ha	153	—	635
van 5 tot 10 ha	24	108	70
10 — 15	15	39	15
15 — 20	4	11	5
meer dan 20 ha	36	32	6

Het aandeel van de boerenstand in die grote bedrijven is zeer miniem; de adel en de geestelijke instellingen zijn er bezitters van. Hebben de boeren dan toch enkele grote exploitaties dan zijn het gewoonlijk vier tot vijf families samen die een pachthoeve bezitten en in pacht uitgeven.

Een blik op die grote exploitaties zal de belangrijkheid en het aandeel ervan in het totaal van de gronden aantonen.

*Destelbergen*⁶⁸.

1571 : 15 exploitaties gaande van 22 tot 75 ha. Samen bedragen zij 430 ha of 47,77% der pachtgronden; 9 exploitaties zijn in handen van de adel, 1 behoort toe aan een kerkelijke instelling. De 5 overige zijn in handen van verschillende landbouwgezinnen.

1574 : 15 pachthoeven gaande van 20 tot 85 ha, met een gemeenschappelijke oppervlakte van 600 ha of 61,07% der pachtgronden. De verdeling blijft zoals in 1571.

*Desteldonk*⁶⁹.

1571 : 1 pachthoeve boven de 20 ha, 35 ha groot of 14,32% der pacht-

(68) S.A.G. XX° *penningkobieren* 17/65.

(69) S.A.G. XX° *penningkobieren* 19/69.

gronden, toebehorend aan de adel. Zelfde toestand voor 1574 en 1577.

Heusden ⁷⁰.

1571 : 3 pachthoeven gaande van 22 tot 40 ha, met een uitgestrektheid van 95 ha samen of 13,88% der pachtgronden. Een pachtgoed behoort toe aan de adel, de rest aan landbouwers. 3 hoeven in eigendom, samen 160 ha groot of 45,07% der eigendomsgronden.

Zelfde verhouding voor 1574.

Wie baat die hoeven in eigendom uit?

Eén hoeve staat op naam van een adellijke familie ; in hoever ze er permanent op woont of slechts een gedeelte van het jaar doorbrengt, konden wij niet uitmaken.

Aan het Klooster van Nieuwenbos, op het grondgebied Heusden is een grote hoeve verbonden; de kohieren spreken van de « Abdesse van Nieuwenbos » als eigenares; tevens wordt de hoeve in het eigendomsland vermeld. De derde hoeve wordt door een landbouwer uitgebaat.

Lochristi ⁷¹.

1572 : 9 pachthoeven met een gemeenschappelijke oppervlakte van 443 ha of 39,03% der pachtgronden; daarvan behoren 315 ha toe aan geestelijke instellingen en 86 ha aan landbouwers. Vijf pachthoeven zijn bezit van de Abdij St. Baafs ⁷². De hofsteden in eigendom uitgebaat zijn bezit van plaatselijke landbouwers.

1574 : 9 pachthoeven of samen 377 ha, wat 40,02% der pachtgronden uitmaakt. Daarvan behoren 312 ha aan geestelijke instellingen. De 3 eigendomsbedrijven beslaan samen 99 ha of 16,19% der eigendomsgronden.

Geen verandering voor 1577.

Mendonk ⁷³.

1573 : 1 bedrijf in het pachtland, toebehorend aan de Prelaat van St. Baafs ; het heeft een uitgestrektheid van 40 ha of 10% der pachtgronden. In de eigendomsgrond zijn geen bedrijven van die grootte.

Hetzelfde geldt voor 1579.

Oostakker.

Op de Noordzijde liggen geen bedrijven in pacht; twee bedrijven in eigendom zijn groter dan 20 ha, terwijl op de zuidzijde voor het jaar 1577 twee pachthoeven liggen, samen 47 ha groot of 4,9% der pachtgronden, en in den eigendomsgrond een bedrijf van 35 ha groot, door een landbouwer uitgebaat.

Zaffelare ⁷⁴.

1571 : 6 bedrijven in pacht, gaande van 20 tot 42 ha, met een totale

(70) S.A.G. XX° penningkobieren 38/133.

(71) S.A.G. XX° penningkobieren 46/164 bis.

(72) R.A.G. Fonds St. Baafs n° 859 en 866.

(73) S.A.G. XX° penningkobieren 50/177.

(74) S.A.G. XX° penningkobieren 81/287.

oppervlakte van 211 ha of 24,9% der pachtgronden. De gemengde bedrijven zijn ten getale van 10; er zijn geen grote bedrijven in eigendom. De geestelijke instellingen bezitten drie bedrijven, de adel twee en de boerenstand één.

1574 : 8 pachthoeven met een gemeenschappelijke oppervlakte van 223 ha of 28,89% der pachtgronden; 4 ervan zijn eigendom van de geestelijke instellingen, 2 behoren aan de adel en 2 aan boerengezinnen toe.

Zeveneken ⁷⁵.

1571 : slechts 2 pachthoeven zijn er boven de 20 ha, samen 58 ha groot of 15,27% der pachtgronden; de bezitters zijn de prelaat van St. Baafs en een persoon van de adel; zelfde verhouding voor 1574.

Besluit.

Aan het einde van het onderzoek van de penningkohieren kunnen we het volgende besluiten.

De bedrijven kleiner dan 5 ha overheersen (76,64% kleiner dan 5 ha en 29,61% kleiner dan 1 ha voor 1571). Zij worden meestendeels uitgebraat door eigenaars-gebruikers. Deze toestand wijst op een « geweldige verkaveling » der gronden, zoals De Roeck nog thans opmerkt voor het Land van Waas ⁷⁶.

Daar deze kleine bedrijven van de eigenaars-gebruikers niet volstaan om in de levensbehoeften te voorzien, moeten onder deze categorie mensen de dagloners van de grote pachthoeven gezocht worden ⁷⁷.

Talrijk zijn de bedrijven tussen 5 en 10 ha. Hier overheersen de eigendoms- op de pachtbedrijven; dit verschijnsel doet zich niet overal voor ⁷⁸.

Eenmaal boven de 10 ha verminderen de eigendoms- ten voordele van de pachtbedrijven. Evenals in het Land van Waas, Dendermonde en in de streek van Eeklo zijn de bedrijven onder de 15 ha in overwegende mate aanwezig.

Boven de 15 ha treft men de grote pachthoeven aan, terwijl de zeer grote bedrijven boven de 50 ha niet aangetroffen worden ⁷⁹.

Het pachtsysteem wordt meer aangewend dan de uitbating in eigendom; de huizen zijn daarentegen meestal eigendom van de bewoners ervan.

(75) S.A.G. XX° penningkohieren 84/300.

(76) M. DE ROECK, *op. cit.*, p. 169.

(77) P. DE DEPRez. *De boeren, de 16°, 17° en 18° eeuw. Uitbatingen, hoevegebouwen en percelen.* — in *Flandria Nostra* dl I, Gent, 1957. p. 124-126.

(78) id. *Uitbatingen en Grondbezit in Meigem*, p. 14.

(79) Y. DELATTE. *l'Evolution de la structure agraire en Belgique de 1575 à 1850.* — in *Annales du XXXIIIe congrès (F.A.H.R.)* dl II Doornik 1949 p. 481

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

*

Publicaties

Sedert haar stichting, op 18 Februari 1893, heeft de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent volgende publicaties uitgegeven :

1. BULLETIJN : I - XLVII, 1893-1939.
2. HANDELINGEN : I - XVII, 1894-1923.
3. HANDELINGEN, *Nieuwe Reeks*, I-XIII, 1944-1959.
4. VERHANDELINGEN :
 - I. Henri Pirenne : *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380* (Gent, 1902).
 - II. Victor Fris : *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle* (Gent, 1907).
 - III. Victor Fris : *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis l'an 1500 jusqu'en 1850* (Gent, 1921).
 - IV. *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde* (met de medewerking van H. Van Werveke, S. De Laet, J. Dhondt, E. Luykx-Foncke, A. Verheyden, J. Scheerder, P. Rogghé), (Gent, 1943).
 - V. H. Roosens : *De Merovingische Begraafplaatsen in België, Repertorium, Algemene Beschouwingen* (Gent, 1949).
 - VI. J. Dhondt : *Locale Standenvertegenwoordiging in het graafschap Vlaanderen, een tractaat uit de 18e eeuw* (Gent, 1950).
 - VII. ANNALEN van 36e Congres van de Belgische Federatie voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België (Congres van Gent, 1955).
 - VIII. A. De Vos : *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure* (Gent 1958).

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Voordrachten

Academisch Jaar 1958-59

Oktober :

M. Gysseling : *Keltische, Romaanse en Germaanse Taalverschuivingen in Noordelijk Gallië.*

November :

Jan van Rompaey : *Aspecten van het Baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de XVe eeuw.*

December :

Erik Duverger : *Kunstverzamelingen en kunsthandel te Gent vóór 1800.*

Januari :

G. Van Acker : *Bijdragen tot de geschiedenis van de St Baafs librerie.*

Februari :

R. Derolez : *De Angelsaksen en het Vasteland : van Willibrord tot Grimbold.*

Maart :

M. J. J. Deruelle : *Twistpunten aangaande de S. Pietersabdij te Gent.*